

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ  
SOSYOLOJİ VE ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI

**ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ  
VE LÜBNAN ÖRNEĞİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**NESRİN TAŞKESENLİOĞLU**

**İSTANBUL - 2006**

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
ORTADOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ  
SOSYOLOJİ VE ANTROPOLOJİ ANABİLİM DALI

**ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ  
VE LÜBNAN ÖRNEĞİ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**NESRİN TAŞKESENLİOĞLU**

**Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Şebnem Gülfidan**

**İSTANBUL - 2006**

# ARAP MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİ VE LÜBNAN ÖRNEĞİ

## İçindekiler

GİRİŞ.....	1
------------	---

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### MİLLİYETÇİLİK OLGUSU, LÜBNAN ARAPÇILIĞI VE LÜBNAN TARİHİNE

#### GENEL BAKIŞ..... 3

1.1 Kavramsal Olarak Milliyetçilik.....	3
---	---

1.2 Tarihsel Geriplana Genel Bakış .....	8
--	---

### İKİNCİ BÖLÜM

#### LÜBNAN İKTİSADİ ve SİYASAL TARİHİNDE DÖNÜM NOKTALARI (1516-1920) ve

#### ARAPÇILIĞIN/ARABİZMİN DOĞUŞU.....22

2.1 Mezheplerarası Yönetim Yapısının Oluşum Süreci (1516-1820).....	25
---	----

2.1.1 1820 Köylü Hareketi.....	29
--------------------------------	----

2.1.2 Çifte-Kaymakamlık Dönemi.....	31
-------------------------------------	----

2.1.3. Sekip Efendi Reformu.....	32
----------------------------------	----

2.1.4. 1859-60 Olayları.....	33
------------------------------	----

2.1.5. Mutasarrıflık Düzeni.....	35
----------------------------------	----

2.2. İktisadi Gelişmeler.....	36
-------------------------------	----

2.3. Ön-Arap Ulusçuluğuna Siyasal Geçiş.....	40
--	----

2.4. Ön Ulusçuluğun Fikri Kaynakları.....	43
---	----

2.4.1. Reform Ve Siyaset: Ulusa Giden Yol.....	47
--	----

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

#### ULUSAL BAĞIMSIZLIKLAR ÇAĞINDA LÜBNAN ve ARAPÇILIK .....49

3.1. Osmanlı'nın Çöküşü Ve Ortadoğu'da Manda Rejimleri.....	49
---	----

3.2. Siyasal Arapçılığın Düşünsel-Kültürel Kaynakları.....	52
--	----

3.3. İkinci Dünya Savaş Sonrası Genel Durum:.....	55
---	----

3.4. Bağımsızlık Sürecinde Lübnan Arabizmi.....	61
---	----

### DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

#### RADİKAL ÇALKANTILAR DÖNEMİNDE LÜBNAN ve ARAPÇILIK.....64

4.1. Nasırcı Arapçılığın Doğuşu: Ordu Ve Modernleşme Bağlamı.....	64
4.2. Nasırcı Yükselişin Özellikleri Ve Etkileri.....	68
4.3. Devrimci Arapçılık Dönemi Ve Lübnan Arapçıları.....	71
4.3.1 Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin Oluşturulması.....	72
4.3.2. Arabizm'in İç Sorunları.....	74
4.3.3. "Şahabizm", 1958-1970.....	76
4.4. 1975-76 Lübnan İç Savaşı.....	77

## BEŞİNCİ BÖLÜM

<b>GÜNÜMÜZDE ORTADOĞU, LÜBNAN VE ARAPÇILIK.....</b>	<b>89</b>
5.1. Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu.....	89
5.2. 1990 Sonrasının Genel Atmosferi.....	91
5.2.1. Ortadoğu Jeopolitiği.....	93
5.3. 2000'lerin Lübnan'ında Siyaset, Arapçılık Ve Lübnancılık.....	96
5.3.1. Lübnan'da Yer Alan Siyasal Oluşumlar Ve Liderleri.....	96
5.4 "Sedir Devrimi" Ve Yeni Dönem Lübnan Arapçılığı.....	98
<b>SONUÇ.....</b>	<b>101</b>
Kaynakça.....	108

## **Kısaltmalar Listesi:**

**AB:** Avrupa Birliği

**ABD:** Amerika Birleşik Devletleri.

**aktr.:** Aktaran.

**çev.:** Çeviren.

**FKÖ:** Filistin Kurtuluş Örgütü.

**ibid.:** Adı geçen eser (Ibidem)

**NATO:** Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü (North Atlantic Treaty Organization).

**No:** Numara.

**s.:** Sayfa.

**SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.

**yy.:** Yüzyıl.

**Tablolar Listesi****Sayfa**

Tablo 1: Dünyada Petrol Rezervlerinin Dağılımı .....	92
--	----

## GİRİŞ

Lübnan – Arap milliyetçiliği klasik arap kimliğinden farklı özellikler taşıyan bir kimliktir. Şöyle ki ülkenin içinde yer alan farklı etnik kimlikler, farklı mezhepler Lübnan Arapçılığı içerisinde kendisini ifade etmeye çalışmıştır. Aynı zamanda kendi sosyal kimliğini ortaya koyarken, siyasal ve sosyal mücadelesinden de geri kalmamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal olarak milliyetçiliğin tanımı, milliyetçiliğin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve Lübnan Arapçılığı ile Lübnan'ın tarihsel geri planına genel bir bakışı açıklanmıştır.

İkinci bölümünde ise mezhepler arası yönetim yapısının oluşumun (1516-1820) ve meydana gelen siyasal ve sosyal çatışmalar incelenmiştir. Çatışmalara karşı alınan tedbirler ve reform hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun genel dış siyaseti perspektifi içerisinde açıklanmıştır.

Üçüncü bölümünde ulusal bağımsızlıklar döneminde Lübnan'ın sosyal ve siyasal koşulları ve Arapçılık ve siyasal Arapçılığın düşünsel-kültürel kaynaklarını II. Dünya Savaşı sonrasında genel konjonktürü içinde vermeye çalışılmıştır. Lübnan Arabizmin diğer Afrika ülkelerindeki Arap kimliğinden ayrılan özellikleri III. bölüm içinde önemli bir yer tutmaktadır.

Dördüncü bölümde Nasırizmde sembolleşen güçlü Arapçı akımların Ortadoğu'da hakim olduğu çalkantılı dönemde Lübnan ve Lübnan Arapçılığını ele alınmıştır. Devrimci Nasırizm döneminde özellikler Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin oluşturulması sırasında Lübnan Arabizme yönelik iç ve dış tesirler incelenmiştir. Bu bölümde yine soğuk savaş sonuna kadar (1991) uzanan ve 1975 - 1976 yılları arasında Lübnan'da meydana gelen iç savaş dönemleri incelenmiştir. Bu dönemlerdeki fikir akımları ve liderlik arayışlarının ortaya çıkardığı olaylar değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde Soğuk savaş sonrası Ortadoğu'da Lübnan'ın durumu, Ortadoğu jeopolitiği parametreleri içerisinde ele alınır. 2000'li yıllarda Lübnan'da yer alan siyasal oluşumlar ve oluşumlarda aktif rol oynayan liderlerin kimler olduğu incelenmiştir. Ülkede

meydana gelen siyasi ve sosyal olaylar üzerindeki lider etkiler incelenmiştir. Son olarak “Sedir Devrimi” ne olduğu ve Lübnan Arapçılığına neler sağladığı değerlendirilmiştir.

Çalışmada Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmış ve özellikle Lübnanlı yazarlar ile Arap tarihi konusunda uzmanlaşmış araştırmacıların eserleri incelenmiştir. Çalışma bir bütün olarak bir literatür taramasına dayanmaktadır. Çalışmada kullanılan eserlerin seçiminde özellikle “içerden bakış” olgusuna yani Lübnanlı ya da Arap yazarların değerlendirmelerine ağırlık verilmeye çalışılmıştır.



## BİRİNCİ BÖLÜM

### MİLLİYETÇİLİK OLGUSU LÜBNAN ARAPÇILIĞI VE LÜBNAN TARİHİNE GENEL BAKIŞ

#### 1.1 Kavramsal Olarak Milliyetçilik

“Millet” kavramı daha en başından itibaren farklı anlamlarda kavranılmış ve kullanılmıştır. Çeşitli basımları bu amaçla titizlikle gözden geçirilmiş olan İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde 1884 basımından önce modern anlamıyla devlet, millet ve dil terminolojisi kullanılmaz. *Lengua nacional*’da “bir ülkenin resmi ve edebi dili; o ülkede genel olarak, başka milletlerin dillerinden ve lehçelerden ayrı biçimde konuşulan dil” olduğunu ilk defa 1884 basımıyla öğreniriz. “Lehçe” maddesinde, lehçe ile milli dil arasındaki aynı ilişki yeniden kurulmaktadır. 1884’ten önce *naciön* sözcüğü, basitçe “bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı” ve aynı zamanda “bir yabancı” anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte, artık “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim”, bunun yanında “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı yüklenmekteydi. Dolayısıyla ortak ve egemen bir devlet unsuru, en azından İber dünyasında, bu tür tanımların merkezinde yer almaktadır.<sup>1</sup>

Yine Hobsbawm’ın seçtiği örnekleri takip edecek olursak daha yakın zamanlardaki *Enciclopedia Brasileira Merito* ‘da ise, *nação*, “Bir devletin, aynı rejim ya da yönetimde yaşayan, ortak çıkarları olan yurttaşlar topluluğu; belirli bir toprak parçasında ortak gelenek, özlem ve çıkarları bulunan, *grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağımlı olan* insanların oluşturduğu kolektif; yönetim güçleri dışında, bir devlete bağlı halk” olarak tanımlandığını görürüz. Bundan başka, İspanya Akademisi Sözlüğü’nde “millet”in kesin tanımı 1925 yılına kadar görünmez; millet ancak o zaman “aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif olarak anlatılır.”<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Eric Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçekler*, Çev: Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 32.

<sup>2</sup> Ibid., s. 45.

İnsanlık tarihinde toplumların gerek kendilerini adlandırma biçimleri, bireysel ve kolektif düzeyde kendilerinde taşıdıkları kimlikleri tanımlama biçimleri ve nihayet siyasi olarak yaşadıkları birimleri adlandırma ve şekillendirme biçimleri değişiklik, tabiri caiz ise bir evrim geçirerek farklılaşma göstermiştir. Biz bu çalışmada milliyetçiliği Gellner'in tanımıyla "esasen politik birim ile milli birimin uyumluluğunu öngören bir ilke"<sup>3</sup> olması anlamında kullanacağız.. Buna bağlı olarak modern milliyetçilik, başka tür ve insandan daha az şey isteyen milli ya da grup kimliği biçimlerinde ayrılabilir.

Bu anlamda Eric Hobsbawm'a katılarak "millet"i ne asli ne de değişmez bir toplumsal birim olarak görmek gerekir. "Millet" yalnızca özgül ve tarihsel bakımdan yakın bir döneme aittir. "Millet" ancak belli bir modern teritoryal devletle, "milli devlet"le ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir yaran yoktur.<sup>4</sup> Dahası, Gellner'la birlikte, milletlerin oluşumu alanına giren yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurlarını vurgulayacağım. "Milletlerin, insanlar sınıflandırmanın doğal, tanrı vergisi bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir... politik kader olduğu iddiası bir mittir; bazen önceden var olan kültürleri alıp onları milletlere çeviren milliyetçilik, bazen de milletleri icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tamamen yok eder: *Bu bir gerçekliktir.*"<sup>5</sup>

Kısacası, analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelir. Milletler devletleri ve milliyetçilikleri yaratmaz, doğru olan bunun tam tersidir.

Bu anlamda milliyetçilik ve milli mesele, politika, teknoloji ve toplumsal dönüşümün kesişme noktasında bulunmaktadır. Milletler, yalnızca özgül türde bir teritoryal devletin işlevleri ya da bir devlet kurma özlemi olarak değil, bunun yanı sıra, teknolojik ve ekonomik gelişmenin belirli bir aşaması bağlamında vardır. Bugün konuşulan ya da yazılan standart milli dillerin bu haliyle matbaadan, kitlesel okur yazarlık ve dolayısıyla kitlesel eğitim aşamasından önce ortaya çıkamayacağına anlaşılacaktır.

Dolayısıyla milletler ve çağrıştırdığı olgular politik, teknik, idari, ekonomik ve diğer koşullarla ihtiyaçlar çerçevesinde analiz edilmelidir.

---

<sup>3</sup> Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Oxford: Blackwell, 1993. s. 1.

<sup>4</sup> Eric Hobsbawm, a.g.e., s. 24.

<sup>5</sup> Ernest Gellner, a.g.e., s. 48-49.

Hobsbawm bu nedenle “milletler, özünde tepeden oluşturulmuş; ama ayrıca aşağıdan bir bakışla, yani sıradan insanların mutlaka milli olması gerekmediği gibi milliyetçiliği daha da az olan varsayılan, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmedikçe anlaşılamayan ikili olgulardır” demektedir.<sup>6</sup>

Carr ulus ve milliyetçilik ayrımına dikkat çeker. Carr’a göre modern ulus tarihsel bir gruptur. Daha geniş bir toplumda yeri ve fonksiyonu vardır, istemleri reddedilemez ya da görmezden gelinemez. Karşı çıkılması gereken milliyetçiliğin ulusu siyasal gücün tek hatlı egemenlik aracı ve dünya örgütlenmesinin temel birimi yapma iddiasıdır.<sup>7</sup>

Hükümetler ile milliyetçi (ya da milliyetçi olmayan) hareketlerin sözcüleri ve aktivistleri yerine, onların eylem ve propagandalarının hedefleri olan sıradan insanların gözüyle görülen milletin nasıl bir şey olduğunu ortaya sermek olağanüstü derecede zordur. Gene de üç nokta açıkça ortadadır.

Birincisi, devletlerin ve hareketlerin resmi ideolojileri, en sadık yurttaşların veya yandaşların bile zihinlerindeki düşünceleri yönlendiremez. ikincisi ve daha özel olarak, çoğu insan için milli kimliğin - var olduğu zaman - toplumsal varlığı oluşturan kimlikler kümesinin diğer unsurlarını dışladığını ya da daima veya herhangi bir zamanda onlardan üstün olduğunu varsayamayız. Aslında milli kimlik, onlardan üstün olduğunun hissedildiği zamanlarda bile başka türde kimliklerle hep birleşmiştir. Üçüncüsü, milli kimlik ile bu kimliğin içerdiği unsurlar zamanla, oldukça kısa dönemlerde bile değişime uğrayabilir. Ki bu son nokta çalışmamızda ele alınan Lübnan Arapçılığı için olduğu gibi böyledir.

Milletler ile milliyetçilik Britanya ve Fransa gibi köklü geçmişi olan devletler içinde gelişmişlerdir. Britanya’da, bırakın İrlanda milliyetçiliğini, İskoç ve Gal milliyetçiliğine verilen önemin karşısında İngiliz milliyetçiliğiyle ilintili problemlerin göz ardı edilişi, yukarıda değindiğimiz bu boşluğa çok iyi bir örnektir. Milliyetçilik kavramı ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herder tarafından kullanılmıştır. 17. yy’de İngiltere’de, 18.yy. ABD ve Fransa’da, 19.yy. Almanya’da halkın siyasal katılımının giderek artması milliyetçiliğin

---

<sup>6</sup> Eric Hobsbawm, a.g.e., s. 25.

<sup>7</sup> Carr, Edward H.. *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev.: Osman Akınhay, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s. 60.

giderek yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur<sup>8</sup>. Milliyetçilik Batı Avrupa'dan sonra; Dogu Avrupa, Balkanlar, Orta Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinde görülmüştür<sup>9</sup>.

Ulusun köklerini eskiye ve kültürlere dogru götüreren araştırmacılardan biri, onu dinsel cemaat ve hanedanlık mülküne benzeten Benedict Anderson'dur. Anderson'a göre ulusalcılık, bilinçli olarak benimsenmiş siyasal ideolojilerle değil, kendisine de kaynaklık eden eski büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek incelenmelidir<sup>10</sup>. Bu yaklaşım, ulusun başlangıcını eskiye götürmekten ziyade, onu anlamada eski kültürel sistemlerden istifade edilebileceği anlayışını sergilemektedir.

Ulus üzerine bir başka tanımlama çabası, onu dil birliği (speech community) olarak ele alan Mises'ten gelmiştir<sup>11</sup>. Dil birliğinin aidiyet duygusu bakımından öneminin yanında, geçmişten gelen ortak bir mirasa ve geleceğe yönelik ortak bir kadere sahip olma duygusunun, ulusu oluşturduğu da milliyetçilik konusunda ileri sürülen görüşlerden olmuştur<sup>12</sup>. D.Schnapper ulusun etnik grup ile devlet arasında bulunduğuna ve bu ikisi ile karıştırılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ulusun etnik gruptan farkı, onun politik olarak örgütlenmiş olması iken, devletten farkı ise ulusun yeni bir olgu olmasıdır<sup>13</sup>.

Kohn' a göre milliyetçilik ulus olmanın veya oluşturmanın bilincidir. Mithat Baydur ise milliyetçiliği, dünya toplumlarının ulus öncesi olusumlardan ulus olma aşamasına varma çabasının bir ürünü ve ideolojik aracı olarak görmektedir<sup>14</sup> Şen'e göreyse milliyetçilik genellikle ulus olma bilincine sahip olma ve buna dayanan program ve ülküdür<sup>15</sup> Milliyetçilik üç amaca yönelmiş bir ideolojidir<sup>16</sup>:

- Ulusal ekonomi yaratmak,
- Ulusal yasama ve yürütme organı yaratmak
- Ulusal bir kültür yaratmak.

---

<sup>8</sup> Y. Furkan Şen., *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Ankara: Yargı Yayın Evi, 2004. s. 74.

<sup>9</sup> Baskın Oran, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997, s. 20.

<sup>10</sup> Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler*, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1995, s.26.

<sup>11</sup> Ludwig von Mises, , *Nation, State and Economy; Contributions to The Politics and History of Our Time*, <http://www.mises.org/ns/and/nse.pdf>, s. 8.

<sup>12</sup> Rupert Emerson, *From Empire to Nation*, New York: Harvard University Press, 1960, s.95.

<sup>13</sup> Dominique Schnapper, *Community of Citizens*, New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1998, s.16 – 17.

<sup>14</sup> Mithat Baydur, *Küresel Dünyada Milliyetçilik, Milliyetçilik*, İstanbul: İrfan Yayınları, 2001, 33.

<sup>15</sup> Y. Furkan Şen, a.g.e., s. 71.

<sup>16</sup> Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s. 63.

Öte Yandan Miroslav Hroch'un çalışmalarında öne çıkardığı temalar da geç dönem milliyetçiliklerinin, bu arada Lübnan Arap milliyetçiliğinin, özelliklerini anlamada değerli ipuçları sunmaktadır. Birincisi, "milli bilinç" bir ülkenin sosyal grupları ve *yöreleri* içinde eşitsiz biçimde gelişmektedir ve sözünü ettiğimiz yöresel çeşitlilik ile bu çeşitliliğin nedenleri geçmişte özellikle görmezlikten gelinmiştir. Sırası gelmişken belirtelim, çoğu öğrenci, "milli bilinç" in çekim alanına ilk giren sosyal grupların niteliği ne olursa olsun, ondan en son etkilenecek grubun halk kitleleri -işçiler, hizmetliler, köylüler- olacaktır.<sup>17</sup>

Burada görüldüğü gibi milliyetçi hareketlerin gelişimlerine ilişkin bir evreleştirme söz konusudur. Bu evreler Arap milliyetçiliği ve özel olarak Lübnan Arapçılığı açısından da kayda değer bir analitik araç sunabilirler.

Milli hareketin bulunduğu evre derken hareketin toplumsal etkinlik düzeyi, benimsenme ve kitleselleşme kapasitesini kastediyoruz. Bu devlet öncesi ulusal bir hareketin bağımsız hareket kapasitesini anlamak bakımından önem taşır. Gelner'e benzer bir yaklaşımla ulus-devletle ilişkisini ön plana çıkaran Hobsbawm, milliyetçi hareketlerin gelişmesini (Miroslaw Hroch'u izleyerek<sup>18</sup>) üç evreye ayırır: *A evresi* "tümüyle kültürel edebi ve folkloriktir" ve hiçbir siyasal, hatta ulusal mahiyeti yoktur. *B evresi'nde* militanlar ve eylemciler kültürel gurubu harekete geçirmek için siyasal propaganda yaparlar. Son olarak *C evresinde* milliyetçi programlar kitle desteği kazanır ya da milliyetçilerin her zaman temsil ettiklerini iddia ettikleri kitlenin en azından bir bölümünün desteğini alır.<sup>19</sup> Umut Özkırmılı bu noktada eylemcilerin milli programlarında dile getirdikleri hedefler, kullandıkları sloganlar halkın günlük gereksinimleri ile uyuyorsa "C" evresine çok kısa sürede geçilebileceğini ifade eder.<sup>20</sup>

Smith milliyetçiliğin beş değişik anlamda kullanıldığını belirtir<sup>21</sup>:

1. Milli devletlerin kurulma ve kendini idame ettirme süreci
2. Millete ait olma bilinci, özlem ve hissiyat
3. Millet ve rolüne ilişkin (dil) ve (sembolizm)
4. Milli emellerin gerçekleşmesine dair reçeteleri içeren ideoloji

<sup>17</sup> Miroslav Hroch "From National Movement to the Fully-Formed Nation: the nation-building process in Europe", *New Left Review*, No 198. 1993, s. 6-7.

<sup>18</sup> *ibid.*, s. 6-7.

<sup>19</sup> Eric Hobsbawm, a.g.e., s 129.

<sup>20</sup> Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel bir Bakış*, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999, s. 185 vd.

<sup>21</sup> D.Anthony Smith, *Millî Kimlik*, Çev.: B. S. Şener, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1994, s. 119.

## 5. Milli iradeyi gerçekleştirecek toplumsal ve siyasi hareket.

Synder' e göre de milliyetçilik yedi değişik anlam ifade eder. Buna göre milliyetçilik birleşme için bir güç, statüko için bir güç, bağımsızlık için bir güç, sömürgelere sahip olmak için bir güç, saldırı için bir gücü iktisadi gelişme için bir güç, sömürgecilik aleyhtarı bir güç ifade eder<sup>22</sup>.

Bizim çalışmamızın incelediği dönem ise esas olarak milliyetçi programların kitlelerin desteğini aldığı, en azından milliyetçilerin daima temsil ettikleri iddiasında oldukları kitlesel desturun bir bölümüne sahip olduğu zamanı gösteren C aşamasına denk gelmektedir. Ancak B aşamasından C aşamasına geçiş milli hareketlerin kronolojisinde açıkça belirleyici bir dönem olduğundan Osmanlı imparatorluğunun son yıllarından itibaren ortaya çıkan eğilimleri, dolayısıyla A ve B evrelerini de çalışmanın ilk bölümlerinde ele aldık.

### 1.2 Tarihsel Arkaplana Genel Bakış

Ortadoğu, özellikle Mezopotamya ve Filistin havzası, tarih boyunca verimli toprakları ve geniş kaynakları üzerinde sayısız medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Tarihin bilinen ilk şehir devletleri, ilk devletleri, imparatorlukları bu topraklarda kuruldu. Geniş kaynaklar, insan gücü ve İlk yazılı antlaşma olan Kadeş Barış Antlaşması da bu topraklarda yapılmıştır. Kadeş antlaşması, Mısır ve Anadolu'daki Hitit krallıkları arasında Suriye-Filistin doğal kaynaklarının kullanılması konusundaki savaşı sonuçlandıran antlaşma olarak tarihte yerini aldı.

Bugün Lübnan olarak bilinen toprakların Osmanlı egemenliği öncesinde Müslümanlaşmış ve Araplaşmıştı. Lübnan İslam orduları tarafından 636'da Hz. Ömer zamanında fethedilmiş ve Şam (Suriye) eyaletine bağlanmıştı.. Lübnan da Suriye gibi Raşid halifeler döneminden sonra sırasıyla Emevi, Abbasi, Mısır hükümdarları, Selçuklular, Eyyubiler ve Memlüklerin hakimiyetinde kaldı.

---

<sup>22</sup> Y. Furkan Şen, a.g.e., s. 76 – 77.

1517’de Osmanlı hakimiyetine geçti ve I. Dünya Savaşı sonuna kadar 400 yıl süreyle Osmanlı idaresinde kaldı. Osmanlılar Lübnan’ı merkezden tayin ettikleri bir vali vasıtasıyla yönettiler. Ancak ülkede yaşayan etnik unsurların kendi inanç ve geleneklerini uygulamalarını sağlayacak şekilde örgütlenmelerine de fırsat tanıdılar.

Osmanlı imparatorluğunun İran dışındaki kalan tüm Ortadoğu’da topraklarını kapsayan hükümlerini 1517 başladı ve tam dört yüz yıl sürdü. Birinci dünya savaşı sonucunda Ortadoğu antik krallıklar-imparatorluklar devrini Osmanlı devri ile birlikte geride bıraktı ve İngiliz ve Fransız denetiminde çok sayıda sömürge devletin oluşumuna sahne oldu.

Başta İngiltere olmak üzere yükselen Batılı güçlerin endüstriyel patlamaları ve petrole olan artan ihtiyaçları 20. yüzyıl boyunca Ortadoğu’nun kaderini belirleyecek bir gelişmeydi. İngiltere Osmanlı topraklarındaki Arapların ayaklanmasını teşvik ederek bu politikasını hayata geçirdi. 1917 Fransa ile yaptığı anlaşmaya dayanarak Ortadoğu’da cetvelle harita sınırları belirlenmiş çok sayıda bölge (ülke) yarattılar. 1918’de Lübnan, Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransızlar ülkedeki Marunilerle işbirliği içine girerek Müslümanlara baskı yaptılar.

II. Dünya savaşı koşulları neticesinde yaratılan Arap manda devletleri birbiri ardına bağımsızlıklarına kavuştu. Böylelikle Ortadoğu’da bağımsız İran ve Türkiye ve bir dönem önce bağımsız olmuş olan Mısır’ın yanına Irak, Suriye, Lübnan gibi devletler eklendi. Lübnan’daki Fransız işgali 1943 Kasım’ına kadar sürdü. 1 Ocak 1944’te de Lübnan’ın bağımsızlığı resmen tanındı. Ancak Fransızların ülke üzerindeki nüfuzları tam anlamıyla sona ermedi. Fransa bu tarihten sonra da Lübnan’daki siyasi yapının teşekkülünde Suriye’yle birlikte söz sahibi olmuştur.

Bu dönemde 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu jeopolitiğinin temel unsurlarından birisi olacak olan bir gelişme yaşandı: 1948’de Filistin olarak bilinen İngiliz sömürgesindeki Arap topraklarında İsrail devleti kuruldu.

İsrail devletinin kurulmasını soğuk savaş koşullarında Sovyetler birliğinin desteklediği popülist (Nasirist) rejimlerin (Irak Suriye ve Lübnan da Nasır’la birleşmişti) İsrail’e karşı sonuç alamadıkları savaflara girmelerine yol açtı. Soğuk savaş koşullarında NATO’nun Ortadoğu’daki tek ve SSCB’ye komşu üyesi olan Türkiye ve Batı destekli Şah rejiminin

yönettiği İnan Filistin –İsrail sorununda doğrudan taraf olmasalar da başta ABD olmak üzere Batı Blok'u için önemli ülkelerdi.

SSCB'nin yıkılışı ile Soğuk savaşın bitişi ve Körfez savaşı ile ABD'nin Irak'ın kuzey ve güney bölgelerine girişi aynı tarihsel momente denk gelmiştir. 1991-2004 arası dönem Ortadoğu'da bir yandan İsrail-Filistin sorunu, diğer yandan ABD'nin Irak'a yönelik operasyonlarının birinci gündem oluşturduğu bir dönem olarak geçti. 1979'da İslami bir devrimle batı ittifakından ayrılan İnan ile ılımlı da olsa bir Baas (Pan-Arap Sosyalist Partisi-Popülist) yönetimine sahip olan Suriye ABD'nin tehlike olarak gördüğü devletler listesinde yer alırken Türkiye kesintisiz bir şekilde Batı ile uyumlu bir süreç yasayan tek ülke oldu.

Lübnan tarihini bir cümlede özetlemek gerekirse bölgede 10 yüzyıldan itibaren yerleşik hale gelmiş çok sayıdaki kapalı mezhepsel yapının çeşitli tarihsel dönem ve olaylarda kendi yapılarında dış güçlerin çıkar ve hedeflerini de barındırarak bölge üzerindeki egemenlik mücadeleleridir denilebilir. Elbette her tek cümlelik özet gibi bu açıklama da eksik bir açıklamadır. Lübnan tarihine bakıldığında sadece dış güçlerin müdahalesi değil, ülkenin kendi içerisindeki sosyal yapısının mezhep farklılıklarına dayanması, bölgeye ayrı bir anlam kazandırmaktadır.

Lübnan bölgesi toplumsal yapısının, mezhep temelli ve çok-kimlikli oluşu ayrıca bu mezheplerin güçlü aile ve din adamları önderliğinde, birbiriyle sürekli didişen bir yapıda oluşu, bölgede nüfuz elde etmek isteyen dış güçlere önemli olanaklar sağlıyordu. Osmanlı'nın Arap coğrafyasına ilişkin izlediği iktisadi ve idari politika da bu yapının üremesine olanak yaratıyordu. Daha başından itibaren Osmanlı Devleti bu bölgede Balkanlar'da izlediğinden farklı bir politika izlemiştir.<sup>23</sup> Balkanlarda ve Anadolu'da uygulanan Tımar sistemi bu bölgede yaygınlıkla uygulanmamış, mahalli otorite ilişkileri, eski hanedanlar ve gelenekler daha yoğun biçimde yaşama şansı bulmuştur. Suriye-Lübnan bölgesinde 19. yy. ikinci yansıya birlikte bu yapıya belli müdahalelere kalkışılmışsa da bölgenin siyasal ve toplumsal haritasını bugün dahi belirleyen bu yapıda ciddi değişiklikler yapılamamıştır. Konumuz içinde Lübnan'daki bu özgün yapının tarihsel arka planına, kaynaklarına bakılacaktır. Zaten Lübnan tarihini bu yapıyı aydınlatmadan kavramak gerçekten olanaksız görünmektedir.

---

<sup>23</sup> İlber Ortaylı, "19 yy. Sonunda Suriye ve Lübnan Czennde Bazı Notlar", Osmanlı Araştırmaları Savı IV. s. 89.



Modern Lübnan'ın oluşumunda Batı'nın gözden ırak tutulamaz bir rolü olduğu doğrudur. Ancak buradan insanlık tarihini ya da bu bölgedeki insanlık tarihini dış müdahaleler sorununa indirgeme sonucuna varılmamalıdır.<sup>24</sup> Bu çalışmada müdahalelerin kendisi kadar, müdahalelerin uygulandığı zemin ve bu zemindeki iç-dinamikler açıklanmıştır.

Bölgedeki valilerin uygulamaları sosyal yapıya etkilerde bulunuyor bu da mezhepsel çatışmalara zemin oluşturabiliyordu. Bu durum en başta vergi politikasında ve vergilerin toplanma biçimlerinde ortaya çıkıyordu.

Detaylarını ikinci bölümde bulacağınız bir dizi reform çabası ile 19 yüzyıl karışıklıkları giderilmeye çalışılmıştır. Şekip Efendi Düzeni ardından Mutasarrıflık dönemi olarak adlandırılan merkezi reform müdahalesinden sonra Lübnan ortadoğunun “ en iyi yönetilen, en zengin, en varlıklı, en barışçıl ve mutlu ülkesi” olarak anılmıştır.<sup>25</sup> Bu dönem Akarlı'nın ifade ettiği gibi bir “*Uzun Barış*” dönemidir.

Bu yeni düzenlemeler ile birlikte feodal yapıda formel olarak sona eriyordu. Tüm Lübnan vatandaşlarının kanun önünde eşitliği ilan edilmişti. Ancak feodal beyler idari mekanizmalarda önemli görevlere gelerek yeni sisteme entegre olmayı sürdürmüşlerdir. Uzun barış döneminde mezhepsel savaş hiç olmadığı gibi , gerilimler de en aza inmiş, bölge iktisadi açıdan inanılmaz bir canlılığa sahne olmuş, başta liman kentleri olmak üzere kentsel hayat ve beraberinde kültürel ve sanatsal yaşam tam bir *Rönesans* yaşamıştır. Posta ve Telgrafı Şimendifer izlemiş, ülkede bayındırlık hizmetleri hızla gelişmiştir. Bütün bu gelişmelere imkan veren Mutasarrıflık yönetimi her şeyden önce tüm mezhepsel yapıların idari ve siyasi mekanizmalarda temsiline olanak veriyordu. Mutasarrıflık sistemi Bab-ı Ali'nin atadığı bir Mutasarrıf ile ona bağlı bir meclisten oluşuyordu. Mutasarrıf bölge halkından olmayan Hristiyan bir Osmanlı olmak durumunda idi. Meclis ise tüm mezheplerden temsilciler ile oluşturulmuştu. 1864'te Meclis üyelik dağılımları şöyle sabitlenmişti: Dört Maruni üye, üç Dürzi, iki Rum Ortodoks ve Rum Katolik, Sünni ve Şii topluluklarından birer üye.

---

<sup>24</sup> Engin Deniz Akarlı, ‘*The Long Peace. Ortoman Lebanon. 1861-1920*’, NY. University of California Press., 1993. s 3.

<sup>25</sup> Helena Cobban, “*The Making Of Modern Lebanon*”, London: Hutchinson. 1985,s.50.

1915 yılına dek sürecek olan Mutasarrıflık düzeni altındaki Lübnan'ın bu dönem boyunca kültürel hayatta tam bir Rönesans yaşarken bir yandan da yüzyılın başından itibaren kendini hissettiren uluslararası kapitalist pazar ilişkilerinin yerleşme dönemini hızla yaşadığını gözlenmektedir. Zaten Mutasarrıflık dönemine damgasını vuran iki önemli gelişme vardır: İktisadi gelişme ve Arap Ulusçuluğunun gelişmesi.

1915 yılından itibaren ise başta İngilizler olmak üzere Osmanlı devletinin Savaş içinde olduğu güçlerinde özel çabası ile kültürel Arapçılık ideolojisinden siyasal milliyetçi Arapçılığa meyleden bir elit kesim ortaya çıktı ve yine başta İngilizler olmak üzere yabancı güçlerin silahlandığı bu kesimler ile Osmanlı devleti arasında büyük çatışmalar ortaya çıktı. Arap kültürel ve iktisadi Rönesansının Kahire'den sonra ikinci önemli merkezi olan Beyrut – bu manada Lübnan- tüm bu gelişmelerin merkezinde yer alan bölgelerden idi.

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve savaş yıllarında özellikle Lübnan'da Cemal Paşa'nın giriştiği sert emniyet tedbirleri de yabancı müdahalenin yerli halk arasında zemin bulmasına olanak sağlamıştır. Balkanlardaki Slav ve Ortodoks tebaasının çoğunluğunu Berlin Kongresinden sonra kaybetmiş bulunan ve elinde geriye Anadolu ve Arap vilayetlerindeki tebaası kalmış bulunan Osmanlı imparatorluğu I Dünya Savaşından önce de Arap topraklarında önemli sıkıntılara sahipti. Bu koşullarda ortaya çıkan Türk ulusçuluğu Avrupa'dan sürekli gelen ve artan baskıya ve Osmanlı ulusçuluğu idealinin geçersiz kalmasına bir tepki idi. Ancak Türk unsurun üstünlüğünü vurgulamaya yönelik her girişim Türkler ile Araplar arasındaki dengeyi bozuyordu. Hem siyasal kopuşa hem de Arap milliyetçiliğinin mayalanmasına olanaklar sağlaması bakımından önemli bir gelişme olarak Mısır'ın merkezden kopuşunu anmak gerekir. Bunun diğer Arap bölgeleri üzerinde önemli bir etkisi oldu Zaten oldukça özerk yönetilen bu topraklarda buna eğilimli bir yapı her zaman vardı Modern anlamıyla ulusçuluk ideolojisi ile birleşerek gelişecek olan kopma eğilimi ise bölgenin Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesi sürecinde asıl karakterini kazandı.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına girdikten bir müddet sonra -1915 yazında Mutasarrıflık düzenini lağvetti ve bölgeyi doğrudan askeri mercilerin yönetimine bağladı. Hemen ardından bölgede Fransa İngiltere ya da İngiliz destekli Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Arap milliyetçisi hareketi ile temas kurulması yasaklandı 1916'da çoğunluğu Müslüman 14 Lübnan ileri geleni Beyrut meydanında ihanet suçlaması ile asıldılar. Lübnan için zor günler başlamış, Mutasarrıflık döneminde yaşanan uzun barış dönemi sona ermişti.

Ordu mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm gençleri hızla silah altına almaya başlamıştı Hayvanlara ve ürünlere geçersiz Osmanlı Banknotları karşılığında el konuyordu Sabotaja uğrayan demiryollarının tekrar döşenmesi için Lübnan dağlarından binlerce sedir ağacı kesiliyor, Lübnan'daki tüm maddi olanaklar doğrudan ordu için kullanılıyordu. Bölge bu yıllarda tam bir açlık, açlığın getirdiği ölüm ve sefalet içine itilmişti. Tüm bu koşullar İngiliz işbirliği ile Osmanlıya karşı isyan bayrağını açmış bulunan Şerif Hüseyin hareketinin Lübnan'da da destek bulmasını güçlendiriyordu.

Kurtuluş Kayalı'nın belirttiği gibi I. Dünya Savaşı yıllarında, aslında Arap eliti içinde Arapçılık ayrılıkçı bir milliyetçilik programına sahip değiken<sup>26</sup> Avrupa devletlerinin bölge üzerindeki istekleri de bu eğilimi güçlendirdi.

Dış faktörlerin rolünü belirtmek yinede iç faktörleri gölgelememeli. En nihayetinde modern kurumlar ve modern para ilişkilerin gelişimi dünyanın başka her yerinde olduğu gibi burada da belli bir milliyetçiliği, kültürel düzeyde de olsa ortaya çıkarmaktaydı.

Arap ulusçuluğu tepki yoluyla adım adım açığa çıktı, ilk aşamada bu, Suriye'de, esas olarak Şam'daki eğitim görmüş bazı Müslümanlar ile birkaç Suriyeli ve Lübnanlı Hıristiyan yazar arasında yayılan duygularla oluşan bir hareketti. Hareketin kökleri Arapların geçmişine dair bilincin yeni okullarda yemden canlanmasında yatıyordu ve İslam reformcuları İslam tarihinin ilk dönemini, Arapların üstün oldukları dönemi vurguluyorlardı. Lübnan'da da bu anlamda modern bir Arap ulusçuluğu gelişmekte idi. Zaman geçtikçe, Arap yazarlarının kendi haklarındaki bilinçlerini ve modern dünya içindeki yerlerini Arapça ifade etmeye çalıştıkları yeni türde bir edebiyat oluştu. Avrupa'nın gücü ve büyüklüğü, modern bilim ve teknoloji, Avrupa devletlerinin siyasal kurumları ve modern toplumların toplumsal ahlakı gözde konulardı. Tüm diğer ülkelerde olduğu gibi yurtdışına gitmiş öğrencilerin başını çektiği bir oluşumdu bu. Kopma yanlısı değildi ve eşitlik ve özerklik istiyordu. Bu hareketin Lübnan'da andığı önemli isimlerden birisi olan Butrus al-Bustani Osmanlıcılığı benimsemişti. Çünkü dinlere bölünmüş Suriye'de Osmanlıcılık ona Suriye'nin birliğini ve Araplığını sağlayacakmış gibi görünüyordu. Özerk Mutasarrıflık dönemi bu anlamda belli bir tatmin sağlamıştı onlara. Ancak giderek bu eğilim bir tam bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. Bu

---

<sup>26</sup> Kurtuluş Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Çev.: Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.238.

dönüşüm de Lübnan'ın iktisadi olarak Osmanlı merkezinden ziyade Avrupa ile bütünleşmesi önemli bir rol oynamıştır.

Lübnan ulusçuluğu belli tartışmaları, farklılıkları barındırıyordu. Tarihçi Albert Hourani Lübnan'a has Arap ulusçuluğunun dört faktör üzerine bina edildiğini yazar. Ona göre “nüfus yapısı, yerel aileler-beylik sistemi ve yerel yönetim özerkliği 19 yüzyıl ile birlikte Arapça'nın herkesçe konuşulan dil olması” Lübnan'a has mezhepler-arası bir yapı üzerine oturan Lübnan ulusçuluğunun temelini oluşturur.<sup>27</sup>

1 Ekim 1917 Osmanlı İmparatorluğunun bölgedeki 401 yıllık hakimiyetinin son günü oldu. İngiliz ve müttefik kuvvetleri bu tarihte Beyrut'a girdiler. Bölgenin önde gelenleri Beyrut'ta bir Arap hükümetinin kurulduğunu ilan ettiler ve hükümet binalarına Şerifin bayrağını çektiler. Osmanlının 1915'te lağvettiği Mutasarrıfiye meclisinin ilan ettiği ve Şerif Hüseyin'e bağlı bir Lübnan'ı temsil etme iddiasındaki bu oluşum İngiltere ve Fransa'nın tepkisini çekti. Çünkü İngiltere ve Fransa Sykes-Picot antlaşmasına göre savaş bitmeden kendi aralarında bu toprakların paylaşımını da yapmışlardı.<sup>28</sup>

Ancak bu iki büyük güç doğrudan bir işgal kuvveti olarak da kalamayacaklardı. Çünkü Birinci Dünya Savaşı sonrası koşullarda ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik deklarasyonu ve Rusya'da Lenin'in self-determinasyon prensibi etrafında yürüttüğü diplomasi sonucunda doğrudan sömürge yerine manda rejimlerinin kurulmasına karar verildi. Birleşmiş Milletlerin ilk biçimi olan Cemiyeti Akvam (League of Nations) gözetiminde gelecekteki bağımsızlıklarına hazırlanacaktı. 1920 yılı sonlarında Cemiyet-i Akvam Suriye ile birlikte Lübnan'ı da Fransız mandasına verdi. Fransız kuvvetleri Şerif Hüseyin birliklerini yenerek bölgeyi kontrolleri altına aldılar. Fransız mandası altında eski Osmanlı Mutasarrıfiye sınırlarına Bekaa, Vadi al-Taym bölgesi, Cebel Amil, Beyrut, Sayda ve Tripoli'nin eklenmesiyle birlikte bugün Lübnan olarak bildiğimiz bölge dahilinde bir Büyük Lübnan Devleti (The State of Greater Lebanon) kuruldu. Artık Lübnan'ı Fransız mandası altında geçireceği bir çeyrek asır bekliyordu.

Manda devletlerinin yöneticilerinin seçiminde asıl belirleyici olan İngiltere ve Fransa idi. Örneğin Ürdün'e kral tayin edilen kişi aslında bir Suudi Arabistanlı idi. 27 Nisan 1920

<sup>27</sup> Hourani, Albert. *The Emergence of Modern Middle East*, London, Macmillan 1981. s 126

<sup>28</sup> J.M. Roberts, *The Triumph of the West*, London: British Broadcasting Company, 1985, s. 67.

tarihli San Remo Konferansı'nı takiben Osmanlı devletinin yıkılışı ile İngiltere ve Fransa Ortadoğu'nun geleceğinde çok önemli olacak olan bir petrol paylaşım pazarlığı yaptılar.<sup>29</sup> Kedourie'nin söylediği gibi, kendi aralarındaki petrol pazarlığından sonra kurdukları kukla rejimlerle anlaşma imzaladılar. Sonuçta zengin yerel işbirlikçi elitleri ve yoksulluk içinde halkı olan bir bölge ortaya çıktı.<sup>30</sup>

Manda rejimleri II. Dünya savaşı sonuna kadar bu şekilde devam etti. Ancak İkinci Dünya savaşı sonunda manda rejimleri birbiri ardına bağımsızlıklarını kazanmaya başladı ve Ortadoğu jeopolitiğinde önemli değişiklikler meydana geldi. Son koloni ve manda devleti olan Oman'dan 1970'de İngilizlerin çekilmesi ile bu süreç tamamlandı.<sup>31</sup>

1943 Lübnan bağımsızlığı Lübnan ulusalcıları ile birlikte Arapçılara da Faysalcı Şam yönetiminin devrilmesinin ardından iktidar kapılarını açmıştı. Bu iki taraf tek bir siyasi parti ya da blokta birbirleriyle kaynaşmamış, birleşmemişler ancak işbirliği içinde kalmışlardır. Bağımsızlık sonrasında ilk devlet başkanı Bishara al-Khourî'nin yönettiği Anayasal Blok Lübnan'ın bağımsızlığını sömürgecilere karşı mücadelenin nihai aşaması olarak değerlendirirken Riyad el Solh liderliğindeki arabistler için bağımsızlık üst Arap oluşumu için kapıların açılması olanakların ortaya çıkması anlamını taşıyordu. İki taraf da fikirlerinden vazgeçemediler. Ancak ortak bir zemin arayışını ve ortak zeminde davranmayı sürdürdüler. "Arap çehreli bir Lübnan" (Lebanon with an Arab Face) fikri iki tarafında çıkarlarını ifade eden bir formül olarak ortaya çıkarılmıştı. Bu formül Anayasacılar ve Lübnancıların önemli bir kısmını Lübnan'ı diğer Arap ülkelerinden farklı formüle ettiği için tatmin ederken, arabistleri de ülkenin Fenikeli ya da Akdenizli olmakla kalmayıp Arap olarak tanımlandığı için tatmin etmekteydi.<sup>32</sup>

Lübnan'da Manda rejiminden bağımsızlığa geçilirken, yani İkinci Dünya Savaşı ve hemen ertesindeki koşullarda ABD-SSCB rekabetinin giderek belirginleşmesi sonucunda Yakın ve Orta Doğu'nun stratejik önemi giderek artmaya başladı. Her şeyden önce bölge stratejik açıdan çok önemliydi. Bunun en önemli nedeni bölgedeki petrol kaynaklarının Batı dünyası, özellikle de Batı Avrupa için son derece hayati bir önem taşımasıydı.

<sup>29</sup> Fromkin, *A Peace to End All Peace*, Henry Holt and Company. LLC, s. 509, 534.

<sup>30</sup> Elie Kedourie, *England and the Middle East*, London: Bowes and Bowes, 1956, s. 67.

<sup>31</sup> Stephen Shalom, "Bullets, Gas, and the Bomb," *Z Magazine*, Feb., 1991, s. 12.

<sup>32</sup> Raghid el-Solh, "The Development of the Arab Idea in Lebanon", *The Beirut Review*: No. 6, Fall 1993; İnternet edisyonu: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/solhbr6.html>

İngiltere, savaş sonrasında bölgedeki çıkarlarını, özellikle de Mısır ve Süveyş Kanalı'na ilişkin pozisyonunu koruma açısından gerekli gördüğü bir örgütlenme içerisinde başta Mısır olmak üzere bazı Arap ülkeleri ve Yunanistan ile birlikte Türkiye'ye özel bir önem vermekteydi. Fakat İngiltere, bu girişimine ilişkin olarak Arap milliyetçiliğinin yükselen sesini iyi hesaplayamamıştı. 30'lu yıllarda Sosyalist Partiye sempati duyan Genç Mısırlılar hareketinde yer almış olan yüzbaşı rütbesindeki üç subay, Cemal Abdül Nasır, Kemalettin Hüseyin ve Abdülhakim Amr, 1942'de ordu içinde gizli bir bağımsızlıkçı, milliyetçi cunta kurdular: Hür Subaylar. Mayıs 1948'de başlayarak bir yıla yakın süren ilk Arap-İsrail Savaşı, Hür Subaylar'ın güçlenmesi için vesile oldu. Filistin topraklarında emr'i vaki ile İsrail devletinin ilanı üzerine savaş açan altı Arap devleti bozguna uğrarken, 65 yıldır ilk kez "kendi hesabına" savaşan Mısır ordusunun yenilgisinde, donanımın bozukluğu, yetersizliği ve askeri eğitimin geriliği büyük rol oynadı. İçine düşülen acizlik, Mısırlı subaylarda Kral'a, hükümete ve ülkenin emperyalizme bağımlılığında kaynaklanan inisiyatifsizliğe karşı büyük tepki doğurdu. Birçok subay, Filistin savaşından sonra Hür Subaylar'a katıldı. Ülkedeki gelişmelerin, Anti emperyalist dalganın kabarmasını sağlamasının ardından Hür Subaylar Yürütme Komitesi, 10 Şubat'ta, uygun fırsatı kollayarak hükümeti ve Kral'ı devirme kararı aldı. Kral, 26 Temmuz'da görkemli bir törenle Mısır'dan gitti. Darbe, halkın büyük destek ve coşkusuyla karşılandı.<sup>33</sup>

Nasır, Temmuz darbesinin sınırlarını "toplumsal değil, siyasal bir devrim" olarak çizmişti. Hür Subaylar'ın başlangıç herhangi bir programı, ülkenin yeni rejimine ilişkin tam bir tasarımları yoktu. Onları belirleyen kaba anlamıyla halkçı, ulusalcı ve anti-emperyalist motiflerdi. Ne yapacaklarından çok ne yapmayacaklarını söylüyor, bu arada Filistin sorunu ve Arap bölünmüşlüğü konusunda son derece mobilize edici söylemler geliştiriyorlardı.

Bu gelişmelerin etkisinde Arapçılık 1950'lerin başından itibaren radikalleşmeye başladı. Bu olayın Arap dünyasındaki karşılığı Baas ve Nasırizmin yükselişi oldu. Baas ve Nasırcılık gururu kırılmış ve mağduriyet duygusu yaşayan Arap dünyasının İsrail devleti ve onun Filistin topraklarına yaptıklarına karşılık bir reaksiyon hareketi gibi şekillenmişti. Bu dönemde Lübnan iç politikasında görünüm şu idi: Riyad al-Solh suikasta uğramış, Abd al-Hamid Karamé ölmüş arabistler tedrici olarak iç politikadan dışlanmaya başlanmıştı. Bu

---

<sup>33</sup> Haz. Ertuğrul Kürkçü, *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, cilt. IV., s.1303.

gelişmeler radikal fikir ve eğilimlerin güçlenmesi için gerekli zemini sağlıyordu. Böylelikle militan ve radikal bir Lübnan Arapçılığı baş göstermeye başlıyor ve bu yeni gelişmelerin ortaya çıkarda ulusal ve bölgesel konjonktürde Arap davası-fikri yeniden tanımlanmaya başlanıyordu.

Lübnancı anayasaya bağlı Lübnan elitinin çoğunluğu, eski Arapçılık konusunda dahi şüpheli iken yeni Arapçılık tanımına daha ciddi bir mesafe koydular. Yeni Arapçılık fikrini savunanlar ile statükoyu sürdürme yanlıları arasında gerginleşen siyasal ilişkiler 1958 krizine giden yolu hızlandırmışlardır.

Nasır ve Arap kitlelerin karşısına, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün ve Lübnan rejimleri çıkarıldı. Bu saflaşma kargısında Mısır, milliyetçi Suriye rejimiyle ittifak kurdu. Sonunda bu iki ülke, 1958 Şubat’mda, Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni (BAC) oluşturarak birleştiler. Lübnan BAC ne karşı açıktan hasmane bir tutum almaya başladı ve BAC’nin can düşmanlarıyla (Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün) birleşti.<sup>34</sup>

BAC’ni kuşatmak için gerçekleştirilen bu girişim geri tepti. Lübnan toplumunun iç dinamikleri bu ülkeyi kısa süre içinde, Mayıs 1958’de iç savaşa sürükledi. Lübnanlıların çoğunluğu bölgede, ülkelerindeki rejimin de içinde yer aldığı bu emperyalist gelişmeleri olumlu karşılamıyordu. Diğer bir gelişme, 14 Temmuz 1958’de Irak’ta meydana gelen hükümet darbesi, Bağdat Paktı’nı ve BAC’nin çevresindeki kuşatmayı tamamen parçaladı. Aynı zamanda gerek Lübnan’daki gerekse tüm bölgedeki güçler dengesini radikal milliyetçilerin lehine sarstı. Irak’ta gerçekleştirilen hükümet darbesi monarşiyi devirdi ve bu ülke, Arap birliği’nin yanında olduğunu ilan etti. Irak aynı zamanda tüm emperyalist pakt’lara karşı olduğunu açıkladı.<sup>35</sup>

1958 Lübnan iç savaşı boyunca Irak, bölgeyi, Birleşik Devletler emperyalizmi için istikrarsız bir hale getirdi ve Arap Doğu’daki diğer emperyalist güçler için bir tehdit oluşturdu. Ürdün’de gerçekleştirilmek istenen hükümet darbesinin başarısızlığa uğramasına rağmen, Britanya ve Birleşik Devletler müdahale etmek zorunda kaldılar. Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri 1957 Eisenhower Doktrini gereğince 15 Temmuz 1958’de Lübnan’a

---

<sup>34</sup> B.J. Odeh, *Lübnan’da İç Savaş*, , Çev.: Y. Aloğan, İstanbul: belge yayınları, 1986, s.26.

<sup>35</sup> İbid., s.27.

çıktılar. Bu arada Britanya birlikleri de Irak' ta gerçekleştirilen hükümet darbesine bir karşılık olarak Ürdün'e asker çıkardılar.

Birleşik Devletler, Arap milliyetçiliğiyle savaşmak yerine, Lübnan iç savaşına son verilmesi için Nâsır'la anlaştı ve Lübnan devlet başkanlığına Birleşik Devletler yanlısı Kâmil Şemun'un yerine General Fuad Şahab'ın geçirilmesini destekledi. Şemun, Birleşik Devletler'in gözünde feda edilebilecek bir unsurdu. Öte yandan, Nasır, Şahab'ı desteklemek suretiyle ülkesinin sınırlarında kardeş bir rejime kavuşmuş oluyordu.<sup>36</sup>Bu anlaşma, genelde, bölgede 1950'lerin sonundan 1970'lerin ortasına kadar izlenen politikaları simgeledi.

Lübnan'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne yönelik kardeşçe tutumu, Suriye'nin 1961'de Mısır'dan ayrılmasından sonra da devam etti. 1961'de Suriye'de meydana gelen hükümet darbesi, 1948' de İsrail'in yaratılışından beri Arabizm'in bölgede karşılaştığı ilk büyük aksilikti. Bununla birlikte Arabizm, 1963 Şubat'ında Irak Baas Partisi'nin, Abdül Kerim Kasım'ın devrilmesinden sonra iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, yüz yüze geldiği aksiliklerden geçici olarak kurtuldu. Yine, 1963 Mart'ında Suriye Baasçıları bir hükümet darbesiyle "ayrılıkçılar"ı alaşağı ederek iktidara gelmeyi başardılar. Bu noktada Arap birliği için uygun koşulların oluştuğu görülüyordu. Her iki Baasçı rejim de tam bir Arap birliğinin kurulması için ilk adım olarak Mısır, Suriye ve Irak'ı birleştirmeye niyetliydi. Böyle bir ilk adım İsrail ve Arap gericiliğine karşı savaş halinde bulunan Arap kitleleri için muazzam bir önem taşıyacaktı. Ne var ki, bu tür umutlar kısa sürede boşa çıktı; Baasçılar kurulacak birliğin niteliği hakkında Nâsır'la anlayamıyorlardı. Ayrılık noktası, temel olarak, Nâsır'ın politik partiler hakkında sahip olduğu anlayış ile ilgiliydi. Nasır politik partilerin kurulacak birlikte herhangi bir rol oynamaları gerektiğine inanmıyordu.

Lübnan, bütün bu karışıklıkların orta yerinde Suriye ve Mısır'la kardeşçe ilişkilerini muhafaza edebildi. İçte, Şahab yönetimi altında yapılan işlerin çoğu bir modernleşme girişimine vardı. Fakat modernleşme Lübnan devletinin varlığına ters düşüyordu. Şahab ikrarcılığı dışlayarak modernleşmeyi destekleyecek bir kitle temeli oluşturmayı da başaramadı. Sonuç olarak, giriştiği modernleştirme hareketi tutarsız, gelişigüzel ve genellikle etkisiz oldu.

---

<sup>36</sup> İbid., s.28.



Şahabizm (modernleştirme eğilimi ve bunun Lübnan politikaları içindeki uzantıları) 1964'te altı yıllık bir süre için Şahab'ın yerine devlet başkanlığına getirilen Şarl Hulû yönetimi altında da başat eğilim olmaya devam etti. Şahab'ın gidişiyle Şahabizm biraz zayıflamış olsa da, Araplara yönelik politikalar kararlı bir tutumla sürdürüldü. Lübnan'ın iç durumu bu politikaların izlenmesini gerektiriyordu. Rejim istikrarını muhafaza etmek için Lübnan'da ve bölgede Pan-Arabizm'i yatıştırmak zorunda kaldı. Şahabizm'in bu ikinci döneminde Lübnan aynı anda bir dizi olay tarafından etkilendi. Önce, 1965 resesyonu, ekonomi alanında pek çok soruna yol açtı. Ortaya çıkan kargaşalık; işçi hareketinin ve Hulû'ya toplumsal ve politik reformlar için baskı yapma çabasındaki sol-kanat partilerin harekete geçmelerini sağlayan temeli oluşturdu.<sup>37</sup>

13 Nisan 1975 tarihinde Beyrut yakınlarındaki Ayn El-Rumana'da Pierre Cemayel bir kilisenin açılış törenini yaparken kiliseye yaklaşan bir arabadan açılan ateş 2 Falanjist asker ile Cemayel'in muhafızlarından birisinin ölümü ile sonuçlandı. Ateşin Filistinlilerce açıldığını düşünen veya inanan Falanjist milisler aynı gün Tal el-Zatar kampına giden bir Filistin otobüsünü Ayn El-Rumana'da durdurarak içindeki tüm yolcuları öldürdüler. Bu olay Lübnan bunalımında bardağı taşıran damla oldu.

22 Mayıs'ta Beyrut'un muhtelif yörelerinde Hıristiyanlar ile Müslüman-Filistin grubu arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Taraflar çarpışmaları diğer tarafın başlattığını ve kendilerinin sadece savunmada olduğunu iddia ederek sorumluluğu birbirlerine attılar. 24 Mayıs'ta Kabinenin ilânını takip eden gün Beyrut'ta silâhlı kişiler yolları keserek barikatlar kurmaya ve yeni bir çatışmaya hazırlanmaya başladılar. Rifai'nin istifa etmesi ve 28 Mayıs'ta Franjiye'nin Karami'yi Başbakanlığa atadığını açıklaması dahi tırmanmayı durduramadı ve Hıristiyan ve Müslüman milisler arasında yoğun çarpışmalar kendisini gösterdi. Bu kez, milisler yollardan geçmekte olan insanları kimliklerine ve dinlerine bakarak öldürmeye başladılar. İç savaş bir din ve mezhepler mücadelesi şeklinde bütün şiddetiyle Beyrut'ta kendisini göstermişti. İnsanlar yollarda acımasızca öldürülüyor, kaçırılanlar ise işkencelere maruz kalıyorlardı.<sup>38</sup>

---

<sup>37</sup> Elias El-Bwary, *History of the Labor and Trade Union Movement in Lebanon: 1947-1970*, c. 2 (Beyrut, Dar-El-Farabi, 1980); Aktaran: B.J. Odeh, a.g.e., s.31.

<sup>38</sup> İrfan C. Acar, *Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu*, Ankara: TTK Yayınları, 1989, s.72.

Bölünme ve parçalanma endişelerinin gündemde olduğu bir sırada işbaşına gelmiş olan Karami Hükümeti ülke bütünlüğünü sağlamayı temel hedef aldı. Falanjist liderlik ve F.K.Ö. ile temasları sıklaştıran Karami, aldığı güvenlik önlemleriyle özellikle Beyrut'taki terörizm, soygun gibi olayları önlemeye çalıştı. Ülkedeki güvenlik ortamının çok gergin olmasına rağmen Karami, alınan tedbirlerle yeni bir çatışma çıkmasının ihtimal dışı olduğunu söylüyordu. Cumhurbaşkanı, 1975 yazında kuzeydeki yazlık evine çekilmiş istirahat ederken Karami, Beyrut'ta Hükümeti zaman zaman toplayıp aldığı kararlarla günlük işleri yürütüyordu.

İçişleri Bakanlığı görevini sürdürmekte olan Kamil Chamoun halkı sükûnete ve orduyu da olaylara müdahale etmeye çağırdıysa da iş kontrol boyutlarını aşmıştı. Suriye'nin yoğun arabuluculuk girişiminden sonra yeni bir ateşkes ilân edilerek Lübnan, Suriye ve F.K.Ö. askeri şahsiyetlerinden oluşan bir "Ortak Askeri Komite" barışın ve sükûnetin sağlanmasıyla görevlendirildi. Ülkenin bütünlüğü ve birliğinin sağlanması, Anayasanın ve 1943 tarihli "Ulusal Uzlaşma" formülünün yeniden gözden geçirilerek bütün mezheplerin siyasal iktidarda daha adil temsil edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı. Filistinlilerin durumunun da yeniden gözden geçirilmesi karara bağlandı.

Lübnan'da meydana gelen 1975-76 iç savaşı, çevredeki diğer Arap ülkeleri yanında bütün Dünya'nın ilgisini çekmişti. Suriye'nin arabuluculuk yapmaya başlamasından sonra Arap Ligi'ne dahil ülke liderleri 1976 yılının Ekim ve Kasım aylarında Riyad ve Kahire'de toplantılar yaptılar. Bu toplantılarda, Suriye, Suudi Arabistan, Katar, Yemen, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri askerlerinden oluşacak 30 bin kişilik bir "Arap Caydırıcı Gücünün" Lübnan'da konuşlandırılması ve bu kuvvetin ülkede barış ve güvenliğin tesisine yardımcı olması kararlaştırıldı. Esasen, Lübnan Hükümetinin talebi ile Suriye askerlerinin Lübnan'daki fiili varlığı ve müdahalesi 1976 yılı Nisan'ında başlamıştı. Arap Ligi toplantılarının yapıldığı sırada 16 Ekim 1976'da ilân edilen 50. ateşkes kalıcı oldu ve çarpışmalar son buldu<sup>39</sup>.

Ülkeyi iç savaşa sürükleyen nedenler 1976 yılından sonra yine mevcudiyetini koruyup sorunlara köklü çözümler getirilemediğinden, iç savaştan sonraki yıllarda da Lübnan barış ve sükûnete kavuşamayacak, çeşitli ve değişken dengeler içerisindeki bunalım ve savaş ortamı yine devam edecekti. İç savaşın 60 bin ölüm, 200 bin yaralanma ve 3 milyar dolar maddi

---

<sup>39</sup> Michael Hudson, *Arab Politics*, Yale: Yale University Press, 1977, s. 280.

hasara yol açtığı tahmin ediliyordu.<sup>40</sup> 1980'li yıllarda dahi ülkedeki genel tabloya bakıldığında, Lübnan'da 12 yıldır devam eden savaş halinin sona ermediği ve bütün tarafların kabul edebileceği adil bir uzlaşma ortamı ve havasının bulunmadığı görülmektedir. İç savaşın getirdiği gerginlik yanında, ülkenin ekonomisi de bozulmuş, ekonomik sıkıntılar da karşı karşıya bulunulan tabloyu iyice karamsarlaştırmıştır.

1990'lara başladığımızda, yeni düzende öne çıkan temalar arasında Samuel Huntington'un medeniyetler çatışması tezi yer almaktaydı. Tezin ileri sürdüğü İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki muhtemel gerilimin 21 yüzyıla damga vuracak gerilim hattını oluşturduğu saptaması 21. yüzyıl dünya politikasında kavga meydanının yine Ortadoğu ve çevresindeki topraklarda gerçekleşeceğinin ilk işaretleri idi. Nitekim soğuk savaşın ardından geride bırakılan 15 yıllık dönemde yaşana tüm gelişmeler bunu destekler niteliktedir. Kuşkusuz bunun nedeni Huntington'un ifade ettiği gibi İslam ve Hıristiyanlık alemlerinin çatışması değil, dünya hegemonya ve kaynakları kontrol mücadelesidir.

Günümüzde Ortadoğu politikasında, Avrupa Birliği (daha özelde İngiltere, Almanya ve Fransa,) Çin, Rusya Federasyonu ve Japonya gibi dünyanın önemli ekonomik güçlerinin belli bir etkisi ve etkinliği olduğu yadsınamaz. Ancak yine de bu etki tek başına ABD'nin bölgedeki politik kontrolü ve ağırlığı ile kıyaslandığında zayıf kalacaktır. ABD bölge üzerindeki kontrolünü müttefik ülkeler aracılığıyla sürdürdüğü gibi 1990'lardan itibaren doğrudan da müdahil olmaya başlamıştır.

---

<sup>40</sup> Michael Hudson, a.g.e., s. 281

## İKİNCİ BÖLÜM

### LÜBNAN İKTİSADİ ve SİYASAL TARİHİNDE DÖNÜM NOKTALARI (1516-1920) ve ARAPÇILIĞIN DOĞUŞU

Lübnan -süt-beyaz anlamındaki- adını, eteklerini sedir ağaçlarının süslediği üzeri hep karlı olan dağlarının doruklarındaki renkten alır. Günümüz modern Lübnan'ının doğal dış sınırlarını oluşturan bu dağlar tarih boyunca azınlık konumundaki bir çok mezhebin topluluğun sığınma yatağı da olmuştur. Yüzyıllar boyunca onlarca irili ufaklı bu türden yapının bölgeye gelişi ve yerleşik bir hale geçişleri günümüz Lübnan'ının sosyal yapısını oluşturmuştur<sup>41</sup>.

Dünyanın başka hiçbir bölgesinde bu kadar çok din ve mezhebin bu kadar uzun bir süre boyunca aynı coğrafyayı paylaştıkları ikinci bir ülke görmek mümkün değildir. 5-10 yüzyıllar arasında bölgeye göçen kavimler bugünkü Lübnan'ın mezheplerini oluşturmuşlardır<sup>42</sup>. Maruniler, Şiiler, Sünniler ve Dürziler ülkenin en eski, en etkin dört mezhebini oluştururlar. Ancak bunların yanında başka azınlık ve mezhepler de bölgede uzun süredir yaşamaktadırlar. Rum Katolikler, Rum Ortodokslar. Latinler. Katolik ve Gregoryen Ermeniler, Süryaniler<sup>43</sup>.

Fenikelilerden. bağımsız Lübnan Devleti'nin kuruluşuna kadar farklı medeniyetlerin egemenliği altında yaşadı bu bölge. Roma. Bizans, İslam İmparatorlukları, Memluk ve Fransız Mandası öncesinde son olarak da Osmanlı imparatorluğu.

Bu egemenlik dönemleri içerisinde günümüz Lübnan'ının toplumsal ve siyasal şekillenmesine damgasını vuran iki dönem vardır: Birincisi Osmanlı İmparatorluğu dönemi, ikincisi ise Fransız Mandası dönemidir. Bunlardan birincisi toplumsal yapının ikincisi ise siyasal-idari yapının asli olarak şekillendiği dönemlerdir. Dolayısıyla bu iki dönemin analizi bize günümüz Lübnan'ının siyasal ve toplumsal haritasının anahtarlarını sunacaktır.

---

<sup>41</sup> *Théma Larousse*, İstanbul: Milliyet Yayınları, C. 2. , 1992, s. 111.

<sup>42</sup> *Ibid*, s. 111.

<sup>43</sup> *Ibid*, s. 111.

Aslında Osmanlı imparatorluğu döneminin gelişmeleri yalnız Lübnan'ın değil günümüz Filistin, Yugoslavya, Ermeni ve Kürt sorunlarının da asli olarak şekillendiği dönemdir. Çünkü bu dönem dünya ölçeğinde ulusçuluğun, uluslaşmanın, modern çağın tüm kurum ve fikirleriyle baskın olarak yaşandığı dönemdir. Alan Palmer Balkan ülkeleri , Arap devletleri ve Filistin, Kürt ve Ermeni sorunlarını kavramak için Osmanlı imparatorluğunun son üç yüzyılına bakmanın zorunlu olduğunu söylerken aslında dünya ölçeğinde yaşanan bu dönemi de tarihlemiş oluyordu.<sup>44</sup>

1516 yılında Osmanlı ordusu geniş Arap topraklarını Memluk egemenliğinden alarak kendi topraklarına kattı. Daha sonra Cezayir ve Tunus gibi uzak Kuzey Afrika topraklarını da egemenliği altına alarak tüm Arap bölgelerini kendi egemenliği altında topladı. Bu arada Osmanlı batıda Balkan sınırlarını çoktan aşmış Avrupa'nın içlerine doğru ilerleyerek güneydoğu Avrupa'nın ve Balkanlar'ın tek hakimi durumuna gelmişti. Batıdaki bu ilerlemenin tarihi Arap ülkelerinin İmparatorluğa dahil edilmesinden yaklaşık yüz yıl kadar önce tamamlanmıştı.

Arap coğrafyasının imparatorluğa dahili imparatorluğa yeni ve önemli bir nitelik katmıştı: Osmanlı imparatorluğu artık İslam uygarlığının da tek hükümranı idi ve Halifelik Kurumu da artık Osmanlılarda idi. Bu tarihten itibaren Osmanlı hükümdarları aynı zamanda tüm dünya Müslümanlarının Halifesi unvanını da taşıyordu. Ancak İmparatorluk için bu yeni topraklar Avrupa ve Balkan toprakları kadar ciddi bir iktisadi değer taşımıyordu. Giderek önemi artan bir bölge dışında: Doğuya giden ticaret yollarının kesişim noktalarından biri olan Suriye-Lübnan bölgesi ile Hindistan'a giden (Ümit Burnunun keşfinden sonra) deniz yolunu kuzeyden kontrol edebilecek olan Mısır ve Basra vilayetleri.

İmparatorluğun ilk iki yüzyılında bu bölgede ciddi bir gelişme yaşanmadı. Ancak 17. yüzyılın sonlarından itibaren hem imparatorluğun Avrupa Devletleri karşısında giderek güç kaybetmesi hem de Hindistan ve Uzak Asya ticaret hacminin büyümesi ve bu bölgedeki hammaddelerin Avrupa'da gelişmekte olan endüstri için vazgeçilmez hale gelmesi, bölgeyi uluslararası planda geçmişte olduğundan çok daha önemli bir konuma getirmişti.

---

<sup>44</sup> PALMER, Alan. “*Osmanlı İmparatorluğu. Son Çç Yüz Yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi*”, Çev: B.Ç. Dışbudak. İstanbul, Sabah Kitapları, 1993. s.243

Geçmişten beri Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli limanları ile Mezopotamya ticaret yollarının deniz ticaret yollarına bağlantı limanlarını barındıran Lübnan Bölgesi de işte bu tarihten itibaren stratejik bir öneme kavuştu. Bölgenin hinterlandının tahıl ve endüstriyel hammadde bakımından zenginliği endüstriyel hammadde sağlama peşinde kendine sömürgeler ve nüfuz bölgeleri arayan Avrupa Ülkeleri için bulunmaz olanaklar sunuyordu. Osmanlı egemenliğindeki bu bölge, Osmanlı'dan gerek verdiği ticari avantajlar gerekse bire bir kopardıkları ayrıcalıklar sayesinde, Avrupalı Devletler için, kolaylıkla ticaret kolonileri oluşturabilecekleri bir zemin sunuyordu. Öyle de oldu ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Avusturya-Macaristan, Hollanda, ve 19 yüzyılın ikinci yansından sonra da İtalya ve Almanya bölgeyle ciddi bir ticari trafiğin içine girdi.

Bu ticari ilişkiler beraberinde bölgede siyasi nüfuz kurmayı da getiriyordu. Bunu birkaç yolla yapıyorlardı: Bir yandan Osmanlı Devleti üzerinde siyasi güçlerini kullanarak belli ayrıcalıklar elde ediyorlar bir yandan da yerel güç odakları ile ticari ve/veya tarihsel-dinsel bağlar dolayısıyla iktisadi-siyasal nüfuzlar kuruyorlardı.

Lübnan bölgesi toplumsal yapısının mezhep temelli çok-kimlikli oluşu ve bu mezheplerin güçlü aile ve din adamları önderliğinde birbiriyle sürekli didişen bir yapıda oluşu bölgede nüfuz elde etmek isteyen dış güçlere önemli bir olanak sağlıyordu. Osmanlı'nın Arap coğrafyasına ilişkin izlediği iktisadi ve idari politika da bu yapının üremesine olanak yaratıyordu. Daha başından itibaren Osmanlı Devleti bu bölgede Balkanlar'da izlediğinden farklı bir politika izlemiştir.<sup>45</sup> Balkanlarda ve Anadolu'da uygulanan Tımar sistemi bu bölgede yaygınlıkla uygulanmamış, mahalli otorite ilişkileri, eski hanedanlar ve gelenekler daha yoğun biçimde yaşama şansı bulmuştur. Suriye-Lübnan bölgesinde 19 yy. ikinci yansıya birlikte bu yapıya belli müdahalelere kalkışılmışsa da bölgenin siyasal ve toplumsal haritasını bugün dahi belirleyen bu yapıda ciddi değişiklikler yapılamamıştır. Konumuz içinde Lübnan'daki bu özgün yapının tarihsel arka planına, kaynaklarına bakacağız. Zaten Lübnan tarihini bu yapıyı aydınlatmadan kavramak gerçekten olanaksız görünmektedir.

Lübnan tarihini bir cümlede özetlemek gerekirse bölgede 10 yüzyıldan itibaren yerleşik hale gelmiş çok sayıdaki kapalı mezhepsel yapının çeşitli tarihsel dönem ve olaylarda kendi yapılarında dış güçlerin çıkar ve hedeflerini de barındırarak bölge üzerindeki egemenlik

---

<sup>45</sup> İlber Ortaylı, a.g.e., s. 89.

mücadeleleridir denilebilir. Elbette her tek cümlelik özet gibi bu açıklama da eksikli bir açıklamadır. Yine de Lübnan tarihine bakıldığında kimi zaman bu mücadele salt dış güçlerin belirleniminde gelişse de hep o mezhepsel ayırım temelindeki yapı üzerinde bina olduğu görülecektir.

Modern Lübnan'ın oluşumunda Batı'nın gözden ırak tutulamaz bir rolü olduğu doğrudur. Ancak buradan insanlık tarihini ya da bu bölgedeki insanlık tarihini dış müdahaleler sorununa indirgeme sonucuna varılmamalıdır.<sup>46</sup> Bu çalışmada müdahalelerin kendisi kadar, müdahalelerin uygulandığı zemine de bakmaya, bu zemindeki iç-dinamikleri tanımaya, açıklamaya çalışacağız.

## 2.1. Mezheplerarası Yönetim Yapısının Oluşum Süreci (1516-1820)

Osmanlılar 1516 yılında Mısır merkezli Sünni Memluk Devleti'ni yenerek tüm Ortadoğu topraklarını, bu arada Lübnan'ı da , egemenlikleri altına aldılar. Osmanlılar aldıkları yerlerde merkezi iktisadi politikalarının bir parçası olarak Tımar Sistemini uygularlardı. Ancak uzak Arap bölgelerinde olduğu gibi Lübnan'da da bu sistem oldukça gevşek bir biçimde uygulandı.

Bunun kökenleri Memluk yönetiminin son yıllarına kadar uzanır Memluklar devrinin başlarında Lübnan'daki topraklar da veraset yoluyla değil tımar düzeni kurallarına uygun olarak el değiştiriyordu. Fakat 1375 yılında ölen Manini tımar sahiplerinden al-Akura'nın kızı babasının topraklarının kocasının üzerine geçirince Memluk yöneticileri ses çıkarmamışlar ve bundan sonrada Lübnan dağlarında tımar düzeni yerini veraset geleneklerine bırakmıştır.<sup>47</sup> Yavuz Sultan Selim Lübnan beylerine yan-bağımsızlık tanıyınca veraset geleneklerine de dokunulmamıştır. Bunun sonucunda Lübnan'da Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde görülmeyen bir feodal yapı kurulmuş, toprağa bağlı kuvvetli aileler Lübnan toplumunu kendi denetleri altında bulundurmuşlardır.<sup>48</sup>

---

<sup>46</sup> Engin Deniz Akarlı., a.g.e., s 3.

<sup>47</sup> Haluk Ülman., "1860-1861 Suriye Buhranı. Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay", Ankara, Dış Münasebetler Enstitüsü Yay. 1966. s. 12

<sup>48</sup> Philip Karl Hitti. "Lebanon in History". London. Macmillan. 1957. s.333.

Osmanlıların bu yapının devamına müsaade etmelerinin bir nedeni de Lübnan bölgesinde önemli bir güç olan Dürzi feodal beylerinin Osmanlı ordusuna bölgeye girişte sağladıktan askeri destektir. Bu destek sayesinde Dürziler bir buçuk asır boyunca bölgenin yönetici gücünü oluşturdular. Osmanlı İmparatoru bölgeye Dürzi bir prensi yönetici olarak tayin etti. Marunilerin güç kazanmaya başlayacakları 19. yy. başlarına kadar da Dürziler Lübnan'ın en belirleyici mezhebi-gücünü oluşturdular. 1516'da Fahreddin al-Ma'ni'ye verilen Prens (emir) unvanı sonra diğer Ma'ni ailesince sürdürüldü. Ma'ni ailesinden üçüncü emirin zamanına kadar bölge olağan bir süreç yaşadı. Üçüncü emir II. Fahreddin bugünkü merkez Lübnan ile sınırlı olan etki alanını genişletmeye başladı. Bu da bölgeye ilişkin ilk karışıklığın oluşmasını ve Osmanlı'nın bölgeye ilk müdahalesini getirdi. Her ne kadar bu dönemin ardından Lübnan'da ciddi bir değişiklik yaşanmadıysa da bu olay, bölgenin yan-bağımsız statüsünün hangi sonuçlara gidebileceğini göstermesi açısından önem taşımıştır.

Osmanlı tarihinde *Dürzü Fahrettin Paşa* olarak bilinen II. Fahreddin egemenliğini Merkez Lübnan'dan kuzeydeki Kisravan'a uzattı ve orada bulunan Şii ahaliyi sürerek Marunilerin yerleşmesine olanak tanıdı. Şiiler Güney Lübnan-Cebel Amil uçlarına ve Bekaa Vadisine yerleşmeye zorlandı. Bu, o güne kadar süren iki mezhepli (Dürzi ve Maruni) yapının varolduğu asli bölgelere başka gurupların yerleşmesinin Fahreddin'e göre yaratacağı istikrarsızlıktan dolayı böyle yapılmıştı. Ayrıca Dürzilerin diğer İslam mezhepleri içinde ikinci sınıf görülmesi ve diğerleri tarafından çoğu kez baskıya uğramasında onun bu davranışı da etkide bulunmuştur denilebilir. Maruniler bu dönemde başlarını kaldırabilmişler, kiliseler inşa edebilmişler ve yönetsel birimlerde daha fazla yer alabilmişlerdir. Fahreddin'in birliklerinin çoğunluğu Hıristiyanlardan oluşuyordu ve danışmanlarının çoğu da Maruni idi.<sup>49</sup>

II. Fahreddin'in bu davranışlarına, onun Osmanlıların Akdeniz'deki düşman ve rakibi olan İtalyan tüccarlarla girdiği işbirliği de eklenince Osmanlı için müdahalenin bir dizi koşulu oluşmuş oluyordu. Son olarak egemenlik sınırlarını kuzeyde Palmira kentine, güneyde ise Sina yarımadasına kadar uzatınca Osmanlılar müdahale ettiler. Üzerine bir kaç birlik yollandı ve yakalanarak 1635 yılında idam edildi.

II. Fahreddin'in yenilgisinden sonra emirlik yapısında ciddi bir değişikliğe gidilmedi. Lübnan'da başlayan iktidar mücadelesi sonunda Fahreddin'in yeğeni Mülhim yeni emir oldu.

---

<sup>49</sup> Helena Cobban, a.g.e., 1987. s 38



Mülhim ve oğlu sınırları daraltılmış ve boyun eğdirilmiş bir Lübnan yönettiler. Soyunun sürdüreceği kimsesi olmayan Mülhim'in oğlu da ölünce, Albert Hourani'ye göre, "Osmanlılar yeni Hanedan'ın kim olacağını seçmek üzere 1697 de Sumkaniyye'de toplandığında ve Şihap ailesini seçtiğinde bu aileden hangi üyenin emir olacağına İstanbul karar vermişti bile."<sup>50</sup>

Şihap ailesi de kendi dönemi boyunca (1697-1842), kendilerinden önceki Ma'ni politikasını sürdürdü ve Lübnan'ın önemli ailelerinin ittifakı olarak iş gördü. Şihaplar Sünni oldukları halde Dürzi bölgesi olan Wadi-al-Taym'ın tımar sahibi idiler Bundan dolayı ve geleneksel Sünni inancının yer yer dışındaki tutumları nedeniyle onların gerçekte Dürzi olduklarını iddia edenlerde olmuştur.<sup>51</sup>

Şihap ailesi hanedanlığında geçen 145 yıl boyunca Maruniler güçlenmiş ve Lübnan'daki yönetimde ağırlık giderek Dürzi bileşenden Maruni bileşene doğru kaymıştır. Ma'ni döneminde ağır vergilerle kıvranan dağlık bölgelerin vergi yükünün normalleşmesi ve Kuzey bölgelerinde yönetsel hayatın etkin bir şekilde tesis edilmesi bunda önemli bir rol oynamıştır. Çünkü bu bölgeler geleneksel Maruni yerleşim bölgeleri idiler. Bu dönem Dürzi aristokrasisi için iç sorunların yaşandığı bir dönem olmuş ve Yemeniler ve Qaysiler arasında çatışmalar baş göstermiştir<sup>52</sup>. Ma'ni ve Şihaplardan destek gören Qaysiler'e muhalefet eden Yemeniler 1711 yılında Ain Dara savaşında yenildiler ve Dürzi bölgesinin güneyine ve iç Suriye'ye göçe zorunlu bırakıldılar. XI. yüzyılda Sünni Kürt kökenli Canbolatlar'ın Dürzi bölgesine sığınması ve Dürzileşmesinden sonra güçlerinin artması daha eski olan Yemeni (Yazbeki) ailelerinin muhalefetine neden olduğu için başlayan ayrım ve mücadele bugün daha farklı siyasal ayrımlarla da olsa varlığını korumaktadır.

Elbette Dürziler içindeki bu bölünme Şihap ailesinin diğer tarafa ağırlık vermesine rahat bir zemin yaratıyordu. Şihap ailesi mezhepsel yapıdaki değişimlere duyarlı idiler. Bir kısım Manini aileye katılmış ve bu kökenden gelenlerden birisi olan Yusuf 1770 yılında emir olmuştu. Emir Yusuf, Şihap Ailesi'nden iktidara gelen ilk hristiyandı. Ancak gerek Yusuf gerekse ondan sonra gelen Şihap yöneticilerinin dinsel kimliğinin ne olduğu hep bir tartışma konusu olmuştur<sup>53</sup>.

---

<sup>50</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 129

<sup>51</sup> Helena Cobban, a.g.e., s.39

<sup>52</sup> Helena Cobban, a.g.e., s.39 – 40.

<sup>53</sup> Helena Cobban, a.g.e., s.40.

Şihap ailesinden gelen yöneticiler arasından en önemlisi Emir II. Beşir olmuştur. 1788 yılında 21 yaşında iktidara gelen Beşir hem kişiliği, yaptıkları hem de Lübnan'a modern sosyal olguların, belirgin dış etkilerin girmesinin yaşandığı dönemde emir olması açısından önemlidir. O da Müslüman bir aileden gelen, Hıristiyan olarak vaftiz edilmiş bir yönetici olarak dinsel kimliği tartışılan birisi olmuştur. Ancak bu yapının getirdiği olumlu bir değer de vardı: dinsel tolerans.<sup>54</sup> Gerçekten de onun iktidarının son dönemindeki sosyal karışıklıkların getirdiği çatışmalara kadar Lübnan, daha sonra sık sık yaşayacağı mezhep boğazlaşmasına hiç bir şekilde sahne olmamıştı.

II. Beşiri'in mezhepsel toleransın taşıyıcısı olması onun döneminde bu türden sorunların zemininin oluşmayacağı anlamına gelmiyordu. Her şeyden önce O da ülkeyi sınırsız bir rahatlıkla yönetme konumunda değildi. Kuzey bölgesi Tripoli, güney bölgesi ise Sayda'daki Osmanlı Valilerine bağlı idiler. Bölgedeki Valilerin uygulamaları sosyal yapıya etkilerde bulunuyor bu da mezhepsel çatışmalara zemin oluşturabiliyordu. Bu durum en başta vergi politikasında ve vergilerin toplanma biçimlerinde ortaya çıkıyordu<sup>55</sup>.

19. yüzyıldaki karışıklıkların temelini oluşturacak olaylar Cezzer Ahmet Paşa'nın Sayda Valiliğine atanması ile başlamıştır. Cezzar (Kasap anlamındadır) Ahmet Paşa ağırlığını hissettirmek için sert yöntemler uygulamıştır. Lübnan'ın iç işleyişine müdahalenin yolu olarak Dürzi kozunu oynamayı unutmamıştır Bu arada ona itaat etmeyen tüm Dürzi beylerini de sürdürmüştür. Tüm Dürzi aileleri içerisinde yalnızca Canbolatlar bundan muaf kalmışlardır<sup>56</sup>.

II. Beşir Şihap kendi iktidarını düşünerek Şeyh Beşir Canbolat ile irtifaka girmiştir. İşte 19. yüzyılın ilk yansındaki olayların zemini, *Cezzar* Paşanın dayattığı bu ittifakla oluşturulmuş oldu. 1820 yılında Sayda'ya atanan yeni Paşa, Beşir Şihap'tan yeni vergiler istedi. Beşir'de Canbolat ittifakını tehlikeye sokmamak için bu vergilerin yükünü daha zayıf durumdaki Marunilere yükledi. Bu dönemde Maruni köylüleri arasında Maruni kilisesinden eşitlikçi papazların örgütlediği bir köylü hareketi de oluşum dönemini yaşıyordu. Beşir yeni vergilerin Marunilere uygulanacağını duyurduğunda bu köylü hareketi feodal beylere ve emire karşı ayaklandılar.

---

<sup>54</sup> Helena Cobban,. ag.e., s.41

<sup>55</sup> Helena Cobban,. ag.e., s.41

<sup>56</sup> Helena Cobban,. ag.e., s.41

### 2.1.1. 1820 Köylü Hareketi

Ayaklanmayı başlatan köylü hareketinin talepleri o dönem için oldukça radikal sayılabilir. Helena Cobban köylüler arasındaki eşitlikçi fikirlerin kökenini kuzey bölgelerinde yaşayan geleneksel Maruni toplumunun kimi değerleriyle ilgili olduğunu söyler. Ayaklanma hareketi “ortak iyi-yarar’dan” bahsediyor ve gerek kendi faydalarıyla sınırladıkları ayrıcalıklara sahip beylere ve gerekse ayrıcalıklı kilise aristokratik hiyerarşisine karşı olduklarını dile getiriyorlardı.<sup>57</sup>

Ayaklanmayı Maruni köylüler başlatmış olsa da bunun bir “Maruni” hareketi hele diğer mezheplere karşı bir hareket olduğunu söylemek için elimizde hiçbir neden yok. Üstelik güneydeki birçok Maruni köylü tıpkı tüm Dürzi köylüleri gibi pek çoğu Dürzi olan tımar sahiplerinin etkisiyle ayaklanmaya katılmamış hatta karşı güçte yer almışlardır. Dürzi beyler kendi çıkarlarını tehlikeye sokan bu harekete karşı kendi bölgelerinde ayaklanmanın Dürziler’e karşı olduğunu propaganda etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Bu yanıyla bu ayaklanma Kuzeyli bir Hıristiyan Köylü Hareketi olarak kalmıştır. Ancak Lübnan toplumu açısından önemi mezhepsel yapılarla örtüşmüş feodal beyler arasındaki iktidar savaşının dışında sosyal mücadelenin de başladığını göstermesidir.

Bu ayaklanmanın bir diğer sonucu da Şihap ailesi iktidarlarında yavaş yavaş Dürzi bileşenin Maruni bileşen lehine güç kaybetmesinde bir dönüm noktası oluşmasıdır. 1825’te itibaren Beşir, Dürziler’i emirliğinin orta direği olarak görme politikasını terk ettiğinin sinyallerini vermiştir. Aynı yıl Beşir ile Canbolat ailesi arasındaki iktidar savaşı açıklık kazanmış ve iki tarafı destekleyen güçlerin katıldığı bir savaş olmuştur. Şof civarındaki Muhtara köyündeki çarpışmayı Canbolatlar kaybetmişler ve Canbolat ailesi ve destekçileri sürgüne gönderilmişlerdir<sup>58</sup>. Dürzilerin sürülmesinin ardından boş kalan toprakların çoğuna Maruni köylüler yerleştirilmiştir. Bu olay 1840’tan sonra Dürzilerle Maruniler arasında (Dürzilerin geri dönüşüyle birlikte) ciddi bir çatışma konusu olmuş ve mezhepsel çatışmalar o

---

<sup>57</sup> Helena Cobban, ag.e., s.42

<sup>58</sup> Helena Cobban, ag.e., s.42

tarihten itibaren ağırlığı belirgin olarak hissedilecek olan dış güçlerinde etkisiyle Mutasarrıflık dönemine kadar dinmek bilmemiştir.

1832 ile birlikte II. Beşir'in yönetimi dramatik bir evreye girmiştir. Dramatik çünkü on yıl gibi bir süre içinde daha önceki kırk yıldan çok farklı olaylar yaşanmış ve bu olaylar onun yönetiminin sonunu hazırlamıştır Bu sürecin temelinde II Beşir'in Mısır'da Osmanlı idaresine karşı ayaklanarak kendi yönetimini kurmuş olan Mehmet Ali Paşa ile kurduğu ilişkiler yatar. II. Beşir Mehmet Ali'nin Mısır ile ilişkilerini geliştirmiş, Fransız destekli bu yönetimin modern eğitim kurumlarına öğrenciler göndermiştir. Bu ilişkilerde II Beşir'in Mısırda kaldığı yılların önemli bir etkisi vardır.

Bölgedeki Osmanlı paşalarından Abdullah Paşa'nın, Derviş Paşa Şia girdiği güç mücadelesinde EL Beşir'in, Bab'ı Ali'nin de destekleyeceğini düşündüğü, Abdullah Paşa'nın yanında yer alır. II Beşir'in yardım ettiği Abdullah Paşa'nın yenilmesi sonucunda da kendisi “gönüllü” olarak önce Havran'a ardından Mısır'a sürgüne gider.<sup>59</sup> Beşir, Mehmet Ali'nin dostu ve müttefiki olarak 1825'te Lübnan'a daha güçlü olarak girer. Bu güç özellikle eski müttefiki olan Beşir Canbolat ile olan mücadelesinde kendisini güçlü hissetmesini sağlayacaktır. Bu mücadelenin sonucu olan Muhtara çarpışması ve sonuçlarını yukarıda anlatmıştık.

Mısır'la girilen bu yakınlığın tehlikeli sonuçları ilk elden görülmez; Ta ki İngiltere ve Avusturya'nın da müdahalesiyle Mehmet Ali'nin 1932'de girdiği Lübnan'dan atılmasına kadar.

Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim Paşa Beşir de verdiği destekle 1832'de tüm Suriye ve Lübnan'ı denetimi altına alır. Mısır yönetimine karşı Dürziler'in 1839'da Havran'da, Şiilerin 1839'da Cebel AmiFde ayaklanmaları problemi (Mısır ve M. Ali Paşa sorunu dahilinde) uluslararası arenaya taşır. Batı literatürüne “Doğu Sorunu” (Orient Question) olarak giren bu olay Batılı devletlerin bölgedeki duruma ilk etkin müdahalesi olarak adlandırılabilir.

Fransızların Osmanlı iç-dengelerini sarsmasının getireceği uluslararası yeni dengelerden rahatsız olan İngiltere ve Avusturya devreye girer ve olay bir Avrupa boyutuna sahip olur.Başka bir deyişle, K. Salibi'nin “1770'ten itibaren yalnız Osmanlının iç işi olarak

---

<sup>59</sup> Kemal S. Salibi. “The Modern History of Lebanon”. London, Weidenfeld and Nicolson. 1965. s.23

kalmış pek az sorun vardır” diye ifade ettiği durum en yalın haliyle yaşanmaya başlanmıştır. 1770’ten IMO’lara kadar çok doğrudan ve açık yaşanmayan Batı müdahalesi 1840 sonra artık birisin bir diğerine attığı yumruğun bile bir İngiliz-Fransız sorunu olduğu bir hal almıştır.<sup>60</sup>

Haziran 1840’ta İngiltere, Rusya, Avusturya ve Prusya Osmanlı İmparatorluğu ile bir anlaşma imzaladı. Londra Antlaşmasının basitçe bölgede belli düzenlemelere gidilmesi ve Mehmet Ali Paşa Ordusu’nun bölgeden çekilmesini istiyordu. Avusturya ve İngiltere’nin silahlı gemileri Beyrut önlerine gelerek bu isteği desteklediler. Kasım başlarında İngiliz ve Fransız birlikleri ile birleşen Osmanlı Kuvvetleri Mısırlıları Lübnan’dan tümüyle attı. II. Beşir Şihap bir İngiliz gemisiyle Malta’ya sürgüne gönderildi.<sup>61</sup>

### 2.1.2. Çifte-Kaymakamlık Dönemi

Beşir Şihap döneminin ardından Lübnan’da yeni bir düzenlemeye gidildi. Bu düzenleme formülasyonunun ana çizgilerini ilk olarak Avusturya Şansölyesi Prens Metternich çizmiştir. 1841’de başlayan ve 1845’teki Sekip Efendi’nin getirdiği ek düzenlemelerle geliştirilen bu yeni düzenleme (reglement) çifte-kaymakamlık düzeni ya da Osmanlı tarihinde daha ziyade anıldığı haliyle, Sekip Efendi Düzeni olarak bilinir<sup>62</sup>.

Kaymakamlık düzeni ile Lübnan Beyrut-Şam hattı esas olmak üzere kuzey ve güney olarak ikiye ayrılmıştı. Kuzeye Hıristiyan güneye ise Dürzi bir kaymakamın bakacağı idari bir bölümlenme yapılmıştı. Her iki Kaymakam’da merkezi artık Beyrut’a taşınmış olan Sayda Valisi’ne bağlı çalışacak ve ona karşı sorumlu olacaktı. Ancak bu yeni düzenleme de içerdeki karışıklıklara tam olarak yanıt verememişti. Her iki bölgede de memnuniyetsizliğin artması üzerine Vali (Paşa) her kaymakamın altına biri Hıristiyan biri Dürzi iki yardımcı (agent) atamaya karar verdi. Bu yardımcıları kaymakamlık bölgesi dahilinde, kendi cemaatlerinin vergi ve adliye işlerinden sorumlu olacaktı. Ancak gerek bunların uygulanış biçimi gerekse bölgede yaşanan sorunların sürüyor olmasından dolayı bu da yetersiz oldu<sup>63</sup>.

---

<sup>60</sup> İbid. s.79

<sup>61</sup> Beşir Şihap Malta yıllarında yeniden Lübnan’a dönebilmek için İngiliz hükümetine ricada bulunmuş ancak bir yanıt alamamıştır. İngilizler onun için Padişah’tan yalnızca Lübnan ve civan dışında bir İslam vilayetinde oturabilme ricasında bulundular. Padişah’ın izni sonucunda Beşir İstanbul’a yerleşir ve orada ölür.

<sup>62</sup> Güray Ekşi, “*Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası*”, Düşünce Tarihi Sayfası Web Sitesi, <http://us.geocities.com/begunay/z50.htm>.

<sup>63</sup> İbid.

Bu sorunların en başında daha önce bahsettiğimiz 1820’de sürülen Dürzilerin Lübnan’a geri döndüklerinde eski toprakları üzerindeki hak iddiaları ve bunun Dürzü-Maruni toplumları arasında yarattığı çatışmalar geliyordu. İkinci problem noktası ise başta 1820 köylü hareketinin devamcıları olmak üzere Maruni toplumunun bir kısmının Hıristiyan Kaymakam’a duydukları güvensizlikti. Ancak Kaymakamlık Düzeni’ni asıl olarak sarsacak olan olaylar birinci problemden kaynaklanmıştır. 1945 yılına gelindiğinde olaylar iyice sertleşmiş ve mezhepler arasında kıyasıya bir savaş başlamıştır. Yeni Osmanlı paşalarından birisinin Dürzilere verdiği destek ve Marunilerin iç birlikten yoksunlukları Dürzilerin Hıristiyan bölgelerinde ilerlemelerini sağlamış ve Maruni köyleri büyük bir yıkım ve kıyım yaşamaya başlamıştır. Bunun üzerine Avrupa ülkeleri Osmanlıyı bölgede önlem almaya zorlamıştı.

### 2.1.3. Sekip Efendi Reformu

Osmanlılar Hariciye Nazırı Sekip Efendi’yi Beyrut’a yolladılar. Sekip Efendi altı hafta içerisinde Kaymakamlık düzenlemesinde radikal reformlara gitti ve bölgedeki idari mekanizmada değişiklikler yaptı. Bu ek düzenlemelere göre artık her Kaymakam’ın altında bir Danışma Meclisi olacaktı. Bu mecliste ise artık yalnızca Maruni ve Dürzi temsilcileri değil tüm mezheplerden temsilciler bulunacaktı. Meclisin çözüme bağlayamadığı konularda ise son sözü Osmanlı Paşası söyleyecekti.

Bu yeni düzenlemeler başta Dürziler olmak üzere Beyler’in iktidarına zarar verecek, onların güçlerini zayıflatacak nitelikteydi. Dolayısıyla tımar sahibi bu beyler Tımarlar’ın Kaymakamlığa iletilmesi başta olmak üzere bir dizi konuda Kaymakamlığa zorluk çıkardılar. Böylelikle de *yeni* mekanizmanın sağlıklı olarak işlemlerini engellemeye başladılar. 1852’ye gelindiğinde Osmanlılar Dürzi bölgesinde askere alım için genel bir sayım yapmak istediler. Bunun üzerine Dürzi Beyler’i aynı yılın baharında geleneksel bölgeleri olan Vadi al-Taym ile Havran’a çekildiler ve oradan bir ayaklanma başlattılar.

Osmanlılar ayaklananların üzerine bir kuvvet yolladılar ama başarılı olmadı. Ardından ikinci bir deneme daha yapıldı ve yine başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine

Osmanlılar Dürzilerle uzlaşık bir siyasete yöneldiler.<sup>64</sup> Bazı araştırmacılar Osmanlıların karışıklıklar üzerine ciddiyetle gitmediklerini en azından belli bir süre izleyip sonra önlemler aldıklarını, böylelikle de merkezi otoritenin kurumsallaşması için zemin yarattıklarını söylerler.<sup>65</sup>

#### 2.1.4. 1859-1860 Olayları

Aynı dönemde Maruni toplumu hala iç karışıklıklarını yaşıyordu. 1820 köylü ayaklanmasının talepleri ve fikirleri köylüler ve Kilise'nin radikal İrana Amfa yaşıyordu. Bu hareket özellikle Kısraan bölgesinde hala savaşkan ve canlı idi 1840'ta Mısırlıların Lübnan'dan atılmasında da önemli bir rol oynamış bulunan 1858-59 kışında Yusuf Karam<sup>66</sup> adlı karizmatik bir Maruni önce Kısraan'daki Khazen Ailesi Beyleri'ne karşı ayaklandılar Ayaklanma başarılı oldu ve Khazen ailesinin tüm üyeleri bölgeden sürülürken ele geçirilen toprak tüm köylüler arasında dağıtıldı.

Hareket ikinci aşamasında güneye, Dürzi ağırlıklı Şof bölgesine doğru kaymaya başladığında Dürzi feodal beyleri çoktan önlemlerini almışlardı. Köylülere bu hareketin Dürziler'e yönelik olduğu türünden açıklamalar yaparak onları ayaklanmaya karşı kendi taraflarında toplamışlardı. Böylelikle Dürziler tam bir birlik içerisinde çok iyi bildikleri "dağ savaşı" düzenine geçtiler<sup>67</sup>.

1859-1860'ın kanlı savaş ayları boyunca Dürziler savaş taktikleri sayesinde yaklaşık 12.000 kişilik kuvvetleri ile 60.000 kişi dolayındaki köylü hareketini geri çevirmeyi başardılar. Ancak muzaffer Dürziler bununla yetinmeyip Hıristiyan Kaymakamlığı'na dahil olan bölgelere de girmeye, buralarda ilerlemeye başladılar. Ve böylelikle Lübnan tarihinin en kanlı mezhep savaşlarından biri başlamış oluyordu<sup>68</sup>.

---

<sup>64</sup> Helena Cobban., a.g.e., s. 48.

<sup>65</sup> Haluk Ülman, a.g.e., s.33.

<sup>66</sup> Ülman ayaklanmayı Tanyus Şahin adlı bir köylü önderinin başlattığını ve ayaklanmanın sonunda kendi bölgesini kurduğunu ilan ettiğini yazıyor, bkz. Haluk Ülman, "1860-1861 Suriye Buhranı. Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay", Ankara, Dış Münasebetler Enstitüsü Yay. 1966, s.27

<sup>67</sup> Helena Cobban., a.g.e., s. 49.

<sup>68</sup> Helena Cobban., a.g.e., 49.

Dürziler Bekaa'daki tüm Hıristiyan köylerine girdiler,Rum Katoliklerinin yaşadığı Zahleh Kasabası tahrip edildi ve tüm Lübnan'da 1860 yazının dört haftalık kısa bir süresi içinde 11.000 Hıristiyan öldürüldü. Bölgedeki Sayda Valisi Hurşit Paşa'nın çözüme dönük kimi çabalan Osmanlı ordusunun takviye kuvvetleri yardımıyla başarıya ulaşmak üzereydi ki yapılan barış anlaşmasından üç gün sonra Şam'daki Müslümanların Beyrut'un Hıristiyan mahallelerine saldırarak 5,500 civarında insanı öldürmeleriyle sonuçlanan ikinci bir olay patlak verince, durum iyice çığırından çıktı<sup>69</sup>.

Bu kez Avrupalı güçler başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Osmanlı'ya baskı yapmakla yetinmeyip Lübnan açıklarına savaş gemilerini gönderdiler. Şam olayının ardından Fransızlar Beyrut'un güneyine asker çıkardılar. Osmanlılar bunun üzerine bir kez daha Hariciye Nazırını Beyrut'a gönderdiler.

Dışişleri Bakanı Fuad Paşa'nın ilk tedbirleri oldukça sert oldu. "Fevkalade Memuriyet-i Mahsusa" ile görevlendirilen Fuad Paşa olaylarda ihmal ve kusuru bulunan 100 kadar Osmanlı subay ve görevlisini tutuklatmış sonra da idam ettirmiştir. Şam Valisi Ahmet Paşa'yı sorguya çekmek üzere Beyrut'a çağırılmıştır. Bölgedeki halkın güvenliği için yeni görevlendirmeler yapmış ve Dürzilerin hakimiyetinde bulunan kimi tehlikeli bölgelerdeki Hıristiyan ahaliyi güvenli yerlere sevk etmiştir.<sup>70</sup>

Bu önlemlerden sonra olaylar durulmuş ve Lübnan kendi özerk yönetimine geçiş dönemi olarak yaşadığı Sekip Efendi Düzeni ya da Kaymakamlık düzeni dönemini kapamış ve Modern Lübnan'ın oluşumunun en önemli dönemlerinden birisi olan Mutasarrıflık düzenine geçmiştir. Bu yeni siyasal-idari düzenleme Hariciye Nazırı Fuad Paşa ile İngiliz, Fransız, Rus, Avusturya ve Prusya temsilcilerinin Beyrut'ta yaptıkları görüşmede varılan karar çerçevesinde oluşturulmuştu. Osmanlıların karan kabulünden bir müddet sonra da Fransız birlikleri bölgeden ayrılmışlardır.

---

<sup>69</sup> Helena Cobban., a.g.e., s. 50

<sup>70</sup> Haluk Ülman, a.g.e., s.39-43



### 2.1.5. Mutasarrıflık Düzeni

Bu yönetim süresinde Lübnan ortadoğunun “ en iyi yönetilen, en zengin, en varlıklı, en barışçıl ve mutlu ülkesi” olarak anılmıştır.<sup>71</sup> Bir çok araştırmacının üzerinde birleştikleri bu nokta belki edebi bir anlatı olması nedeniyle abartılı bulunabilir ancak hiç şüphe yok ki bu dönem Akarlı'nın ifade ettiği gibi bir “Uzun Barış” dönemidir.

Bu dönemde mezhepsel savaş hiç olmadığı gibi , gerilimler de en aza inmiş, bölge iktisadi açıdan inanılmaz bir canlılığa sahne olmuş, başta liman kentleri olmak üzere kentsel hayat ve beraberinde kültürel ve sanatsal yaşam tam bir *Rönesans* yaşamıştır. Posta ve Telgrafı Şimendifer izlemiş, ülkede bayındırlık hizmetleri hızla gelişmiştir. Bütün bu gelişmelere imkan veren Mutasarrıflık yönetimi her şeyden önce tüm mezhepsel yapıların idari ve siyasi mekanizmalarda temsiline olanak veriyordu. Mutasarrıflık sistemi Bab-ı Ali'nin atadığı bir Mutasarrıf ile ona bağlı bir meclisten oluşuyordu. Mutasarrıf bölge halkından olmayan Hıristiyan bir Osmanlı olmak durumunda idi.<sup>72</sup> Meclis ise tüm mezheplerden temsilciler ile oluşturulmuştu. 1864'te Meclis üyelik dağılımları şöyle sabitlenmişti: Dört Maruni üye, üç Dürzi, iki Rum Ortodoks ve Rum Katolik, Sünni ve Şii topluluklarından birer üye.

Bu yeni düzenlemeler ile birlikte feodal yapıda formel olarak sona eriyordu. Tüm Lübnan vatandaşlarının kanun önünde eşitliği ilan edilmişti. Ancak bunun geleneksel yapıyı temsil eden güçlü aile beylerini rahatsız edeceğinin farkında olan ilk Mutasarrıf Davut Paşa bu beylere idari mekanizmalarda önemli görevler verdi. Böylelikle onları da yeni sisteme entegre etmeyi başarmış oluyordu.

1915 yılına dek sürecek olan Mutasarrıflık düzeni altındaki Lübnan'ın bu dönem boyunca kültürel hayatta tam bir Rönesans yaşarken bir yandan da yüzyılın başından itibaren kendini hissettiren uluslararası kapitalist pazar ilişkilerinin yerleşme dönemini hızla

<sup>71</sup> Helena Cobban, a.g.e., s. 50

<sup>72</sup> Doğrudan Askeri İdarenin uygulanacağı 1915 yılına kadar bölgede toplam yedi Mutasarrıf görev yapmış. Hemen hepsi bilgili ve deneyimli olan bu Mutasarrıfların görevlerini iyi yapmaları hem bölgenin gelişmesini hem de Osmanlı'nın bölgede tutunmasını birlikte sağlamıştır. Lübnan Dağ'ında 1861'den 1915 yılına kadar Sırasıyla Davud (İstanbulu Ermeni), Franko (Halep'li Rum Katolik), Rüstem (İtalyan Kökenli, Latin Kilisesi), Vasa (Arnavut. Katolik), Naum (İstanbulu Halep kökenli Latin Katolik), Muzaffer (Leh, Katolik) ve Yusuf (İstanbulu. Rum Katolik) Paşalar Mutasarrıflık görevi yapmışlardır.

yaşadığını gözlemliyoruz. Zaten Mutasarrıflık dönemine damgasını vuran iki önemli gelişme vardır: İktisadi gelişme ve Arap Ulusçuluğunun gelişmesi.

## 2.2. İktisadi Gelişmeler

Suriye ve Lübnan limanlarının eskiden beri Doğu Akdeniz ticaretinin en önemli bağlantı limanlarını oluşturduğunu söylemiştik. Ancak yine de küçük sayılabilecek bu limanlar ve buradaki faaliyet asıl önemini Endüstri devrimini tamamlamış Avrupa Devletlerinin bölgeye girmeleriyle kazanmıştır. 18. yüzyılın sonunda henüz 400 ton kapasiteli bir geminin yanaşacağı bir rıhtımı bile olmayan Lübnan limanları 19. yüzyılın başından itibaren Avrupa Devletlerinin bölgeye girişiyle inanılmaz bir gelişme yaşayacaklardır.<sup>73</sup>

Napolyon'un Mısır seferine kadar bölgede üstünlük Fransızların elindeydi. 1830'lardan itibaren üstünlük İngiltere'nin eline geçer. Gerçi İngiltere'nin ticari üstünlüğü Lübnan'da kültürel-siyasal üstünlüğü de almasını sağlayamamıştır. Siyasal Kültürel etkinlik bakımından Fransa diğer devletlere göre hep bir adım önde olmuştur.

Bölgedeki ticari hayat bu iki devletin varlığı ile de sınırlı kalmamış 1898 yılına gelindiğinde bölgede Rusya, Avusturya-Macaristan, Portekiz, Felemenk, Alman ve İspanyol Devletlerinin de varlık gösterdiği bir tablo ortaya çıkmıştır.<sup>74</sup> Bu ülkeler Lübnan ve Suriye içlerine kadar çeşitli biçimlerde girerek ticari ilişkiler kurmuşlar ve bölgeyle deniz aşırı ticaret ilişkisi kurmuşlardır. Bu devletler ticari etkinliklerini Konsoloslukları, oluşturdukları ticaret kolonileri ve yerel halktan bazı ailelerle kurdukları acentelik-ortaklık ilişkileri aracılığıyla yürütüyorlardı. Ayrıca bölgedeki misyonların varlığı ve bunların kurduğu yüzlerce okul sayesinde de bölgede belli bir siyasi nüfuz da elde ediyorlardı. 19 yüzyılın sonlarına doğru başta Fransa ve İngiltere olmak üzere Avrupa ülke, erinin bölgeyle yaptıkları ticaretin hacmi artık önemli bir noktaya erişmişti.

---

<sup>73</sup> De Volney, "Oeuvres Completes", Paris 1876, s. 181 ve 291. Akt: İlber Ortaylı. a.g.e., s. 91

<sup>74</sup> İlber Ortaylı, a.g.e. s.93.

Lübnan'la yapılan ticaretin önemli bir kalemini limanların hinterlandında yer alan bölgelerde üretilen tahıl ve endüstriyel hammaddeler oluşturuyordu. Osmanlı iç pazarında da önemli bir yeri olan dokuma endüstrisi dışarıda tutulursa bölgede teknolojik tarım ya da doğrudan endüstriyel üretim gelişmiş değildi. Endüstriyel olarak gelişime en elverişli iş kolu olan ipek dokumacılığı bile bölgeye yüklenen hammadde üretme misyonu nedeniyle pek ileri gidememiştir. Örneğin Fransızlar kendi dokuma sanayileri için Suriye ve Lübnan'da ipek üretiminin artırılmasına çalışmışlardır,<sup>75</sup> Yoksa buradaki ipekli dokuma üretimini geliştirmek gibi bir işe kalkışmış değillerdi. Uluslararası endüstriyel işbölümünde, o dönem de, Suriye - Lübnan gibi bölgelere düşen ödev de zaten bundan ileri bir şey olamazdı.

Bu çerçevede de olsa gelişimini sürdüren Lübnan iktisadi yaşamı özellikle demiryollarının yapımıyla birlikte çok daha büyük bir pazar halini aldı. 19. yüzyıl sonunda Almanya'ya verilen Anadolu-Bağdat demiryolu imtiyazı bölgede demiryolu imtiyazı elde etme ve yapmayı teşvik etti. 1872'de Yafa-Kudüs, 1894'de Şam-Muzarip, 1895'de Beyrut-Şam, 1898'de Beyrut-Ma'almiten, 1902'de Rayah-Humus-Hama demiryolu hatları döşendi. Bu hatlar hinterland ile limanların ulaşımını sağladı. Böylece tarım ve zanaatların dış ticarete açılmaları oldukça kolaylaşmıştır.<sup>76</sup>

Bu hatlar dışında 1901-1904 arasında tamamlanan Hicaz hattının da yapılmasına rağmen bölge ile Anadolu'nun entegrasyonu sağlanamamıştı. Bölge ile Osmanlı merkezi arasındaki bütünleşememe (disintegration) sorununun bir boyutunu da bu yolların yapım hatları ve bağlantılarındaki gelişigüzel oluşturulmuştur denilebilir. Bölgedeki gelişim ve ticari faaliyetteki katlamalı artış Osmanlı hazinesine gerektiği ölçüde yansıyamamıştır.

1920'lere gelindiğinde çoğu Arap ülkesinde çıkarları ihracat için hammadde üretimine ya da emperyal yönetimin sürmesine bağlı olan bir toprak sahipleri sınıfı vardı. Kırsal kesimdeki bazı toprak sahipleri onlardan destek isteyen yabancı yöneticilerin, yardımıyla modern toprak sahipliğine geçebilmişlerdi. Fas'ta, Fransız denetiminin iç kesimlere yayılma tarzı ve kırsal kesimin niteliği. Yüksek Atlas Dağlarının bazı güçlü toprak sahipleriyle, özellikle Marakeş'in doğusundaki dağlık bölgeyi denetleyen Berberi reisi Tami el-Glavi ile anlaşmaya varılmasını çare haline getirdi. Irak'ta, on dokuzuncu yüzyılda başlayan, aşiret topraklarının

<sup>75</sup> Haluk Ülman, a.g.e s.48-19. ve Murat Özyüksel. “Bir Nüfuz Mücadelesi Aracı Olarak Suriye Demiryolları (1888-1914)”, Toplum ve Ekonomi Dergisi. Sayı 10. 1997. s. 2.

<sup>76</sup> İlber Ortaylı, a.g.e., s. 100.

aşiretin önde giden ailelerinin mülkü olarak kaydedilmesi süreci Britanya mandater hükümeti tarafından daha da ileri götürüldü. Sudan’da, hükümet yıllardır kırsal kesimin iktidarı resmi destekle değişime uğratarak ve arttırılan aşiret önderleri aracılığıyla denetlenmesine dayalı bir “dolaylı yönetim” izliyordu. Başka yerlerdeyse toprak sahipleri genellikle yeni ticari tarım koşullarının yarattığı yeni bir sınıftı. Mısır’ın pamuk yetiştiren toprak sahipleri bu türden ilk sınıfı oluşturuyordu. Bu sınıfın mensupları ulusal hayatın en zengin, en geniş ve en etkili kesimini oluşturmaya devam ettiler. Benzer gruplar Suriye ve Irak’ta da vardı. Hattâ Mağrip’te Avrupalı göçmenlerin bulunduğu ülkelerde yeni bir yerli toprak sahipleri sınıfı oluşum halindeydi: Sahû’de zeytin ağacı yetiştiren Tunuslular ve kolonlardan toprak satın alarak kentleri terk ederek benzer ekonomik özelemler geliştiren Cezayirliiler.

Uluslararası ticaret genellikle Avrupalıların ya da onlarla yakın ilişki içinde olan Hıristiyan ve Yahudi cemaat üyelerinin elindeydi, ancak bazı istisnalar da vardı. Bazı Mısırlı toprak sahipleri pamuk ihracatına girdiler; bazıları artık Kazablanka’ya yerleşen Fezli tüccarlar hâlâ İngiltere’den tekstil ürünü ithalatını ellerinde tutuyorlardı. Endüstrinin Avrupalıların elinde olması genel kuralının da bazı istisnaları vardı. Bunların en önemlisi, 1920’de sanayi girişimlerine finansman sağlamak için kurulan bir bankanın bulunduğu Mısır idi. *Banque Misf’im* sermayesi esas olarak tarımdan daha kârlı bir yatırım alanı arayan büyük toprak sahiplerinden geliyordu. Sonraki birkaç yıl içinde bu sermaye, özellikle gemicilik, film yapıcılığı, pamuk eğirme ve dokuma alanlarında bir grup şirketin kurulması için kullanıldı. Bu tür kuruluşlara duyulan ihtiyaç çeşitli değişikliklerin bir belirtisiydi: yatırım arayan ulusal sermaye birikimi, toprağa yapılan yatırımın sağladığı kazançta meydana gelen azalma, ulusal güç ve bağımsızlık arzusu. Ne var ki yeni koşullar istikrarsızdı; 1930ların sonunda Misr grubu zorluklarla karşılaştı ve ancak hükümetin müdahalesiyle kurtarılabildi.<sup>77</sup>

Daha az önemli olmayan bir başka seçkin zümre daha vardı: Avrupa tarzı eğitim görmüş kişiler. Bu dönemde okullar esas olarak gücü yetenlere ya da başka avantajları olanlara açıktı. Bu grupta bile eğitim, toplumun, ailelerine ve geleneklere yabancılaşacakları için erkek çocukları (hattâ kızları) okula göndermekteki tereddüdü ya da yabancı yöneticilerin hükümet hizmeti içinde özümlemeyecek ve belki de muhalefete geçebilecek bir sınıfı eğitmekteki tereddüdüyle sınırlı olabiliyordu. Bununla birlikte eğitim farklı ülkelerde farklı hızlarla yayıldı.

---

<sup>77</sup> Albert Hourani, *a.g.e.*, s. 382.

Fas'ta modern okullar bir çok "Franko-Müslüman" orta okulunun ve Rabat'ta bazı yüksek öğrenim kurumlarının açılmasıyla henüz kurulmaktaydı. Cezayir'de 1939'da ortaokul diploması alanların sayısı hâlâ yüzlerle ifade ediliyordu. Üniversite mezunlarının sayısı daha da azdı. Fransız okullarının önde gelenlerinden biri olan Cezayir Üniversitesi esas olarak Avrupalılar içindi. Gene de artan sayıda Müslüman, Paris, Tunus ya da Kahire'ye gitmenin bir yolunu buluyordu. Tunus'ta da Fransız tipi *lyceelere* gidenlerin sayısı artıyordu ve daha sonra ulusun önderleri olacak bir grup, daha yüksek öğrenim görmek için Fransa'ya gidiyordu<sup>78</sup>. Mısır'da ortaokul öğrencilerinin sayısı 1913-14'te 10.000'den, otuz yıl sonra 60.000'e çıktı; yüzyılın ilk yıllarında kurulan bir küçük özel üniversite 1925'de hükümetin finanse ettiği, sanat, bilim, hukuk, tıp, mühendislik ve ticaret bölümleri olan daha büyük Mısır Üniversitesi ile birleştirildi. Süreç daha alt bir düzeyde başlasa bile aynı şey Irak için de geçerliydi.

Mısır'da orta ve daha yüksek düzey öğretim kurumlarının çoğu Avrupalı ve Amerikalı dinsel ya da kültürel misyonların elindeydi. Bu durum, Suriye, Lübnan ve Filistin için de geçerliydi. Şam'da küçük bir devlet üniversitesi, Kudüs'te bir öğretmen koleji vardı, ancak ana üniversiteler özel ellerdeydi: Beyrut'ta Fransız hükümetinin desteklediği *Jesuit Üniversite St. Joseph* ve Amerikan Üniversitesi; Kudüs'te yeni İbranice ulusal kültürün başlıca merkezi olan ve o sırada Arap öğrencileri pek cezbetmeyen İbrani Üniversitesi. Bu ülkelerde orta öğretim yabancıların. Lübnan'da esas olarak Fransızların elindeydi<sup>79</sup>.

Pek çok yüksek öğretim kurumunun yabancıların elinde olması çeşitli sonuçlar doğurdu. Bir Arap erkek ya da kızın bu okullarda eğitim görmesi başlıbaşına bir toplumsal ve psikolojik değişime yol açıyordu. Çocuk içinden geldiği toplumun geleneklerine yabancı bir yöntem ve müfredata göre eğitiliyor ve bu eğitim çocuğun belirli konuları düşünebileceği ve bazı meslekleri uygulayabileceği ilk ve belki de yegâne dil haline gelen bir yabancı dil aracılığıyla veriliyordu. Bir başka sonuç, orta ya da yüksek öğrenim gören kız öğrenci sayısının, öğretimin devlet okullarıyla sınırlı kalması halinde gerçekleşecek olandan daha fazla olmasıydı, ilkokul düzeyinde devlet okullarına giden pek az kız öğrenci vardı; çoğu

---

<sup>78</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 381.

<sup>79</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 382.

Fransız Katolik rahibelerin ya da Amerikan Protestan öğretmenlerin bulunduğu okullara gidiyordu.<sup>80</sup>

Endüstriyel hayattaki canlılık, bölgeye giren kolonilerin açtığı okullar ve Mutasarrıflık döneminin oluşturduğu özerk idari yapılanmanın getirdiği olanaklar Lübnan'da , yüzyılın ikinci yansından itibaren tüm Osmanlı topraklarında hakim olmaya başlayan ulusçuluk akımının da hızlı bir gelişme kaydetmesini sağladı.

### 2.3. Ön-Arap Ulusçuluğuna Siyasal Geçiş

Berlin Kongresinden sonra Osmanlı imparatorluğu Balkanlardaki Slav ve Ortodoks tebaasının çoğunluğunu kaybetmişti. İmparatorluk hayatına bundan sonra Anadolu ve Arap vilayetlerindeki tebaasıyla devam edecekti. Ancak Arap toprakları da belli bir süreç içerisinde merkezden kopma eğilimi içerisine girdiler

İlk kopuşu fiilen Mısır yapmıştı. Bunun diğer Arap bölgeleri üzerinde önemli bir etkisi oldu Zaten oldukça özerk yönetilen bu topraklarda buna eğilimli bir yapı her zaman vardı Modern anlamıyla ulusçuluk ideolojisi ile birleşerek gelişecek olan kopma eğilimi ise bölgenin Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin gelişmesi sürecinde asıl karakterini kazandı<sup>81</sup>.

Avrupa devletlerinin bölge üzerindeki istekleri de bu eğilimi güçlendirdi- Özellikle İngiltere'nin de hasta adamı yaşatmaktan vazgeçmesi ile birlikte bölge tam bir açık pazar haline geldi: Herkes kendine uygun bir parça koparmak istiyordu. Bunun içinde yerel halklarda oluşmaya başlayan ulusçu eğilimler her türlü yöntemle besleniyordu Osmanlı imparatorluğu bu sürecin önüne geçmek için belli önlemler almaya çalıştı. Öncelikle bölgeyle entegrasyon süreci yaşamaya çalıştı. II. Abdühamit'in "Pan-İslamist" politikası gerçekte Pan-İslamist bir ideolojik temelden çok imparatorluğun reel politik ihtiyaçlarını ifade ediyordu<sup>82</sup>.

Mutasarrıflık döneminde ilk Mutasarrıf Davut Paşa'nın Lübnan'da kurduğu modern eğitim kurumları, Padişahın maddi olarak desteklediği gazeteler hep bu amaç için

<sup>80</sup> Albert Hourani, *a.g.e.*, s. 383.

<sup>81</sup> Abdullah Ahsen, "Milliyetçilik ve Ümmet Kimliği", (çev. İbrahim Kalın) *Köprü*, Güz 1995, 52. sayı, s. 23 – 25.

<sup>82</sup> İbid. s. 25-26

düşünülmüştü. Askeri güvenlik açısından da Hicaz demiryolu bunun en önemli ifadesi idi. Yine de Lübnan'da tüm diğer ülkelerde olduğu gibi yurtdışına gitmiş öğrencilerin başını çektiği modern anlamda bir Arap ulusçuluğu gelişmekte idi. İlk başta Arap ulusçuluğu tam bir kopma yanlısı değildi. Eşitlik ve özerklik istiyordu. Örneğin Arap ulusçuluğunun ilginç önderlerinden Butrus al-Bustani Osmanlıcılığı benimsemişti. Çünkü dinlere bölünmüş Suriye'de Osmanlıcılık ona Suriye'nin birliğini ve Araplığını sağlayacakmış gibi görünüyordu. Özerk Mutasarrıflık dönemi bu anlamda belli bir tatmin sağlamıştı onlara. Ancak giderek bu eğilim bir tam bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. Bu dönüşüm de asli rolü Lübnan'ın iktisadi olarak Osmanlı merkezinden ziyade Avrupa ile bütünleşmesi oynamıştır<sup>83</sup>.

Lübnan ulusçuluğu belli tartışmaları, farklılıkları barındırıyordu. Maruni ağırlıklı kuzey bölgeleri Hıristiyan bir Lübnanlılıktan bahsederken, bir kısım Müslüman ise Suriye ve Ürdün'ü de kapsayan geniş, Müslüman ağırlıklı, bir Arap ulusçuluğunu yeğliyordu. Ancak nüfusun karışık olarak yaşadığı kentsel bölgelerdeki halkın çoğunlukla savunduğu seküler Müslüman-Hıristiyan bir Arap ulusçuluğu idi. Tarihçi Albert Hourani Lübnan'a has Arap ulusçuluğunun dört faktör üzerine bina edildiğini yazar. Ona göre “nüfus yapısı, yerel aileler-beylik sistemi ve yerel yönetim özerkliği 19 yüzyıl ile birlikte Arapça'nın herkesçe konuşulan dil olması” Lübnan'a has mezhepler arası bir yapı üzerine oturan Lübnan ulusçuluğunun temelini oluşturur.<sup>84</sup> Osmanlı İmparatorluğunun II. Abdülhamit ile birlikte Almanya yanlısı politika izlemesi İmparatorluğun geneli üzerinde etkili olmuşsa da bunun Lübnan'a yansımaları pek kuvvetli olmamıştır. 19 yüzyılın son çeyreğinden itibaren bölgede bir alman kolonisi oluşmuş, Almanya'nın bölgeyle ticaretinde bir artış gözlenmiş ancak tüm bunlar o dönemde ve sonrasında Almanya'nın Lübnan özelinde etkin bir aktör olmasını sağlamaya yetmemiştir<sup>85</sup>.

İmparatorluğun Almanya ile ittifakı bölgede eskiden beri etkili olan İngiltere ve Fransa'nın bölgedeki ayrılıkçı eğilimleri besleme siyasetini hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Gerçi böyle bir ittifak olmasaydı da genel gidişat bir ayrılığın er ya da geç gerçekleşeceğini gösteriyordu. Osmanlı'nın Almanya'yı müttefik seçmesinin bir nedeni de zaten diğer devletlerin Osmanlı'nın bu bölgesini kesin olarak ele geçirme siyasetini benimsemiş olmaları

<sup>83</sup> Albert Hourani., The Emergence of Modern Middle East, .London, Macmillan 1981. s 125.

<sup>84</sup> Albert Hourani., a.g.e., s. 126 .

<sup>85</sup> Albert Hourani., a.g.e., s. 126 .

idi. Almanya ise İmparatorluk için çıkar ortaklığı yapılabilecek tek güçlü devlet idi. Bu yanıyla Osmanlı Devleti doğru bir tercih yapmış ancak sonucu ağır olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşına girdikten bir müddet sonra -1915 yazında Mutasarrıflık düzenini lağvetti ve bölgeyi doğrudan askeri mercilerin yönetimine bağladı. Hemen ardından bölgede Fransa İngiltere ya da İngiliz destekli Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in Arap milliyetçisi hareketi ile temas kurulması yasaklandı 1916'da çoğunluğu Müslüman 14 Lübnan ileri geleni Beyrut meydanında ihanet suçlaması ile asıldılar. Lübnan için zor günler başlamış, Mutasarrıflık döneminde yaşanan uzun barış dönemi bir nihayet'e ermişti.

Ordu mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm gençleri hızla silah altına almaya başlamıştı Hayvanlara ve ürünlere geçersiz Osmanlı Banknotları karşılığında el konuyordu Sabotaja uğrayan demiryollarının tekrar döşenmesi için Lübnan dağlarından binlerce sedir ağacı kesiliyor, Lübnan'daki tüm maddi olanaklar doğrudan ordu için kullanılıyordu. Bölge bu yıllarda tam bir açlık, açlığın getirdiği ölüm ve sefalet içine itilmişti. Tüm bu koşullar İngiliz işbirliği ile Osmanlıya karşı isyan bayrağını açmış bulunan Şerif Hüseyin hareketinin Lübnan'da da destek bulmasını güçlendiriyordu<sup>86</sup>.

1 Ekim 1917 Osmanlı İmparatorluğunun bölgedeki 401 yıllık hakimiyetinin son günü oldu. İngiliz ve müttefik kuvvetleri bu tarihte Beyrut'a girdiler. Bölgenin önde gelenleri Beyrut'ta bir Arap hükümetinin kurulduğunu ilan ettiler ve hükümet binalarına Şerifin bayrağını çektiler. Osmanlının 1915'te lağvettiği Mutasarrıfı'ye meclisinin ilan ettiği ve Şerif Hüseyin'e bağlı bir Lübnan'ı temsil etme iddiasındaki bu oluşum İngiltere ve Fransa'nın tepkisini çekti. Çünkü İngiltere ve Fransa Sykes-Picot antlaşmasına göre bölgeyi çoktan kendi aralarında paylaşmışlardı bile. Geriye bunu hayata geçirmek kalıyordu<sup>87</sup>.

1920 yılı sonlarında Cemiyet-i Akvam Suriye ile birlikte Lübnan'ı da Fransız mandasına verdi. Fransız kuvvetleri Şerif Hüseyin birliklerini yenerek bölgeyi kontrolleri altına aldılar. Fransız mandası altında eski Osmanlı Mutasarrıfıye sınırlarına Bekaa, Vadi al-Taym bölgesi, Cebel Amil, Beyrut, Sayda ve Tripoli'nin eklenmesiyle birlikte bugün Lübnan

---

<sup>86</sup> Archives and Heritage, "Syria-Lebanon mandate 1920-1946", *Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivleri*, <http://www.diplomatie.gouv.fr/archives.gb/service/inventaires/nantes/egf630.html>

<sup>87</sup> Archives and Heritage, Ibid.



olarak bildiğimiz bölge dahilinde bir Büyük Lübnan Devleti (The State of Greater Lebanon) kuruldu. Artık Lübnan'ı Fransız mandası altında geçireceği bir çeyrek asır bekliyordu<sup>88</sup>.

## 2.4. Ön Ulusçuluğun Fikri Kaynakları

Kitaplar, süreli yayınlar ve gazeteler yeni Avrupa ve Amerika dünyasının bilgisini Araplara taşıyan kanallardı. Yayınlananların çoğu Fransızca veya İngilizce'den çeviri ya da uyarlamaydı. Çeviri hareketi memur ve subaylar için el kitaplarına, okulları için ders kitaplarına ihtiyaç duyan Mehmet Ali yönetiminde başladı. Avrupa'da eğitim gören, Fransızca ya da başka bir dil öğrenen bazı kişiler, yazılarında görüp işittiklerini betimlediler. Mehmet Ali tarafından eğitim görmesi için Paris'e gönderilen Rifa'a el-Tahtavi (1801-73) bu kenti ve orada yaşayanları şöyle betimliyordu:

Parisliler Hristiyan alemindeki halklar arasında zekâlarının keskinliği, anlayışlarının berraklığı ve zihinlerinin derin meselelere nüfuz edişi ile ayırt edilirler... geleneğe mahkûm değildirler, fakat daima şeylerin kökenini ve kanıtlarını bilmek isterler. Sıradan insanlar bile nasıl okunup yazılacağını bilirler ve her insan kendi kapasitesine göre önemli konularla meşgul olur... Yeni olana merak ve coşku duymak, değişimi ve eşyaların, özellikle de giysilerin değiştirilmesini sevmek Fransızın tabiatında vardır... Değişim ve karpis de onların tabiatında vardır; neşeden hemen üzüntüye, ciddiyetten şakacılığa geçiverirler ya da bunun tam tersi olur. Öyle ki, kişi ' bir gün içinde birbiriyle çelişen her şeyi yapabilir. Ancak bütün bunlar sadece küçük meselelerde olur; büyük meselelerde, siyasetle ilgili görüşlerinde değişme olmaz; herkes kendi inançlarını ve fikirlerini muhafaza eder... Cömertlikten çok cimriliğe yakındırlar... Mucizeleri reddederler ve doğal yasaları ihlal etmenin mümkün olmadığına inanırlar ve dinler insanları hayır işlerine yöneltir... fakat çirkin inançları arasında, zekâ ve zeki insanların faziletinin peygamberlerin bilgisinden daha büyük olduğu inancı da vardır.<sup>89</sup>

Zaman geçtikçe, Arap yazarlarının kendi haklarındaki bilinçlerini ve modern dünya içindeki yerlerini Arapça ifade etmeye çalıştıkları yeni türde bir edebiyat oluştu. Yeni edebiyatın başlıca ilgi alanlarından biri Arap dilinin kendisi idi. Avrupa'daki yeni öğretisi ve edebiyatın yayılma alanı içinde yer alanlar geçmişlerine yeni bir tarzda bakmaya başladılar. Klasik Arapça eserlerin metinleri Avrupa'nın yanı sıra Kahire'de de basıldı. Eski edebi tarzlar yeniden canlandırıldı; zamanın en tanınmış Lübnanlı yazarı Nasif el-Yazıcı (1800-71)

<sup>88</sup> Archives and Heritage, Ibid.

<sup>89</sup> Rifa'a Rafi'i el-Tahtavi, *Tehlîs el-ibriz ilâ telkîs Bariz*, M. E Hicazı (ed.), *Usûl d-fîhr d-arâbî el-hadis'in el Tahtavi* (Kahire, 1974), s. 208 vd. Aktaran: Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, Çev.: Yavuz Aloğan, İstanbul:İletişim Yayınları,1997, s. 358-9.

*makamât* tarzında bir eser, becerikli bir kahraman hakkında uyaklı nesirle anlatılan bir dizi öykü ve fıkra yazdı. Başka yazarlar Arap diline öylesine uyum sağladılar ki, yeni fikirleri ve sanatsal duyarlığın yeni biçimlerini ifade edebildiler. Butros Bostani ve onun yetiştirdikleri, Arap gramerinin temel kurallarından ayrılmayan ama ya Arap dilinin kendi kaynaklarından alınıp geliştirilmiş ya da İngilizce veya Fransızca'dan uyarlanmış daha basit anlatım tarzları, yeni sözcükler ve fiillerle yeni türde bir izahçı nesir kullandılar. Hâlâ klasik ölçü ve uyak sistemini kullanan ancak giderek yeni duygu ve fikirleri ifade etmeye yönelik Arap şiirinde de bir canlanma oldu. Ahmet Şevki (1868-1932), halkı ilgilendiren olayları anlatmak ya da ulusal duyguları ifade etmek ya da hükümdarları övmek için yüksek bir dil kullanan bir geç dönem klasik şairi olarak görülebilir. Kendisi, Mısır sarayı çevresinde toplanan Türk-Mısırlı seçkinlerden geliyordu. Onun çağdaşları arasında yer alan Halil Mutran (1872-1949), geleneksel biçimlerin ve dilin sadece sanat için değil, ister dış dünyayla ister yazarın duygularıyla ilgili olsun bir gerçekliği ifade etmek için kullanıldığı şiirler yazdı. Hafız İbrahim (1871-1912) daha avam bir duyarlılıkla kendi zamanındaki Mısırlıların siyasal ve toplumsal fikirlerini ifade etti ve Şevki'den daha büyük ilgi gördü. Tamamen yeni bir yazı türü oluşmaya başladı: drama, kısa öykü ve roman, ilk önemli roman olan Hüseyin Heykelin *Zey-neb'i* 1914'te yayımlandı, kırsal kesime yeni bir bakış tarzı getirdi, insan hayatının köklerinin doğada olduğunu ifade etti ve kadın erkek ilişkilerine yer verdi.

Yeni yazıcılığın öteki kaygısı, Avrupa'nın yayılan toplumsal ve entelektüel gücü idi. Bu güç sadece rakip olarak değil, bir meydan okuma olarak görülüyor ve bazı bakımlardan da cezbedici bulunuyordu. Avrupa'nın gücü ve büyüklüğü, modern bilim ve teknoloji, Avrupa devletlerinin siyasal kurumları ve modern toplumların toplumsal ahlakı gözde konulardı. Bu tür yazıcılıkta temel bir sorun ortaya atılıyordu: Arap Müslümanlar ve Osmanlı Müslüman devleti denen yapı Avrupa'nın karşısında nasıl güçlenebilir ve modern dünyanın parçası olabilirdi?

Böyle bir soruya yanıt vermek için yapılan ilk girişimler İstanbul, Kahire ve Tunus'ta yüzyılın ortasında gerçekleştirilen reformla ilgili memurların yazılarında görülür. Bunların bazıları Türkçe, birkaçı da Arapça yazıldı. Fransız işgalinden önce Tunus hükümetinde son kez reform yapma girişiminde bulunan önder, Hayreddin'in (ö. 1889) bir eseri özellikle önemlidir. Kitabının giriş bölümünde Hayreddin kitabın amacım şöyle açıklıyordu:

Önce, devlet adamları ve din adamları arasında gayretli ve azimli olanları, bilim ve öğrenim sınırlarının genişletilmesi, bolluğa götüren yolların hazırlanması gibi İslam cemaatinin refahı ve İslam uygarlığının geliştirilmesine yardımcı olacak her şeyi, ellerinden geldiği kadar benimsemeye zorlamak... bütün bunların temeli iyi hükümettir, ikinci olarak, genelde Müslümanlar arasında takdire layık olana, öteki dinlere bağlı olanların uygulamalarında bizim dinimize uygun olana, sadece kafalarındaki, Müslüman olmayanların bütün davranış ve kurumlarından sakınılması gerektiği doğrultusundaki sabit fikir nedeniyle gözlerini kapayan düşüncesizleri uyarmak.<sup>90</sup>

Bu tür yazarlara göre, Osmanlı imparatorluğu, yasalarda, idari yöntemlerde ve askeri örgütlenmede değişiklikler yaparak bir modern devlet olarak güçlenmeli; sultan-teba ilişkisi modern hükümetin yurttaşlarıyla ilişkisine dönüştürülmeli; bir hükümdarlık ailesine gösterilen sadakat, Müslümanları ve gayri Müslimleri, Türkleri ve Türk olmayanları kapsayan bir ulusun, Osmanlı ulusunun üyesi olma duygusuna evrilmeli idi. Bütün bunlar, doğru anlaşılması halinde, İslam'a ya da imparatorluğun geleneklerine sadakatsizlik gösterilmeksizin uygulanabilirdi.

Yüzyıl geçip giderken, 1860'lar ile 1870'lerde eğitim görmüş yeni sınıfın yükselişiyle birlikte, reformları destekleyenler arasında bir bölünme meydana geldi. Bu bölünme, otoritenin temelini kendi adalet anlayışlarına ve imparatorluğun çıkarlarına göre sorumlu olan memurlara mı, yoksa seçimlerle kurulmuş bir temsili hükümet mi olduğu üzerine bir fikir ayrılığından kaynaklandı.

Ne var ki kuşaklar arasındaki bölünme bundan daha derindi. Her üç ülkede ikinci kuşak, meydana gelmekte olan değişimlerde saklı olan sorunun farkında idi. Kurumlarda reform, bir tür ahlâki dayanışmada köklenmedikçe tehlikeli olacaktı: bu nasıl olmalıydı ve İslam'ın öğretilerinden ne ölçüde türetilbilirdi? Yeni okullar, geleneksel İslam öğretisini temel almayan, Batı'dan esen öğreti rüzgârlarına açılan bir kuşak üretirken böyle bir sorunun baskısı daha çok hissediliyordu.

Sorun, kuşkusuz, Lübnan ve Suriye'nin Arapça konuşan ve bu dönemin entelektüel hayatında önemli rol oynayan Hıristiyanları için söz konusu değildi. Batı uygarlığı bunların çoğuna tamamıyla yabancı görünmüyordu; sadakatsizlik duygusu taşımaksızın bu yönde

---

<sup>90</sup> Hayr el-Din el-Tunisi, *Akvam el-mesâlik fi mâ'rifat ahvâl el- memâlik* (Tunus, 1867-8), s. 5; tng. çev. L. C. Brown, *The Surest Path* (Cambridge, Massachu-sets, 1967), s. 74. Akataran: Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, s. 360.

hareket edebiliyorlardı. Mamafih onların da aynı ağırlıkta kendi sorunları vardı. Devlet tarafından tanınan ve desteklenen Kilise hiyerarşilerinin gücü onların düşünmelerine ve kendilerini diledikleri gibi ifade etmelerine engel olabiliyordu. Bazıları sekülerizm ya da Protestanlığa yöneldiler. Protestanlık, kimliğin bir dinsel cemaat üyeliğine göre ifade edildiği bir toplumda onlara sekülerizm kadar yakındı.

Ne var ki Müslümanlar için sorun kaçınılmazdı. İslam bu sorunların en derini idi. Modern dünyada yaşamak Müslümanların toplumu örgütlenme tarzlarında değişiklik gerektiriyor idiyse, bunu meşru bir tarzda yapmaya çalışmaları gerekiyordu; ve bu ancak İslam'ın dünyada var kalma, güçlenme ve ilerleme ile bağdaşacak şekilde yorumlanması halinde mümkün olacaktı, “İslam modernistleri” denebilecek kişilerin kalkış noktası buydu. Bunlar İslam'ın sadece akılla değil, modern uygarlığın temelleri olan ilerleme ve toplumsal dayanışmayla da bağdaşabileceğine inanıyorlardı; uygun biçimde yorumlanması halinde İslam katiyetle bunları emrederdi. Bu tür fikirler, yazıları çapraşık, ama kişisel etkisi önemli ve yaygın olan bir İranlı, Cemaleddin Afgani (1839-97) tarafından öne sürüldü. Bunlar daha tam ve açık bir biçimde, yazıları bütün Müslüman dünyada büyük ve kalıcı bir etki yaratan bir Mısırlı, Muhammed Abduh'un (1849-1905) yazılarında geliştirildi. Muhammed Abduh'un hayatının amacı, kendi sözleriyle, şuydu:

“düşünceyi taklidin prangasından kurtarmak ve dini cemaatin ihtilaftan önce anladığı haliyle anlamak; dinsel bilgi edinme konusunda ilk kaynaklara dönmek ve bunları, Allah'ın aşırılıkları ya' da dinde saflığın bozulmasını önlemek için yaratmış olduğu insan aklının ölçüsüyle tartmak, ki Allah'ın bilgeliği böylelikle tecelli edebilir ve beşeri dünyanın düzeni korunabilir; ve bu ışık altında dinin, insanı varlığın sırlarını araştırmaya iten, onu bilinen doğrulara saygı göstermeye davet eden bir bilim dostu olarak görülmesi gerektiğini kanıtlamak ve insanın ahlaki hayatını ve gidişatını bunlara bağımlı hale getirmek.”<sup>91</sup>

Abduh'un eserinde İslam'ın başlıca doktrinleri ile onun toplumsal öğretisi ve yasaları arasında bir ayırım yapılır. Doktrinler merkezi bir düşünürler çizgisi, “takva ehli ecdat” (*el-selef el-Sâlih* veya bundan hareketle bu düşünce türü için sık kullanılan isimle, *selejiyye*) tarafından iletilmiştir. Bu doktrinler basittir -Allah'a, sonuncusu Muhammed olan bir peygamberler çizgisi boyunca vahye, ahlaki sorumluluğa ve kıyamete inanmak- ve akılla

---

<sup>91</sup> Raşid Rida, *Tarîk d-üstâd el-imam el-^eyb Muhammed Abduh*, c. I (Kahire, 1931), s. 11. Akataran: Albert Hourani, Arap Halkları Tarihi, s. 361.

eklemlenip savunulabilirler. Öte yandan, yasa ve toplumsal ahlak, Kuran’da yer alan ve insan aklı için kabul edilebilir olan bazı genel ilkelerin özel koşullara uygulanmasıdır<sup>92</sup>.

Koşullar değiştiğinde bunlar da değişmelidir; modern dünyada Müslüman düşünürlerin görevi değişen yasaları ve adetleri değişmez ilkelerle ilişkilendirmek ve böylece sınırlarını belirleyip bunlara bir yön vermektir. Böyle bir İslam anlayışı eğitim görmüş pek çok Arap ve Arap dünyasının uzağındaki Müslümanın zihinsel donanımının bir parçası haline gelecekti. Ne var ki bu anlayış birden çok çizgi boyunca geliştirildi. Abduh’un en önde giden taraftarı, Suriyeli Reşid Rıza (1865-1935) bir süreli yayın olan *el-Manaf* da ustasının geliştirdiği öğretinin her iki yanına da bağlı kalmaya çalıştı. Reşid Rıza, İslam’ın değişmez doktrinlerini bütün saldırılara karşı savunurken İslam’ın Hanbeli yorumuna, daha sonra Vahabiliğe yaklaşıyordu. Ayrıca bir dizi *fetva* ile yasaları, yeniden düzenlenmiş bir *şeriat* çerçevesinde modern dünyaya uyumlu hale getirmeye çalıştı<sup>93</sup>.

#### 2.4.1. Reform ve Siyaset: Ulusa Giden Yol

Hem Abduh hem de Rıza, sadece değişimi haklı çıkarmakla kalmayıp, onun sınırlarını belirleyen, geleneksel eğitim görmüş ulemandı. Ancak modern okullarda eğitim görenler için, Abduh’un İslam anlayışının cazibesi, geçmişlerine herhangi bir ihanet duygusu taşımaksızın modern Batının fikirlerini kabul etme serbestisine kavuşmaktı. Bazıları Abduh’a bağlılık iddiasını taşıyan bir dizi yazar, toplumun ve devletin örgütlenme tarzı hakkında yeni fikirler öne sürmeye başladılar. Ulusçuluk fikri bu kuşak içinde, Türkler, Araplar, Mısırlılar ve Tunuslular arasında açığa çıktı. Daha önce ulusal bilinçlilikte bazı canlanmalar olmuştu ve bunun ardında daha eski ve daha güçlü bir şeyler, uzun süredir kurulu toplumların varlıklarını kesintiye uğramaksızın sürdürme arzusu yatıyordu. Ancak siyasal hareketlere hayatiyet kazandıran belirtik bir fikir olarak ulusçu düşünce ancak Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki son yirmi yılda önem kazandı.

Çeşitli ulusal hareketler farklı meydan okumalara tepki olarak yükseldi. Türk ulusçuluğu Avrupa’dan sürekli gelen ve artan baskıya ve Osmanlı ulusçuluğu idealinin geçersiz kalmasına bir tepki idi. İmparatorluğun Hıristiyan halkları birer birer ayrılırken Osmanlı ulusçuluğu İslami renkten daha öte özellikler kazandı, ancak bir Türk ulusu fikri

<sup>92</sup> Altay Ünaltay, “Cumhuriyetin Dini Temelleri”, *Yarın*, Mayıs 2005 sayısı, ss. 17 – 21.

<sup>93</sup> *İbid.* s. 21

Abdülhamit yönetiminde payitaht ile yönetici Türk seçkinleri arasındaki ittifak bozulduğunda ortaya çıktı. Buna göre imparatorluk ancak ortak bir dilin birleştirdiği bir ulusun dayanışması temelinde hayatta kalabilirdi.

Bu andan itibaren imparatorluk daha çok bir Türk-Arap devleti haline gelmişti. Türk unsurun üstünlüğünü vurgulamaya yönelik her girişim Türkler ile Araplar arasındaki dengeyi bozuyordu. Arap ulusçuluğu tepki yoluyla adım adım açığa çıktı, ilk aşamada bu, Suriye’de, esas olarak Şam’daki eğitim görmüş bazı Müslümanlar ile birkaç Suriyeli ve Lübnanlı Hıristiyan yazar arasında yayılan duygularla oluşan bir hareketti. Hareketin kökleri Arapların geçmişine dair bilincin yeni okullarda yemden canlanmasında yatıyordu ve İslam reformcuları İslam tarihinin ilk dönemini, Arapların üstün oldukları dönemi vurguluyorlardı. Ulusçuluk ancak 1908 devriminin, sadakatin geleneksel odağı olan sultanın konumunu zayıflatmasından sonra önemli bir siyasal güç haline geldi ve sonunda “Jön Türkler”in iktidarı ele geçirmelerine yol açtı. Bunlar merkezi denetimi güçlendirme, imparatorluğun ulusal birliğini vurgulama siyaseti izledikleri için, sonuç Türk ulusçuluğu yönünde oldu. Çeşitli nedenlerden ötürü bu gruba muhalif olan, esas olarak Şamlı Suriyelilerden oluşan bazı Arap subaylar ve memurlar, henüz bağımsız bir Arap devleti talebini değil, imparatorluk içindeki Arap eyaletlerinin daha iyi bir konuma getirilmesini talep ederek özerkliğe kadar varan bir ademi merkeziyetçilik istediler. Arapça konuşulan bölgelerde bazı Lübnanlı Hıristiyanlar bir Avrupa gücünün koruması altında daha büyük ölçüde bir Lübnan özerkliği ummaya başladılar<sup>94</sup>.

Bu aşamada Türk ve Arap ulusçuluğu, öncelikle Avrupa gücünün tecavüzlerine karşı bir yönelime girmedi, daha çok imparatorluğun kimlik ve siyasal örgütlenme sorunlarına yöneldi: Osmanlı Müslüman cemaatinin varlığını sürdürebilmesinin koşulları neydi? Bu özünde (kimlik) imparatorluğun ötesine uzanabiliyor, Türkçe ya da Arapça konuşan herkesi kapsayabiliyordu. Mısır, Tunus ve Cezayir ulusçuluğu bu bakımlardan farklı idi. Bunların üçü de Avrupa hâkimiyetinin özgül sorunlarıyla yüz yüzeydi ve üçü de bu sorunlarla sınırları açıkça belirlenmiş bir ülke çerçevesinde ilgileniyorlardı. Mısır ve Tunus uzun bir süre, önce kendi hanedanlıkları, daha sonra Britanya ve Fransız hâkimiyeti altında fiilen ayrı siyasal varlıklar teşkil etmişlerdi. Cezayir de ayrı bir Osmanlı bölgesi olmuş ve artık Fransa ile fiilen bütünleşmişti.<sup>95</sup>

---

<sup>94</sup> Albert Hourani, a.g.e. s. 363.

<sup>95</sup> Albert Hourani, a.g.e. s. 364.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### ULUSAL BAĞIMSIZLIKLAR ÇAĞINDA LÜBNAN VE ARAPÇILIK

#### 3.1. Osmanlı'nın Çöküşü ve Ortadoğu'da Manda Rejimleri

Modern Ortadoğu'nun oluşumu ona hükmeden son imparatorluk olan Osmanlı devletinin güç kaybedişi ve modern Batılı güçlerin yükselerek bölgenin geniş kaynaklarının doğrudan kullanmak üzere bölgeye adım adım girişleriyle yakından ilgilidir.

19. yüzyılın başlarında artık Osmanlı İmparatorluğu batıdaki topraklarını önemli oranda kaybetmeye başlamıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde imparatorluğun kendi toprakları üzerindeki hakimiyetini daha fazla götüremeyeceği açıklık kazandığında, Avrupalı güçler Osmanlı'nın Arap toprakları üzerindeki planlarına gerçeklik kazandırmaya başladılar. Fransa Kudüs, Mısır, Cezayir ve daha sonra da Tunus'ta etkinliğini arttırdı. Fransa'nın stratejik planı; Süveyş Kanalı inşası (1859-1869) İngiltere'nin Asya kara ve deniz yollarını kontrol çıkarları ile çakışınca el değiştirmek durumunda kalacaktı. İngiltere ve Fransa Ortadoğu'da farklılaşan çıkarlarına rağmen aynı dönemde Rusya'nın güneye doğru yayılmasını engellemek için güçlerinin birleştirdi. (Kırım savaşı, 1854-1856). Bu savaşların sonunda Batılı büyük güçler kendi aralarında dengeleri yeniden düzenlemeye çalışırken Osmanlı Devleti sürekli toprak kaybetmeye devam ediyordu.

Osmanlı devleti yenilgilerle uğraştığı bu son dönemlerinde, tüm bağımlı ülkelerde olduğu gibi, Fransa İngiltere, Avusturya, Almanya ve Rusya gibi gelişmiş ülkelere borçlar alarak bir yandan da geri kalmış olan altyapısını düzeltmeye, ülkeyi modernleştirmeye çalışıyordu.<sup>96</sup> Avrupa'nın kapitalizmi gücünün doruğundaydı ve doğu karşısında yapabileceklerinin sınırları gerçekten çok genişti.<sup>97</sup>

Öte yandan Fransız devrimi tüm imparatorluk halklarını etkilemeye başlamış Balkan topraklarındaki Sırlar, Rumlar, Bulgarlar ve diğer halklar birbiri ardına bağımsızlık savaşları

<sup>96</sup> David Fromkin, a.g.e. s. 46.

<sup>97</sup> Jaques Benoist-Mechin, *The End of The Ottoman Empire* (ISBN 3-89434-008-8) Yayıncı ve Yayın tarihi notu bulunmuyor) s. 104.

ile ayrı birer devlet haline gelmişti. Bu eğilim Ortadoğu elitini de , biraz geç bir tarihte de olsa, etkilemeye başladı. Bu bakımdan 19. yüzyılın sonu ile yirminci yüzyılın başına gelindiğinde artık Osmanlı devletinin Arap milliyetçiliği gibi bir sorunu da olacaktır. Osmanlı devletinin ekonomik güçsüzlüğü, maliye ve finansının neredeyse tümüyle yabancı güçlerin elinde olması devletin bu ayrılık eğilimlerine müdahale olanaklarını kısıtlıyordu.<sup>98</sup>

Modern Ortadoğu'yu oluşturacak olan devletlerin oluşumunun ilk başlangıcını teşkil edecek bölgesel kopuşlar bu koşullar altında gerçekleşiyordu. İlk kopuş Cezayir(1830) ve Tunus(1881) bölgesinden geldi. Resmi olarak hala bir Osmanlı toprağı olarak kabul edilse bile Fransa'nın güdümündeki Mısır 1881'de doğrudan İngiltere'nin kontrolü altına girdi. 1911'de ise İtalya Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı olan Libya'yi işgal etti.

Bu dönemde Osmanlı yöneticileri ellerinde kalan diğer Arap ağırlıklı Ortadoğu bölgelerini korumak için Almanya ile işbirliği yaptılar. Almanlar *Berlin-Byzantium-Baghdad* olarak da bilinen demiryolu hattının Ortadoğu'ya uzanmasında Osmanlı devletine büyük yardımlar sundu. Daha sonra bu demiryolu Hicaza kadar uzatıldı. Ancak I dünya savaşı çanlarının çaldığı bu yıllarda Ortadoğu'yu imparatorluk merkeziyle bütünleştirme, merkezi denetimi arttırma çabaları pek başarı sağlayacak görünmüyordu.<sup>99</sup> (Almanya ile ittifak olmak, Almanya'nın sert sömürge paylaşım savaşında düşmanlarını alt edecek güç dengesine ulaşamaması nedeniyle, Osmanlı imparatorluğunun durumunu daha da güçleştirdi.) Savaş öncesinde, daha 1904'te İngiltere, Fransa ile Fas ve Mısır'ın ilhakı konusunda anlaşmaya varmışlardı. Almaya karşısında yeni bir güç dengesi oluşmuştu.<sup>100</sup> Bu da Osmanlının kaderini Almanya'nın kaderine bağlıyordu.

I. Dünya savaşı başladığında Türkiye gibi İngiltere, Fransa ve Rusyadan oluşan üçlü ittifakın yanında savaşa girdi. Savaşın sonunda kaybeden tarafta yer alan Osmanlı devletinin Ortadoğu'daki toprakları da İngiltere ve Fransa'nın eline geçti. Savaş bitmeden İngiltere ve Fransa kendi aralarında bu toprakların paylaşımını da yapmışlardı.<sup>101</sup>

İngiltere ve Fransa Arap topraklarını kendi kaynak ihtiyaçlarına ve aralarındaki güç dengesine uygun olarak pay ettiler. Ancak bu iki büyük güç bu topraklarda doğrudan bir işgal

<sup>98</sup> Benoist-Mechin, *a.g.e.* s. 104

<sup>99</sup> Murat Özyüksel, *Anadolu Demiryolları Insaası*, Ekonomi Dosyası; 1998, s 10 s. 34.

<sup>100</sup> Karl Polanyi, *The Great Transformation* ,Boston: Beacon Press, 1957, s. 19 ve 40.

<sup>101</sup> J.M. Roberts, *The Triumph of the West* , London: British Broadcasting Company, 1985, s. 67.



kuvveti olarak kalmadılar. Çünkü birinci dünya savaşı sonrası koşullarda ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik deklarasyonu ve Rusya'da Lenin'in self-determinasyon prensibi etrafında yürüttüğü diplomasi sonucunda doğrudan sömürge yerine manda rejimlerinin kurulmasına karar verildi. Birleşmiş Milletlerin ilk biçimi olan Cemiyeti Akvam (League of Nations) gözetiminde Arap topraklarında ki halkları gelecekteki bağımsızlıklarına hazırlayacaktı. Bu çerçevede Irak, Filistin ve Ürdün (transjordan) İngiliz mandası altına verilirken Lübnan ve Suriye Fransız mandası altına verildi. Mısır'da İngiliz kontrolünde bir monarşi rejimi düzenlendi. Yine bu dönemde Arapça konuşan kuzey Afrika (batı Ortadoğu olarak da adlandırılabilir) bölgeleri (Cezayir, Fas ve Tunus Fransa'nın ve Libya İtalya'nın) koloniler olarak kalmaya devam etti. Kuveyt ise İngiliz kolonisi olarak kalacaktı.<sup>102</sup>

Kısaca I. Dünya Savaşı sonunda oluşturulan bu bölgelerin devletlerin yöneticilerinin seçiminde asıl belirleyici olan İngiltere ve Fransa idi. Örneğin Ürdün yönetimine tayin edilen kişi aslında bir Suudi Arabistanlı idi. 27 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nı takiben Osmanlı devletinin yıkılışı ile İngiltere ve Fransa kendi aralarında Ortadoğu'nun geleceğinde çok önemli olacak olan bir petrol paylaşım pazarlığı yaptılar.<sup>103</sup> Kedourie'nin söylediği gibi, kendi aralarındaki petrol pazarlığından sonra kurdukları kukla rejimlerle anlaşma imzaladılar. Sonuçta zengin yerel işbirlikçi elitleri ve yoksulluk içinde halkı olan bir bölge ortaya çıktı.<sup>104</sup>

Manda rejimleri II. Dünya savaşı sonuna kadar bu şekilde devam etti. Ancak II. Dünya savaşı sonunda manda rejimleri birbiri ardına bağımsızlıklarını kazanmaya başladı ve Ortadoğu jeopolitiğinde önemli değişiklikler meydana geldi. Son koloni ve manda devleti olan Oman'dan 1970'de İngilizlerin çekilmesi ile bu süreç tamamlandı.<sup>105</sup>

---

<sup>102</sup> Feroz Ahmad, "Arab Nationalism, Radicalism, and the Specter of Neocolonialism," *Monthly Review* (Feb. 1991): s. 30-31.

<sup>103</sup> Fromkin, a.g.e., s. 509, 534.

<sup>104</sup> Elie Kedourie, a.g.e., s. 67.

<sup>105</sup> Stephen Shalom, a.g.e., s. 12.

### 3.2. Siyasal Arapçılığın Düşünsel ve Kültürel Kaynakları

Batılı ve yerli unsurların en başarılı birleşimi edebiyatta gerçekleştirildi. Gazeteler, radyolar ve filmler edebi Arapça'nın modern ve basitleştirilmiş bir biçimini bütün Arap dünyasına yaydılar; bu sayede Mısırlı sanatçılar her yerde tanınır hale geldi. Bağdat, Şam ve Kahire'de dil mirasını korumak için üç akademi kuruldu. Birkaç istisna dışında edebi dilin önceliğine meydan okuyan olmadı, ancak yazarlar bu dili yeni bir tarzda kullanıyorlardı. 1890'lı yıllarda doğan bir Mısırlı şairler okulu, "Apollo" grubu, geleneksel vezin ve dili kullandı, ancak kişisel duyguları şiire bütünlük sağlayacak bir tarzda aktarmaya çalıştı. Zeki Ebu Sadi (1892-1955) bu şairlerin en tanınmışları arasında yer alır. Bu şairlerin ve bir kuşak sonraki Romantikler grubunun eserlerinde İngiliz ve Fransız şiirinin etkisi görülmektedir. Şiirin duyguları içtenlikle ifade etmesi gerektiğine inanan, Arap şiirinde geleneksel olmayan bir biçimde doğal dünyaya ilgi gösteren, Kuzey ya da Güney Amerika'ya göç eden Lübnanlı şairlerin eserlerinde ise kayıp dünya için nostaljiye yönelen Romantikler oluşturdu. Geçmişe isyan, bu tarzda yazarlar içinde en özgün şairlerden biri olan, Tunuslu Ebu'l-Kasım el-Şabbi'nin (1909-34) yazılarında geçmişi toptan reddetmeye kadar gidebildi: "Tarihinin bütün dönemlerinde Arap zihniyetinin ürettiği her şey tekdüze ve şiirsel esinden tamamen yoksundur."<sup>106</sup>

On dokuzuncu yüzyılda da oyunlar yazılmıştı ve bu dönemde daha fazlası yazıldı, ancak bu oyunları sahneleyecek tiyatrolar hâlâ azdı. Bunun istisnası Necip Rihani'nin Kahire'deki toplumsal hiciv tiyatrosu ve yarattığı "Kiş-Kiş Bey" tiplemesi\* idi. Daha önemlisi roman ve kısa öykünün en üstün biçimleriyle, on dokuzuncu yüzyılın son ve yirminci yüzyılın ilk on yılında bir çok yazarın toplumun ve bireyin çözümlenmesi ve eleştirisi için yeni araçlar yarattığı Mısır'da gelişmesiydi. Bu yazarlar öykülerinde, köy ve kentteki yoksulluğu ve yoksulların ezilmesini, bireyin onu sınırlamaya çalışan bir toplumda kendisi olma mücadelelerini, kuşaklararası çatışmayı, Batılı hayat tarzı ve değerlerin bozucu etkisini anlattılar. Mahmut Teymur (1894-1973) ve Yahya Hakkı (d. 1905) bu yazarlar arasında yer alır.

<sup>106</sup> Ebu'l-Kasım el-Şabbi, alıntı, M. M. Badawi, *A Critical Introduction to Modern Arabic Poetry* (Cambridge, 1975), s. 159.

\* Bu konuda bkz: İbit.

Kendi kuşağının sorunlarını ve umutlarını en iyi ifade eden yazar Mısırlı Taha Hüseyin (1889-1973) idi. Kendisi bu yazarların sadece temsilcisi değil, onların belki de en özgün olanıydı. Aynı zamanda, Taha Hüseyin, eserlerinden biri büyük ihtimalle dünya edebiyatının bir parçası olarak yaşayacak yazarlardan biriydi. Bu eser, Taha Hüseyin'in kör bir çocuğun kendisinin ve dünyanın nasıl farkına vardığını anlatan otobiyografisi, *el-Ayyâm'dır*. (Taha Hüseyin'in yazdıkları, romanları, denemeleri, tarih eserlerini, edebiyat eleştirilerini ve önemli eseri *Müstakbelu's-Sekâfe fi Mısfi* (Mısır'da Kültürün Geleceği) içeriyordu.) Bu eserlerde, yazarın anlayışına göre, ayırt edici bir Mısır kültürünü oluşturan üç esas unsur dengede tutmak için kalıcı bir çaba görülür: en önemlisi Arap unsuru ve her şeyin üstünde klasik Arap dili; farklı dönemlerde dışardan taşınan unsurlar, en önemlisi Grek rasyonalizmi; ve tarih boyunca varlığını koruyan temel Mısır unsuru:

Üç unsur, Araplaşmasından bu yana Mısır'ın edebi ruhunu biçimlendirmiştir. Bunların birincisi, bize kadim Mısırlılardan miras kalan... Mısır'ın toprağından ve göğünden, Niş'inden ve çölünden sürekli aldığımız saf Mısırlı unsurdur. İkinci unsur, dili, dini ve uygarlığıyla bize ulaşan Arap unsurdur. Ne yaparsak yapalım, bundan kaçamayız ya da zayıflatamayız ya da hayatımızdaki etkisini azaltamayız, çünkü bu (unsur) Mısır'ı bir biçimde oluşturan ve kişiliğini biçimlendiren hayatla kaynaşmıştır. Bunun yabancı bir unsur olduğunu söylemeyin... Arap dili bizim için yabancı bir dil değildir, bizim dilimizdir ve bize kadim Mısırlıların dilinden bin kez daha yakındır... Üçüncü unsura gelince, bu Mısır hayatını daima etkilemiş olan yabancı unsurdur ve etkilemeye devam edecektir. Bu unsur Doğu ve Batıdaki uygar halklarla kurulan ilişkilerle Mısır'a gelmiştir... Kadim zamanlarda Grekler ve Romalılar, Yahudiler ve Fenikeliler, Ortaçağ'da Araplar, Türkler ve Haçlılar, modern çağda Avrupa ve Amerika... Mısır eğitiminin kesinlikle bu üç unsur arasında belirli bir uyumu temel almasını isterdim.<sup>107</sup>

Taha Hüseyin'in, Mısır'ın Grek düşüncesinin oluşturduğu kültür dünyasının bir parçası olduğu iddiası o sırada büyük ilgi uyandırdı. Ancak herhalde en kalıcı katkısı, Arap diline gösterdiği özende, bu dilin modern zihniyet ve duyarlılığın bütün ayrıntılarını ifade etmek için kullanılabileceğini kanıtlamasında yatıyordu.

İslam dini üzerinde yazılar yazan Taha Hüseyin eserlerinde Peygamber'in hayatını düşsel biçimde, sıradan insanların duygularını tatmin edebilecek bir tarzda yeniden kurgulanmıştır. Daha sonra farklı bir tarzda yazacaktı; ancak yinede, düşüncesinin birleştirici ilkesi, İslam'dan ziyade Mısır ulusunun kolektif bir kimlik olduğunu söyleyebiliriz. (Bu

---

<sup>107</sup> Taha Hüseyin, Tefvik el-Hâkim'e yanıt- *el-Risale*, 15 Haziran 1933, s. 8-9; yeniden bs. *Fusul fl'l-adah ve'l-nafed* (Kahire, 1945), s. 107-9. Albert Hourani, a.g.e., s. 398-99.

eğilim şu ya da bu biçimde onun kuşağından gelen Arapların özelliği olacaktı.) Merkezi çerçevesinde ana temayı oluşturan ulus kavramını inceleyen, salt ulusun nasıl bağımsız olacağını ulus teması, sadece ulusun nasıl bağımsız olacağı değil, aynı zamanda modern dünyada başarılı olmak için nasıl güçlü ve sağlıklı olabileceğiydi<sup>108</sup>. Ulus tanımı değişebiliyordu: her Arap ülkesi kendi Avrupalı hâkimleriyle ilişkide farklı bir sorunla yüz yüze olduğu için, en azından siyasi önderler arasında, her Arap ülkesinde ayrı bir ulusal hareket ve onu meşrulaştıracak bir ideoloji geliştirme eğilimi vardı. Bu özellikle Mehmet Ali zamanından beri kendi siyasi kaderini yaşayan Mısır için geçerliydi. Bazı durumlarda, ayrı bir varlık olma olgusuna bir tarih teorisiyle meşruluk kazandırılıyordu. Ulusçu hareketler şimdiki zamana ve yakın geçmişe yönelik isyanlardı ve bunlar, arkeologların bulgularının ve müzelerde sergilenenlerin görülebilir bir gerçeklik kazandırdığı, daha uzak ve İslam öncesi bir geçmişin anısına hitap edebiliyorlardı. 1922’de Tutankamon’un mezarının bulunması büyük ilgi uyandırdı ve Mısırlıları, Mısır’ın hayatının firavunlar zamanından beri süreklilik taşıdığını vurgulama konusunda cesaretlendirdi<sup>109</sup>.

Mısır sarayında şair olarak bulunmuş Ahmet Şevki, 1920’lerde, Mısır’ın ölümsüz geçmişinin abidelerinden esin ve umut alan bir Mısır ulusçuluğunun sözcüsü olarak ortaya çıktı. Kahire’deki bir halk bahçesinde bir anıtın açılışı için yazdığı şiirde Sfenks’i hiç değişmeden Mısır tarihine tepeden bakan haliyle resmetti<sup>110</sup>:

“Konuş! Belki sözlerin bize rehber olur ve belki söyleyeceklerin bizi teselli eder. Sen güneş ve aydan geldiğini iddia eden, gölgesi atalarımızın uygarlığına, yüce yapılara ve büyük emanetlere vuran, kudretli Firavun’u görmedin mi?... Bize tiranlık eden, bizi köleleştiren, adamları bizi eşek sürer gibi önüne katıp süren ve sonra soylu fatihlerden oluşan küçük bir birlik tarafından yenilgiye uğratılan Sezar’ı görmüşsündür... [Sfenks dile gelir:] Sizi güçlendirecek bir şeyi sizin için muhafaza ettim, güzelliği taştan iyi muhafaza eden bir şey yoktur... Umudun sabahı umutsuzluğun karanlığını silip süpürür, uzun zamandır beklenen şafak vaktidir şimdi”.

İster açık ister kapalı olsun, Arapçılık bu tür hareketlere derinlemesine kök saldı. Ulusçu hareketlerin hedefi özerk ve gelişen bir modern toplum kurmak olduğu için, Arap dilinin bir modern ifade aracı ve birleştirici bir bağ olarak yeniden canlandırılması yazılan eserlere tema oluşturdu.

<sup>108</sup> Albert Hourani, *ag.e.*, s. 399.

<sup>109</sup> Albert Hourani, *ag.e.*, s. 399 – 400.

<sup>110</sup> Ahmed Şevki, *el-Şevkiyyat*, c.1 (Kahire, tarihsiz), s. 153-66. Akt: A. Hourani, idem, s.400.

(Aynı nedenle ulusçulukta kaçınılmaz olarak bir İslami unsur vardır.) İslami unsur, gerek dinin siyasal hayattan ayrılması gerekse modern dünyada başarılı ulusal hayatın bir koşulu olarak görülmüştür. Aynı zamanda bazı Doğu Arap ülkelerinde -Suriye, Filistin, Mısır- Müslümanlar ve Hıristiyanlar birlikte yaşadıkları ve ortak ulusal bağlılıkları vurgulandığı için, eğitim görmüş sınıflar arasında bu dönemde üstü örtülü olarak varoldu. (Lübnan buna kısmi bir istisnadır. Fransa'nın kurduğu büyük Lübnan, imtiyazlı Osmanlı bölgesinden daha çok sayıda Müslüman'ı barındırıyordu. Nitekim Müslümanların çoğu daha büyük bir Arap ya da Suriye oluşumu içinde özümlemesi gerektiği inancıyla bu büyük Lübnan'a katılmışlardı. Hıristiyanların çoğu için bu oluşum esas olarak bir Hıristiyan devleti idi.<sup>111</sup>

### 3.3. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Genel Durum

Savaş sonrası dönemde dünyada ABD-SSCB rekabetinin giderek belirginleşmesi sonucunda Yakın ve Orta Doğu'nun stratejik önemi giderek artmaya başladı. Her şeyden önce bölge stratejik açıdan çok önemliydi. Bunun en önemli nedeni bölgedeki petrol kaynaklarının Batı dünyası, özellikle de Batı Avrupa için son derece hayati bir önem taşımasıydı. Bölgede giderek artan Sovyet etkisi karşısında ABD önderliğindeki Batı dünyası için Türkiye, Yunanistan ve İran birincil öneme sahip bir konuma gelmişlerdi<sup>112</sup>. Buna karşılık, İsrail'in kuruluşunu destekleyerek tanıyan Sovyetler Birliği Soğuk Savaş'ın başlaması ile birlikte siyasi bir tercih yaparak tutum değiştirmiş, 1950'lerin başında bu ülke ile diplomatik ilişkilerini sona erdirmiş ve böylece Arap ülkelerini kazanarak Orta Doğu'ya girmeye başlamıştır.

İngiltere, savaş sonrasında bölgedeki çıkarlarını, özellikle de Mısır ve Süveyş Kanalı'na ilişkin konumunu koruma açısından amacıyla başta Mısır olmak üzere bazı Arap ülkeleri, Yunanistan ve Türkiye'ye özel bir önem vermekteydi. Zira bölgedeki güçlü bir Müslüman ülke olarak Türkiye, Batı yönelimli bir ittifaka Arap ülkelerinin katılımını sağlayabilecek bir odak olarak görülüyordu. Başlangıçta Orta Doğu savunmasına pek ilgi göstermeyen Türkiye, bu açıdan ortaya konanların kendisinin Batı ittifakı ile olan ilişkilerini

---

<sup>111</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 400.

<sup>112</sup> Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Ankara: İş Bankası Kültür Yay., 1983, ss. 121 – 122.

olumlu etkileyeceğini düşündüğü ölçüde konu ile ilgilenmeye başlamıştır<sup>113</sup>. Bir başka deyişle Türkiye, ancak NATO'ya kabul edildiğinde Ortadoğu savunmasına ilgi gösterebileceğini ortaya koymuştur<sup>114</sup>.

Fakat İngiltere, bu girişimine ilişkin olarak Arap milliyetçiliğinin yükselen sesini iyi hesaplayamamıştı. Nitekim projenin diğer bölge ülkelerince desteklenmesi açısından çok önemli bir ülke olan Mısır, 1951 yılı Ekim ayında ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından önerilen Orta Doğu Kumandanlığı (Middle East Command) projesi içerisinde yer almayı reddetmiştir. Arap devletlerinin büyük çoğunluğu da bu projeye karşıydılar.

1950'li yılların başlarından itibaren ABD, Sovyetler Birliği ile giriştiği rekabet ve buna paralel olarak geliştirdiği “çevreleme” politikası çerçevesinde Orta Doğu'da da kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu nedenle ABD açısından Türkiye'nin önemi Orta Doğu açısından da artmaya başlamış, bu durum doğrudan Başkan Dwight D. Eisenhower tarafından da ifade edilmiştir.<sup>115</sup> Ardından da ABD Dışişleri Bakanı John F. Dulles, 1953 yılının Mayıs ayında birçok Orta Doğu başkentini ziyaret ettiği gezisi sırasında Ankara'ya geldiğinde “Kuzey Kuşak İttifakı” fikrinden söz etmiştir.<sup>116</sup>

Bu düşünce, kısmen siyasi, kısmen de stratejik nedenlere dayanıyordu. Her şeyden önce, daha güneyde yer alan Mısır, Suriye gibi Arap ülkeleri ile birlikte Batı yanlısı bir güvenlik sistemi kurulmasındaki zorluklar ortadaydı. ABD ve Batılı ülkelerin İsrail ile olan yakın ilişkileri ve bölgedeki sömürge geçmişi anılarının henüz taze olması ve Arap ülkelerinin Sovyet tehdidini doğrudan üzerlerinde hissedecek kadar bu ülkeye yakın olmamaları, bu işbirliği açısından en önemli engellerdi. Ayrıca, Mısır ve Suudi Arabistan'ın Irak'taki Haşimi hanedanından hoşlanmamaları ve Suriye'de solcu ve Batı-karşıtı grupların etkin olmaları da bu tür bir işbirliği için engel teşkilediyordu.

Öte yandan, ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uygulamaya çalıştığı çevreleme politikası açısından, Sovyetler Birliği ile sınırdaş ve dolayısıyla bu ülkeden gelen tarihsel ve

---

<sup>113</sup> Keesing's Contemporary Archives 1950-1952, s.11764.

<sup>114</sup> İngiltere'nin bu projesi ve Türkiye'nin tutumu için bkz: Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997, s.87-105.

<sup>115</sup> *United States in World...1952..*, s.229.

<sup>116</sup> Kılıç, *Turkey and...*, s.187. Dulles bu gezisinde Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Yunanistan, Libya ve Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu gezi hakkında ayrıca bkz: *Keesing's...*, 1952-1954, s.12957.

güncel tehditler konusunda hassas olan Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve Afganistan stratejik açıdan daha büyük bir önem taşımaktaydı. Böylece Batı savunma kuşağı İzlanda'dan Himalayalar'a kadar uzanabilecek, bu bölgelerde sağlanacak üsler de Budapeşte'den Taşkent'e kadar genişlikte bir alanı denetleme imkanı verecekti<sup>117</sup>.

Dulles'in bu düşüncesi, Orta Doğu'da İngiltere önderliğinde bir savunma paktı oluşturulması çabalarının da sonu anlamına gelmekteydi. Dulles'in Orta Doğu gezisi sonrasında hazırladığı rapora göre<sup>118</sup>, bölgedeki Sovyet etkisini önlemek için oluşturulacak güvenlik sistemi esas olarak "Kuzey Kuşağı" ülkeleri Türkiye, İran, Pakistan ve mümkünse Afganistan üzerine kurulacaktı. Ayrıca bu konuda girişim bölge ülkelerinden gelmeliydi. Bu açıdan da Batı dünyası ile yakın ilişkiler içerisinde bir Müslüman ülke olarak Türkiye'ye önemli bir rol düşüyordu. Bu zincirin ilk halkası 2 Nisan 1954 tarihinde Türkiye ile Pakistan arasında Karaçi'de imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile gerçekleştiriliyordu<sup>119</sup>.

Orta Doğu liderliğini düşünen Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, 1954 yılı başlarında, Pakistan ile oluşturdukları birlikteliği bu bölgeye de yayacak bir paktın kurulması amacıyla bazı ülke başkentlerini kapsayan bir geziye çıktı. İlk durak olan Bağdat'ta Menderes ile Irak Başbakanı Nuri Said arasında yapılan görüşmelerde taraflar, bir ortak savunma anlaşması gereği üzerinde görüş birliğine varıyorlardı. Bölgedeki diğer ülkeleri de bu birlikteliğe katılmaya davet ettiler<sup>120</sup>. (Suriye'nin Başkenti Şam'a gelişi öncesi ve sırasında yoğun protesto gösterileriyle karşılaşan Menderes burada sadece bir gün kalarak Lübnan'ın başkenti Beyrut'a gidiyordu.) Bu arada Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar da aynı amaca yönelik olarak, Lübnan Devlet başkanı Camille Chamoun'u 1954 yılı Nisan ayında Ankara'ya davet etti. Kendisi de aynı yıl Haziran ayında Beyrut'u ziyaret etti. Menderes'ten kurulacak pakta katılma daveti alan Lübnan yönetimi konuyu Arap Birliği içerisinde değerlendirdikten sonra bir kararını açıkladı. Bu pakta tamamen karşı olan Mısır ve Suriye'nin o yıllardaki Arap Birliği içerisindeki belirleyici rolleri dikkate alındığında Lübnan'ın cevabının olumsuz olmasına tamamen karşı olan Mısır ve Suriye'nin o yıllardaki Arap Birliği içerisindeki ağırlığı önemli bir rol oynamıştır.

---

<sup>117</sup> Bu stratejik düşünce için bkz: James W. Spain, "Middle East Defence: A New Approach," *The Middle East Journal*. Vol: 8, No: 3 (Summer 1954), s.260-264.

<sup>118</sup> Bu konuda bkz: James W. Spain, a.g.e., s.251 vd.

<sup>119</sup> Bkz: *Ayn Tarihi*, No: 245 (Nisan 1954), s.35-37; İngilizcesi için bkz: *Documents on International..*, 1954, s.185-186.

<sup>120</sup> *Keasing's...*, 1955-1956, s.14057; *Ayn Tarihi*, No: 251, (Ekim 1954), s.69-70.

Nitekim Mısır 1955 yılı Ocak ayı ortalarında, Arap Birliği Ortak Güvenlik Paktı üyesi bütün ülkeleri toplantıya çağırdı. Irak'ın Arap Birliği'ne danışmadan Türkiye ile ittifaka yönelmesini eleştiriyordu. Irak hükümetinin açıklamasının ardından Arap Birliği zirvesi 25 Ocak 1955 tarihinde Mısır'ın başkenti Kahire'de başladı. Mısır'ın yanında Suriye, Lübnan, Ürdün, Suudi Arabistan, Yemen ve Libya başbakanlarının katıldığı toplantıya yaşlı Irak Başbakanı Nuri Said rahatsızlığı nedeniyle katılamamıştı. Bu ortamda Mısır yönetimi ve basını Irak'a daha da rahatça yüklenme fırsatını buldu. Irak'ın Türkiye ile birlikte oluşturmak istediği pakt ağır bir dille eleştirilerek, bu pakta katılmanın ancak Arap Birliği Ortak Güvenlik Paktı üyelerince uygun görüldüğü takdirde mümkün olabileceği görüşü savunuluyordu. Mısır bu görüşünü, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün karşı çıkmaları nedeniyle bir konferans kararı haline dönüştüremeyince sonuçta da bir bildiri yayınlanamadı. Konferans 6 Şubat 1955 tarihinde sona erdi. Bu tartışmalarda Suudi Arabistan da Mısır'ın yanında yer aldı. Başbakan Emir Faysal konferanstan birkaç gün sonra Nasır ile yaptığı görüşmede kendisine destek veriyor, Irak'ın Türkiye ile bir pakt oluşturmasının bu ülkenin Arap Birliği Ortak Güvenlik Paktı üyeliği ile bağdaşmayacağını belirtiyordu.

Daha sonra “Bağdat Paktı” olarak adlandırılacak olan Türkiye ile Irak arasındaki ittifak antlaşması, 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta imzalandı. 4 Nisan'da da, Irak ile olan özel ilişkileri nedeniyle bu oluşum içerisinde yer almak isteyen İngiltere pakta katıldı. Pakistan 23 Eylül'de, İran ise 3 Kasım'da aynı pakt içerisinde yer aldılar. Böylece “Kuzey Kuşağı” ülkeleri Batı yanlısı bir pakt içerisinde bir araya geliyorlardı.<sup>121</sup>

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, bir kuşak boyunca iki Avrupa ülkesi –İngiltere ve Fransa- neredeyse özel etki alanı olmuş Ortadoğu ve Mağrip, dört ya da daha fazla büyük gücün etkileyebildiği ve bunlar arasındaki “Avrupa Anlaşması” (1815 tarihli) dönemindeki kadar istikrarlı olmadığı bir bölge haline geldi. Bu durumda ulusçu partilerin ve bunların temsil ettiği yerel çıkarların ülkelerinde statü değişikliği için baskı yapmaları mümkün oldu.

Fransa İngiltere'den daha zayıf bir konumdaydı ve üzerindeki baskı daha büyüktü. Savaşın bitiminde Çin Hinde ve Mağrip'teki konumunu, 1945'de doğu Cezayir'de meydana gelen karışıklıkları şiddetle bastırdıktan sonra yemden elde edebildi, fakat Suriye ve Lübnan'ı terk etmek zorunda kaldı. Britanya ve Özgür Fransa güçleri 1941'de ülkeyi işgal ettiklerinde

---

<sup>121</sup> *Keesing's...*, 1955-1956, s.14138, 14454, 14505.



Fransa'nın idari yetkiye, İngiltere'nin stratejik denetime sahip olduğu bir anlaşma yapıldı. Britanya, Fransa'nın üstün Avrupa gücü olarak iki ülkeye bağımsızlık vermesini kabul etti. Çıkar çatışması ihtimalleri güçlüydü. Özgür Fransızlar hemen öz-yönetim garantisi verme konusunda istekli değildiler; “gerçek Fransa” olma iddiaları, bir Fransız toprağının orada yaşayan insanlara değil de İngiltere'nin etki alanına terk edilmesi halinde, Fransızların gözünde kabul edilebilir olmayacaktı. Öte yandan Britanya'nın bağımsızlık taahhüdünü yerine getirmesi, Filistin'de izlediği siyasete düşman olan Arap ulusçularına avantaj sağlayacaktı. Beyrut ve Şam'daki siyasetçiler bu anlaşmazlığı savaş sona ermeden bağımsızlığı elde etmek ve Fransa'nın sınırsız yönetiminden kurtulmak için kullanmayı başardılar. Birincisi Lübnan hükümetinin Fransız otoritesini sınırlamaya çalıştığı 1943'de ve ikincisi Suriyelilerin Fransızların Şam'ı bombalamasına, bir İngiltere müdahalesine ve müzakere sürecine yol açan benzer bir girişimde buldukları 1945'de olmak üzere iki kriz yaşandı. İkincisi, Fransa ve İngiltere'nin 1945'in sonunda aynı anda ve bütünüyle çekilmelerini sağlayan bir anlaşmayla sona erdi. Böylece Suriye ve Lübnan, İngiltere ile yapılan antlaşmaların Mısır ve Irak'a dayattığı sınırlamalar olmaksızın tam bağımsızlığa kavuştular. Bundan böyle milliyetçi bir parti için daha azına rıza göstermek zor olacaktı.<sup>122</sup>

İngiltere'nin Ortadoğu'daki konumunun sarsılmadığı ve savaş sona erdiğinde bazı bakımlardan güçlendiği görülmüştür. Çöl seferleri Libya'yı, yani bir Arap ülkesini daha, Britanya yönetimine sokmuştu. Ortadoğu'nun Arap kesimlerinde Birleşik Devletlerin üstün güç olarak İngiltere'nin yerini almak istemediği görülüyordu. Bununla birlikte, pazarlar ve petrol üretiminin denetimi için bir rekabet havası vardı. Ne var ki “Soğuk Savaş”ın başlaması Amerika'nın bölgeye daha fazla karışmasına yol açtı. 1947'de Birleşik Devletler Yunanistan ve Türkiye'yi Rus tehdidine karşı savunma sorumluluğunu yüklediğinde bunun daha güneydeki Arap ülkelerinde yarattığı sonuç, İngiltere'nin Batının siyasal ve stratejik çıkarlarını Soğuk Savaş'ın yeni bölgesinde koruma sorumluluğunu üstlenmesi olacaktı.

Bu anlaşma on yıldan fazla sürdü ve soğuk savaş döneminin ilk bölümünde İngiltere'deki İşçi Partisi hükümeti Arap ülkeleriyle ilişkileri yeni bir zemine yerleştirmek için sürekli bir çaba gösterdi. İngiltere'nin 1947'de Hindistan'dan çekilmesi Ortadoğu'da kalmayı daha da önemsiz hale getirmiş olabilirdi. Ancak İngiltere hükümeti özellikle bölgede yaptığı yatırımlar petrol, pazarlar, ulaşım, Batı ittifakının stratejik çıkarları ve Ortadoğu ile

---

<sup>122</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 415.

Afrika'nın Britanya'nın dünyada inisiyatif kurabildiği yegâne bölgeler olarak kalmıştır. İngiltere'nin bölgedeki konumunu yeni bir temel üzerine kurarak oluşturabilirdi<sup>123</sup>.

İngiltere'nin genel çizgisi, temel stratejik çıkarları dostluk anlaşmalarıyla korurken, Arap bağımsızlığını ve daha geniş bir birliği destekleme ve Arap ülkelerinin kendilerini savunma sorumluluklarını yüklenebilecekleri noktaya kadar ekonomik gelişmelerine ve teknik becerileri kazanmalarına yardımcı olmaktı. Bu siyaset iki varsayıma dayanıyordu: Arap hükümetleri belli başlı çıkarlarının İngiltere ve Batı ittifakının çıkarlarıyla özdeş olduğunu anlayacaklardı; ve İngiltere ile Amerika'nın çıkarları o ölçüde çakışacaktı ki, güçlü olan taraf kendi çıkarlarının savunulmasını daha zayıf olan tarafa bırakmaya istekli olacaktı. Ne var ki, bir sonraki on yıl içinde her iki varsayımın da geçersiz olduğu görüldü<sup>124</sup>.

Filistin'de, çıkar çatışmalarını çözenin imkânsız olduğu görüldü ve bu, Arap ülkeleri ile Batılı güçler arasındaki ilişkilerin uzun süre zarar görmesine neden oldu. Savaş sırasında Filistin'e Yahudi göçü fiilen imkânsızlaşmış ve siyasal faaliyet baskı altına alınmıştı. Savaşın sonuna doğru, güçler ilişkisinin değiştiği açıkça ortaya çıktı. Filistin'deki Arapların bir birlik cephe kurma yetenekleri, 1936-1939 isyanı sırasında ve sonrasında bazı liderlerin sürülmesi ya da hapsedilmesi ve şiddet hareketlerinin getirdiği gerilim ve düşmanlıklar nedeniyle azalmıştı. (Filistinlilere destek taahhüdünde bulunan Arap Birliği'nin kurulmasının onlara sonunda yanılma olduğu ortaya çıkan bir güç desteği vaat ettiği görülüyordu.) Filistinli Yahudiler ise güçlü belediye kurumlarda birleştirilmişti; çoğu askeri eğitim görmüş ve savaş sırasında İngiltere güçlerinde deneyim kazanmıştı. Bunlar öteki ülkelerdeki Yahudilerden, Avrupa'daki Yahudi katliamlarının harekete geçirdiği geniş ve daha kararlı bir destek sağlıyor ve çözümü sadece hayatta kalanlar için bir sığınağa sahip olmakta değil, bu tür olayları gelecekte imkânsız hale getirecek güçlü bir konum edinmekte görüyorlardı.

Hızlı ve büyük ölçekli Yahudi göçünü destekleyen argümanların farkında olan Britanya hükümeti, bu gelişmenin bir Yahudi devleti talebine varacağını ve tabi olmaktan veya mülksüz kalmaktan korkan Arapların ve Arap devletlerinin güçlü muhalefetine yol açacağını biliyordu. Birleşik Devletler ile yakın ilişkileri ve ona ekonomik bağımlılığı nedeniyle Britanya artık 1939'dan önce olduğu gibi serbestçe hareket edemiyordu. Ortadoğu'da henüz daha küçük çıkarları olan, geniş ve siyasal olarak faal Yahudi cemaatinin

<sup>123</sup> Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 245

<sup>124</sup> Fahir Armaoğlu, a.g.e., s. 245.

baskısı altında bulunan Amerikan hükümeti etkisini Siyonist göç ve yerleşim talepleri lehine kullanma eğilimindeydi. Filistin sorunu artık Anglo-Amerikan ilişkilerinde önemli bir mesele haline gelmişti.<sup>125</sup>

### 3.4. Bağımsızlık Sürecinde Lübnan Arabizmi

Arapçılık (Arabism)1931 yılında Kudüs'te yapılan Arap Ulusal Kongresi'nde "farklı Arap ülkeleri olarak kurulacak bağımsız bir Arap kimliğinin tesisi" olarak tanımlanıyordu.<sup>126</sup> Bu fikir Arapçılık fikri ile anılan bir dizi grup, hareket ve kişi tarafından benimsenen bir çerçeveye işaret etmekteydi. Arabistler bu geniş tanımda uzlaşmakla birlikte bir dizi konuda birbirlerinden farklılaşmakta idiler.<sup>127</sup> Bunların başlıcalarından birisi söz konusu Arap oluşumunun merkeziliği sorunu etrafında gündeme gelmekteydi. Federal mi, konfederal mi yoksa basitçe birbiriyle irtibat içinde olan bir Arap devletleri oluşumu mu olmalıydı? (İkinci bir anlaşmazlık noktası da Arap siyasal oluşumuna giden yolun, parlamentoyla, isyancılar yada dış güçlere yaslanarak olup olmayacağı sorusu etrafında düğümleniyordu.) Arabistler bu birleşik yapının Arap ülküsünün cisimleştiği bir varlık olması gerektiğini düşünüyorlardı.

Arap ülküsü etrafında yürütülen tartışmalar özellikle Lübnan açısından özel bir biçim almakta ve diğer ülkelere oranla farklı bağlamlarda tartışılabilmekteydi. Lübnan'ın farklı fikirlere itiraz eden sosyal yapısı içerisinde özellikle Maruniler dikkat çekmekteydi. Nitekim ülkenin bağımsızlığından sonra da bu dönemde yükseltelen itiraz noktaları daha açık bir görünüm kazandı ve gerek yöntem gerekse içerik bakımından Arap ülküsüne Lübnan da biçilen anlam bu çerçevede şekillendi.

1943 Lübnan bağımsızlığı Lübnan ulusalcıları ile birlikte Arapçılara da Faysalcı Şam yönetiminin devrilmesinin ardından iktidar kapılarını açmıştı. Bu iki taraf tek bir siyasi parti ya da blokta birbirleriyle kaynaşma ve birleşme yerine işbirliği içinde kalmışlardır. Bağımsızlık sonrasının ilk devlet başkanı Bishara al-Khuri'nin yönettiği Anayasal Blok, Lübnan'ın bağımsızlığını sömürgecilere karşı mücadelenin nihai aşaması olarak değerlendirirken, Riyad el Solh liderliğindeki arabistler için bağımsızlık üst Arap oluşumu

<sup>125</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 417.

<sup>126</sup> Mohammad Khalil, *The Arab States and the Arab League*, Vol.2, Beirut, 1962, s.7.

<sup>127</sup> Raghid el-Solh, a.g.e., İnternet edisyonu: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/solhbr6.html>

için kapıların açılması bir şans olarak ortaya çıkması anlamını taşıyordu. İki taraf da fikirlerinden vazgeçemediler. Ancak ortak bir zemin arayışını sürdürdüler. “Arap çehreli bir Lübnan” (Lebanon with an Arab Face) fikri iki tarafın çıkarlarını ifade eden bir formül olarak ortaya çıkarılmıştı. Bu formül Anayasacılar ve Lübnancıların önemli bir kısmını Lübnan’ı diğer Arap ülkelerinden farklı bir şekilde oluşturduğu için; arabistler ise tatmin ederken, arabistleri de ülkenin Fenikeli ya da Akdenizli olmakla kalmayıp Arap olarak tanımladığı için tatmin etmekteydi.<sup>128</sup>

Bu semantik tartışma 1943 Kahire “Arap Birliği Görüşmelerinde” öze ilişkin bir tartışma olmuştu. Lübnan Arapçıları güçlü bir Arap üst birliği ya da bölgesel bir sisteminin kurulması fikrini desteklediler. Böylelikle “Arap çehreli ülke” fikrini pratik alana taşımış oldular. Arap ligi Lübnan’ın bağımsızlığını garanti altına alacak bir oluşum iken bir yandan da konfederal, federal veya hatta üniter olabilecek daha merkezi bir Arap birliğine kapıları açık tutan bir yapı idi. Bu fikirler çerçevesinde Arap Ligi’nin kuruluşunu izleyen yıllarda Lübnan arabistleri bu oluşumun güçlendirilmesi için çaba sarf ettiler.

Bu anlayışın bir ürünü olarak Lübnan hükümeti (dolayısıyla arabistleri) Fransız-Lübnan ekonomik antlaşmasının ardından Suriye ve Lübnan hükümetleri arasında çıkan anlaşmazlıkları Arap ligi’ne taşımışlardı. Burada en önemli nokta Lübnan tarafının Arap Ligi’nin vereceği karara hazır olduğunu belirtmiştir.

Arap Ligi sekreteri Abd al-Rahman Azzam, arabist bir perspektifle şöyle söylemişti:

“Bu bir bakıma yüzeye çıkmış bir tutumdur. Daha ilk günlerden başlaması gereken bu arabuluculuk üç yıl önce kabul edilemez bir olgu iken bugün hükümetler ve halkların talebiyle gündeme gelmiştir.”<sup>129</sup>

Bu olay Arap Ligi düzeyinde olduğu kadar Lübnan iç politikasında da önemli bir olaydı. Çünkü bu olay dolayısıyla arabistler Lübnan davasına bağlılıkları kadar Lübnan’ın Arap dünyasının bir parçası olduğu fikrine de sadık bir politik açılımı sürdüreceklerini göstermekteydi. Nitekim Lübnan Arapçıları, gerek 1948 İsrail savaşında, gerekse Batı ile

---

<sup>128</sup> Raghid el-Solh, “The Development of the Arab Idea in Lebanon”, **The Beirut Review**: No. 6, Fall 1993; İnternet edisyonu: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/solhbr6.html>

<sup>129</sup> Butros E. Butros Ghali, *dirasat fi al-diplomasiyya al-Arabiyya (Studies in Arab Diplomacy)*, Cairo, 1973, s. 173-74; Aktr.: el-Solh,agy.

ittifaklar konusunda Suriye ve Mısır'daki Arap davası fikrinin savunucuları ile paralel davranışlar göstermişlerdir.

Lübnan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında Arapçılık bir dizi yolla ifade ediliyordu: Parlamento tartışmaları, bakanlar kurulu tartışmaları, basın kampanyaları, öğrenci gösterileri daha bir çok yol ile Arapçılık fikri derinleştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu elbette tartışmalar, pazarlıklar içeren bir süreçti. Ortaya çıkan sonuç genellikle iç politikada ve bölge politikasında ifadesini bulan belli bir uzlaşma zeminini yansıtıyordu ki bu da dönemin Arapçılarının pragmatizm ve esnekliklerinin bir işareti olarak değerlendirilmektedir. Aslında Arapçılarının iç politikada elini güçlendiren onların parçası olduğu dış politika açılımlarının daha başarı getirici olması idi. Aynı şeyi tersinden de söyleyebiliriz. Arapçılarının dış politikada ki başarıları Lübnan'da Arapçılarının etkili olduğu açılımlarda gerçekleşiyordu. El-Solh'un liberal Arabizm dönemi olarak adlandırıldığı bu dönemde Lübnan Arapçılarının dış politika ile iç politika arasında ve Lübnan özgü koşullarda ortaya çıkmış bulunan bu denklemi oldukça başarılı bir biçimde kullanmakta idiler. Böylelikle Arapçılık bu dönemde, Lübnancılık olarak tezahür ediyor, Lübnancılık da Arapçılık kanalıyla politik açılımlara sahip olabiliyordu.<sup>130</sup>

---

<sup>130</sup> Raghid el-Solh, a.g.e., İnternet edisyonu: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/solhbr6.html>

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### RADİKAL ÇALKANTILAR DÖNEMİNDE LÜBNAN ve ARAPÇILIK

#### 4.1. Nasırcı Arapçılığın Doğuşu: Ordu ve Modernleşme Bağlamı

Bobby Sayyid, Hilafetin kaldırılmasına çeşitli biçimlerde tepkilerin geldiğini belirtmektedir. Bu tepkileri Hilafeti yeniden kurma çabaları (örneğin, Mısırlı Fuat, ya da Güney Asya'daki hilafet hareketi); İslami ıslah planları (örneğin, Raşit Rida), gerekliliğini sorgulama (Abdel Razık), ve kaldırılmasının gerekliliğini kabul etme (Muhammed İkbâl) gibi başlıklar altında toplanmaktadır.<sup>131</sup>

Ancak, Sayyid'e göre, Hilafeti kaldırıp en güçlü Müslüman devlet olan bir ülkede radikal bir modernizasyon programı başlatmakla Kemalizm, siyasi olarak diğer Arap ülkelerinin de ufkunu açmıştır. Mustafa Kemal'in, bilinçli olarak Batı üzerine modellenen modern bir ulusal devlet yaratma projesi, diğer bir çok Müslüman toplumlarda yankı buldu.

Sayyid'in ortaya koyduğu bu tespiti Ortadoğu ülkelerinde nasıl kavrandığını anlamak için değilse de Ortadoğu modernleşmesine ve kısmen de ordunun bu süreçteki yerine ilişkin dinamikleri anlamakta kullanabiliriz. Çünkü gerçekte Mustafa Kemal'in etkisi bir paradigma olarak, sanılandan çok daha geniş olmuştur.

Şöyle ki;

“Kemalizmin söylemi Pehlevi'yi kapsadı; amacını Tunus'u Fransız Devrimi ilkelerine dayalı modern bir ulus yapmak olarak ilan eden Burgiba'yı kapsadı; Nasırcılığı, Baascılığı ve Butto'nun “İslam Sosyalizmi”ni de kapsadı. Gerçekten bütün bu projeler, Kemalizmin varyantları olarak görülebilir. Hepsi, Kemal Atatürk'ün açtığı bir ufuk üzerinde inşa edildiler”<sup>132</sup>

Toktamış Ateş, *Kemalizm'in Özü* adlı çalışmasında Kemalizmin, genellikle 20. yüzyılın sömürge yönetiminden yeni kurtulan ya da kurtulma aşamasında olan ülkelerinde kimi zaman adını koymadan benimsedikleri bir ideoloji olduğu görüşünü ortaya koyarak bu etkinin

<sup>131</sup> Bobby Sayyid, “Zamanın Göstergesi: Dokuzuncu Haclı Seferi'nde Savaşan Kafirler ve Zındıklar”; Siyasal Kimliklerin Oluşumu” içinde, Der: Laclau, Ernesto, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1994, 325.

<sup>132</sup> İbid, s.325-26.

sınırlarını Ortadoğu'nun da dışına taşırmaktadır. Ona göre bu etkinin karşılık bulduğu ülkeler burjuvazisi ve proletaryası henüz ciddi bir biçimde oluşmamış, çoğunlukla az gelişmiş tarım ülkeleridir.<sup>133</sup>

Toktamış Ateş'e göre, bu ülkelerde tam bir sınıf sayılması da asker-sivil bürokratlardan daha devrimci bir dinamik mevcut değildi. İşte bu dinamiğin kökenlerini anlamakta, onun içinde şekillendiği toplumsal koşulları ve bunun kökenlerini anlamaktan geçiyordu. Bu çerçevede yapılması gereken Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile başlayan Batılılaşma süreçlerini anlamaya çalışmak olmalıdır.<sup>134</sup>

Ortadoğu ve özel olarak buradaki milliyetçi oluşumların tarihi üzerine çalışma yapmış pek çok yazar, tüm bu bölgenin ortak tarihini ifade eden ve batılılaşma sürecini henüz birer eyalet ya da bölge olarak içinde yaşadıkları Osmanlı Devleti içindeki gelişmeler ile bağlantılı olarak açıklamanın neredeyse zorunlu olduğu görüşündedirler. Morris Janowitz'den, S. E. Finer'a, William Hale'den Albert Hourani'ye ve Elizabeth Picard'a kadar pek çok Ortadoğu çalışması yapmış yazarın ortak görüşü bu yöndedir.

Konu'yu çok gerilere götürmeksizin Kemalizmin Ortadoğu modernleşmesi ve siyasal yapılanmasında nasıl bir paradigma oluşturduğunun tarihsel izlerine kısaca bakmak gerekir. Ortadoğu Ülkeleri, -İsrail'i hariç- bağımsızlık öncesi tarihlerinin Osmanlı Devlet ve toplum sürecinin etkilerinden geçtiği, yine bu ülkelerin pek çoğunun islamiyetin tutucu yanlarının tepkiselliğini taşıyan kesimler karşısında ordu kanallı reform hareketleri yaşadığını düşünürsek, yukarıdaki "paradigma"nın Ortadoğu'ya ilişkin genel çizgileri çıkarmakta hayli yardımcı olacağını söylenmektedir.

Özellikle Janowitz'in *Yeni Ulusların Siyasal Gelişmelerinde Ordu* adlı çalışmasında yaptığı değerlendirme bu konuyu hayli özlü bir biçimde özetlemektedir. Janowitz şunları demektedir:

"Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da, Osmanlı İmparatorluğunun siyasal mirası ve yerel (indigenous) osmanlı geleneklerinin kaynakları ordu yönetimleri ve ordunun siyasal müdahaleciliğine dayanmaktadır. Dahası, kolonyal dönem yönetimlerinin

<sup>133</sup> Toktamış Ateş, *Kemalizmin Özü*, İstanbul: Der Yayınları, 1980, s. 8.

<sup>134</sup> İbid., s.7-8.

etkileri – Güneydoğu Asya ile kıyaslandığında- yerleşiktir. Savaş ve şiddetin yaşanmasına karşın askeri kurumlar radikal olarak dönüşüme uğramamış ancak tedrici bir biçimde modernleşme etkilerine adapte olmuşlardır. Bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra dahi bu bölgelerdeki orduların modernizasyon ve profesyonelleşme süreçleri eski askeri öğelerin kalıntıları ile yüzyüze gelmişlerdir. Ulusal bağımsızlıktan sonraki dönemin ordusu için siyasal müdahalecilik yeni ortaya çıkmış bir olgu veya bir istisna değil, bir gelenektir.”<sup>135</sup>

Batılı gelişmiş ülke ordularının kuruluş dönemlerinde öne çıkan aristokratik öğe, ortadoğu ordularının oluşum ve gelişimlerinde bir role sahip olmamıştır. Ordu ile aristokratik gurupları kaynaştıracak Batı tipi feodal kurumların olmayışının yanısıra osmanlı geleneğinden devralınan kimi özelliklerde yeni orduların sosyal kökenlerinin tayininde belirleyici olmuştur. Yönetici bürokratların ve askeri kurmayın alt tabakalardan seçilerek oluşturulması uzun geçmişe dayalı bir pratikti. Bu askeri ve sivil bürokrasinin temel bağılılığı yalnızca devletteydi.<sup>136</sup>

Dolayısıyla sömürgeci güçler, Osmanlı imparatorluğu'nun önemli bir bölümünü batı hakimiyetine aldıklarında aristokratik bir model uygulama planlarında başarılı olamamışlardır. Özellikle Suriye ve Lübnan'ın Fransızlarca 14 ayrı yönetim birimine bölünmesi planının hayata geçememesi örneğinde olduğu gibi pek çok durumda yeni orduların oluşumu bahsettiğimiz bu eski geleneğin izlerini taşımıştır.

Yine'de ortadoğu ordularının modern anlamda orta sınıflardan gelen gençlere tam anlamı ile açılması bağımsızlık sonrasında girilen modernleşme pratikleri sonucu köylü ve kentli orta sınıfların eğitim olanaklarının artması ile gerçekleşmiştir. Osmanlı geleneği ise bu geçişe hazır bir zemin sunmakta idi.

Başka bir deyişle Osmanlı geleneğinin Ortadoğu üzerindeki etkisi klasik dönem Osmanlı toplum ve siyaset yapısından kaynaklanan etkilerden ziyade, bu dönemden devralınan olgularında içinde yer ettiği modernleşme, batılılaşma dönemindeki gelişmelerden kaynaklanır<sup>137</sup>. Bu dönemin siyasal ve iktisadi girdilerini ve halihazırdaki yapının karakteri, Kemalist paradigmanın etkisi diye söz ettiğimiz olgunun açıklayıcılığını daha iyi ortaya

---

<sup>135</sup> Morris Janowitz, *The Military in the Development of the New Nations*, Chicago: The University of Chicago Press, 1964, s.12.

<sup>136</sup> Morris Janowitz, a.g.e., s.12.

<sup>137</sup> Emre Kongar, “Siyasal İslam Konusunda Toplumbilimsel Çözümlemeler”, Emre Kongar'ın Resmî İnternet Sitesi, [http://www.kongar.org/makaleler/mak\\_si.php](http://www.kongar.org/makaleler/mak_si.php)



koyacaktır<sup>138</sup>.

Birincisi, modernleşme çağının açılışı ile birlikte imparatorluğun en gelişmiş bölgesini oluşturan bugünkü Türkiye de dahil, daha sonra uluslaşacak hiçbir ortadoğu “toprağında” modern iktisadi ilişkiler yerli bir burjuva sınıfına dayanmıyordu. Modernleşmenin iktisadi ve kültürel etkileri endüstriyel hammadde hinterlandlarının çıkış limanları olan kentler etrafında yoğunlaşmakta idi. İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Sayda, Hayfa, İskenderiye gibi liman kentleri ile Şam, Kahire, Halep, Cidde gibi geleneksel ticaret merkezleri bu türden kentlerdi.

İkincisi, modernleşmeye dair algının içselleştirilme biçimini kapitalist iktisadi girdilerin doğal bir sonucu olarak değil, fakat geri kalmışlığa bir çıkış yolu olarak yaşayan Ortadoğu entelijensiyası yaslanabileceği geniş sosyal tabakalara sahip değildi. Batılı eğitim kurumlarında eğitim almış gençler ile geleneksel aydınların bir kısmının öncülük ettiği batıcı akımlar özellikle 1908 İnkılabı’nın ciddi etkilerini taşımışlardır. 1908 ile birlikte İmparatorluğun yalnız Türk ağırlıklı bölgelerinde değil Halep, Şam, Kahire gibi Arap ulusçuluğu merkezi adayları olan yerlerinde de İttihatçı cemiyetler örgütlenmişlerdir. Bu reform cemiyetlerinden bir kısmı Merkez’den kopma yanlısı olsalar dahi İnkılap onları da etkilemişti ve modernleşme tüm bir Ortadoğu aydınının temel paradigması idi.

Üçüncüsü bu paradigma, hangi versiyonuyla savunulursa savunulsun, birkaç etkisiz örnek dışında, temelde elitist bir yapıda idi. Mısır’daki Nahda hareketi, Osmanlı Merkezindeki Jöntürklük, Şam Merkezli Büyük Suriyecilik, Lübnan’ın Al Bustaniciliği temelde bir elit ideolojisi idi, elitist idi.

Dördüncüsü, Türkiye daha erken bir dönemde gerçekleştirdiği milli mücadelesi diğer Ortadoğu uluslarına İngiliz ve Fransız mandacılığı dönemlerinde verdikleri bağımsızlık mücadelelerinde başarılı bir örnek oluşturuyor, Kemalizm de onun olmazsa olmaz direği olarak görülüyordu. Elbette bu Toktamış Ateş’in de ifade ettiği gibi çoğu kez adı konmaksızın yaşanan bir benimseme idi. Ne de olsa Kemalizm’in kendini realize ettiği toplum Osmanlı’nın asli mirasçıları olan Türklerdi ve Türkler en az mandacı uluslar kadar, Arap ulusçularının gözünde, sömürgeci bir devleti simgelemekte idiler.

---

<sup>138</sup> İbid. Resmi internet sitesi: [www.kongar.org/makaleler/mak\\_si.php](http://www.kongar.org/makaleler/mak_si.php)

Sonuç olarak, Farisi İnan'dan, Haşimi Irak, Ürdün ve Filistin'e, Hıristiyan bileşenin önemli bir etkiye sahip olduğu Lübnan ve Suriye'den, Magreb Tunus ve Cezayir'e dek geniş bir alanda uluslaşma ve modernleşme süreçleri temelde modernleşmenin Kemalist versiyonunun etkisini ciddi bir biçimde taşımışlardır. Bu süreç batı ile kurulan ilişkilerin biçiminden, devletçi iktisadi yapıya yatkınlığa, orduların siyasete etkisiz bırakılmaya çalışılması gayretlerine rağmen son derece etkin birer aktör olmalarının kaçınılmazlığına, uluslaşma motiflerinin bir kültürel milliyetçiliğe yaslanmasından, korporatist halkçı ideolojilerine dek pek çok bakımdan ortaklıklar taşımaktadır. (Ancak arada farklar da yok değildir. Bu farkların önemli olanlarını Baascılık bahsinde ele alınacaktır.)

#### 4.2. Nasırcı Yükselişinin Özellikleri ve Etkileri

Bu genel girişin ardından, Ortadoğu'da Ordu Dinamiğine, özeldede Hür Subaylar Hareketi, Nasırcılık ve Baascılık gibi birbiri ile çakışan, ve Ortadoğu da orduyu anlamamıza olanak verecek olan modernleşmeci seçkin çizgiyi incelemeye başlanacaktır. Bu anlamda başlangıç olarak Hür Subaylar Hareketinin doğuş ve gelişim evreleri ile çeşitli olaylardaki tutumuna ve bunun ne anlamlara geldiğine bakacağız.

1936'da Harb Okulu ve Askeri Akademilere giriş koşullarının orta sınıflara açılacak şekilde yumuşatılması, 1930'ların radikal bağımsızlıkçı ve eklektik de olsa sosyalist eşitlikçi söylemlerinden etkilenen yüzlerce gencin orduya girmesini sağladı. Bu kuşak, 1940'larda ve 1950'lerde Mısır ordusunun üst kademelerinde yer almaya başlamıştı. 1930'lu yıllarda Sosyalist Partiye sempati duyan Genç Mısırlılar hareketinde yer almış olan yüzbaşı rütbesindeki üç subay, Cemal Abdül Nasır, Kemalettin Hüseyin ve Abdülhakim Amr, 1942'de ordu içinde gizli bir bağımsızlıkçı, milliyetçi cunta kurdular: Hür Subaylar<sup>139</sup>.

Örgütün önderi olan Nasır, ordu içinde ve dışındaki muhalif odaklarla ilişkiler kurdu. 1939'da yeniden örgütlendikten sonra kentli işçi sınıfı ve aydınlarla sınırlı kalarak fellahlara açılmayan, hücre niteliğindeki küçük Komünist Partisiyle bağlantılı olan "Kızıl Binbaşı" Halid Muhittin, Hür Subaylar'a ilk katılanlardan biri oldu ve örgütün gizli bildirilerinin çoğu, komünistler tarafından basılıp dağıtılmaya başlandı. Bu arada Nasır, o dönemde sosyal kurtuluş yönü nispeten daha önde olan Müslüman Kardeşler'le de ilişki kurdu.<sup>140</sup>

<sup>139</sup> Cüneyt Akalın, "Devrimci Arap Ulusçuluğu", *Teori*, Ekim Sayısı, 2003, s. 41 – 47.

<sup>140</sup> Haz: Ertuğrul Kürkçü, a.g.e., s.1300.

Mayıs 1948’de başlayarak bir yıla yakın süren ilk Arap-İsrail Savaşı, Hür Subaylar’ın güçlenmesi için vesile oldu. Filistin topraklarında emr’i vaki ile İsrail devletinin ilanı üzerine savaş açan altı Arap devleti bozguna uğrarken, 65 yıldır ilk kez “kendi hesabına” savaşan Mısır ordusunun yenilgisinde, donanımın bozukluğu, yetersizliği ve askeri eğitimin geriliği büyük rol oynadı. İçine düşülen acizlik, Mısırlı subaylarda Kral’a, hükümete ve ülkenin emperyalizme bağımlılığından kaynaklanan inisiyatifsizliğe karşı büyük tepki doğurdu. Birçok subay, Filistin savaşından sonra Hür Subaylar’a katıldı<sup>141</sup>.

Hür Subaylar’ın ve Nasır’ın ideolojisi, bağımsızlıkçılık, eşitlikçilik ve ulusal dayanışmacılık ilkeleri ekseninde belirleniyordu. Emperyalizme bağımlılığın yanı sıra Nasır’a göre en büyük sorun, “sınıfsal bencillikler ve çelişkiler nedeniyle ulusal bütünlüğün bozulmuş olması”ydı. Toplumda sınıfsal ve tekil çıkarlardan arınmış olan ve yalnızca ulusun kurtuluşunu düşünen tek güç, ordu” idi.<sup>142</sup>

Ülkedeki gelişmelerin, Anti emperyalist dalganın kabarmasını sağlamasının ardından Hür Subaylar Yürütme Komitesi, 10 Şubat’ta, uygun fırsatı kollayarak hükümeti ve Kral’ı devirme kararı aldı. 23 Temmuz gecesi, darbeci Hür Subaylar’a bağlı kuvvetler Genelkurmay’a baskın yaparak generalleri teslim aldılar. Kahire’ye bir saat içinde hakim olunduktan sonra, en yüksek rütbesindeki Hür Subaylar, 1948 Filistin savaşının popüler kahramanı General Necip’le ilişki kurularak darbenin önderliği önerdiler. Necip kabul etti. Ancak asıl iktidar, Necip’in salt istişari olarak katılma hakkının bulunduğu Devrim Konseyi’nde idi. Hür Subaylar Yürütme Komitesi’nde birçok üye, Kral’ın idamından yanaydı. Ancak büyük ölçüde Nasır’ın ağırlığını koymasıyla Kral’ın tahttan indirilerek ülkeden gönderilmesi kararlaştırıldı. Kral, 26 Temmuz’da görkemli bir törenle Mısır’dan gitti. Darbe, halkın büyük destek ve coşkusuyla karşılandı.<sup>143</sup>

Nasır, Temmuz darbesinin sınırlarını “toplumsal değil, siyasal bir devrim” olarak çizmişti. Hür Subaylar’ın başlangıç herhangi bir programı, ülkenin yeni rejimine ilişkin tam bir tasarımları yoktu. Onları belirleyen kaba anlamıyla halkçı, ulusalcı ve anti-emperyalist motiflerdi. Ne yapacaklarından çok ne yapmayacaklarını söylüyor, bu arda Filistin sorunu ve

---

<sup>141</sup> ibid., s.1300.

<sup>142</sup> ibid., s.1301.

<sup>143</sup> ibid., s.1303.

Arap bölünmüşlüğü konusunda son derece mobilize edici söylemler geliştiriyorlardı. 23 Temmuz sabahı Başbakanlığa, büyük toprak sahibi ve eski rejimin geleneksel bunalım dönemi politikacısı Ali Mahir'i atamaları tam da, hazırlıksızlarını gösteriyordu. Bu durumda, Hür Subaylar, büyük ölçüde, aylardır sokakları dolduran ve onları destekleyerek meşruiyetlerini sağlayan kalabalıkların isteklerine karşılık vermeyi gözeterek politikaları oluşturmaya başladılar. Bu kalabalıklar içinde en büyük kitle, yoksul, topraksız ve örgütsüz fellahlardı. Dolayısıyla, ilk olarak bir toprak reformu tasarısı gündeme geldi. Feodal beyler ve onların temsilcisi Başbakan Ali Mahir, 200 feddandan büyük toprakların kamulaştırılmasını öngören tasarıya karşı çıktı; üst sınırın hiç değilse 1000 feddan olmasını istediler.

Kentsel egemen sınıflar ise, yeniden parlamenter döneme geçileceği beklentisiyle, ordunun yönetime tamamen, kalıcı olarak el koymaması için uzlaşma yanlısıydılar. 6 Eylül 1952 gecesini, başta Kral Faruk'un yakınları olmak üzere birçok büyük toprak sahibi tutuklandı; Ali Mahir başbakanlıktan alınarak yerine General Necip getirildi. Kendisine bağlı fellahları silahlandırarak reforma direnmek isteyen bazı toprak sahipleri de tutuklandılar. 9 Eylül'de toprak reformu ilan edildi. Ekili arazinin yüzde 10'u tutarındaki, 200 feddandan büyük toplam 600 bin feddan toprak, geçimlik ve küçük üretim için makul bir miktar olan 2-5 feddanlık bölümler halinde, dağıtıldı<sup>144</sup>.

Onların modernleşme paradigmalarının bir tür sosyalizm olarak da anıldığı bilinir. Ancak gerçek pek de öyle değildir. Daha sonra Irak, Suriye, ve Güney Yemen'ini de belirleyecek olan kalkınmacı, modernleşmeci bu ordu yönetimlerinin ilginç bir biçimde sosyalizmi nasıl bir modernleşme eylemi olarak gördüğünü ortaya koyan, Nasırcı hareketin 1962 yılında yayınladığı, "*Ulusal Sözleşme*"ye bakalım.

Devrim Arap ulusunun kendisini prangalardan ve üzerine yüklenen karanlık mirastan kurtarabilmesinin yoludur... (Bu yol) baskı ve sömürüyle ona dayatılmış olan az gelişmişliğin üstesinden gelmenin, Arap uluslarının ve öteki az gelişmiş ulusları bekleyen meydan okumayı cesaretle karşılamının yegane yoludur. Bu meydan okuma ileri ve geri ülkeler arasındaki uçurumun genişlemesine yardımcı olan şaşırtıcı bilimsel buluşlardan gelmektedir. Acı ve umut çağları nihayetinde Arap mücadelesinin belirgin hedeflerini üretmiştir. Arap bilincinin hakiki ifadesi olan bu hedefler, özgürlük, sosyalizm ve birliktir...Günümüzde özgürlük, ülkenin ve yurttaşların özgür olması anlamına gelir. Sosyalizm hem bir araç hem de bir sonuç haline gelmiştir: araç olarak kendine yeterliliği, sonuç olarak adaleti sağlar. Birliğin yolu, halkı tek bir ulusun doğal düzenini yeniden kurmaya çağırmaktan geçer".<sup>145</sup>

<sup>144</sup> Haz: Ertuğrul Kürkçü, a.g.e., s.1303.

<sup>145</sup> Enformasyon Bakanlığı, Kahire, "Meşru el-mithak", Kahire 1962 s13 ve devamı ; *Arab Socialism* içinde; Aktaran: Albert Hourani, a.g.e., s.469.

Latin Amerika’da II. Dünya Savaşı’ndan sonra –kısmen peronizm dışında- izine pek rastlanmayan “ilerici” modernleşme hareketleri olarak ordu müdahaleleri, Ortadoğu’da da yukarıda alıntıladığımız “sözleşme”sinden süreç içinde epey bir sapmıştır. Nasır’dan Sedat’a, oradan Mübarek’e giden çizgi hiç şüphesiz modernleşmeci ancak giderek zayıflayan ancak sonuçlanmayan ilerencilik serüvenidir. Bu ilericiliğe rengini veren sol-sosyalist öğeler klasik anlamda sınıfsal bir yönelimi olan sosyalist bir yönelimden ziyade, kalkınmacı, üçüncü dünyacı bir sol sembolizm ideolojisinden başka bir şey elbette değildi. Nitekim serüven’in sürdürücülerinin değişmediği (Irak’ta Saddam, Suriye’de Esad) ülkelerde ordu kanalı ile kurulmuş bu iktidarlar bir tür Arap-sosyalizmi adına, özellikle SSCB’nin çöküşünün ardından, son derece tutucu bir yönetim biçimine yönelmişlerdir.<sup>146</sup>

### **4.3. Devrimci Arapçılık Dönemi ve Lübnan Arapçıları**

Arapçılık 1950’lerin başından itibaren radikalleşmeye başladı. Bu değişimin başlıca nedeni, tahmin edilebileceği gibi, bölgesel düzeyde İsrail devletinin ortaya çıkmasıdır. Bu olayın Arap dünyasındaki karşılığı Baas ve Nasırizmin yükselişi oldu. Baas ve Nasırcılık gururu kırılmış ve mağduriyet duygusu yaşayan Arap dünyasının İsrail devleti ve onun Filistin topraklarına yaptıklarına karşılık bir reaksiyon hareketi gibi şekillenmişti.

Bu dönemde Lübnan iç politikasında görünüm şu idi: Riyad al-Solh suikasta uğramış, Abd al-Hamid Karamé ölmüş, arabistler tedrici olarak iç politikadan dışlanmaya başlanmıştı. Bu gelişmeler radikal fikir ve eğilimlerin güçlenmesi için gerekli zemini sağlıyordu. Böylelikle militan ve radikal bir Lübnan Arapçılığı baş göstermeye başlıyor ve bu yeni gelişmelerin ortaya çıkardığı ulusal ve bölgesel konjonktürde Arap davası-fikri yeniden tanımlanmaya başlanıyordu.

Bir Arap üst birliği fikri, tekleşmiş bir Arap oluşumu fikrinde bir değişiklik ortaya çıkmadı. Ancak Arap Ligi’ne yüklenen misyon ve anlam Arapçılar için değişmeye başlamıştır. Onlara göre Lig artık uluslar arası arenada Arapçılık fikir ve davasının yeterli bir biçimde temsilini üstelenemiyordu. Yeni Arapçılık daha çok tek bir Arap federal ya da üniter devletini yeni Arap davası-fikri olarak ortaya atmaya başlıyordu. Yine bu dönemde Arapçılık

---

<sup>146</sup> Haz: Cüneyt Akalın, a.g.e., s.49.

fikirinin içine belli bir düzeyde sosyalizmin ve SSCB ile ittifak fikrinin girdiği görülmekteydi<sup>147</sup>.

Bu dönem içerisinde bağımsızlığını kazanan ülkelerde gelişen ve kısa adı BAAS olan pan-Arap sosyalist hareketi önce Mısır ardından Irak ve Suriye’de askeri darbeler ile iktidara geldi. Arap milliyetçisi ve ulusal bağımsızlık yanlısı bu rejimler İsrail devletine düşman bir politika izledikleri oranda ABD’den uzaklaşıyor ve Sovyetler’e daha yakın bir politika izliyorlardı. Bu hareketlerde en ünlüsü 1955’te iktidara gelen Mısır’daki Cemal Abdul Nasır rejimidir. Nasır ve benzeri rejimlerin ülkelerindeki petrol kaynaklarının ulusal kullanımı konusundaki İsrail ve batı devletleri ile Arap sosyalist rejimlerinin arasına mesafe koyan bir diğer nedendi.<sup>148</sup>

Arap sosyalist rejimler Sovyetlere yaklaştıkça İsrail-ABD ilişkisi de daha sıkılaşıyordu. İsrail ABD’nin bölgedeki jandarması gibi davranıyordu. Arapların 1955, 1967 ve 1974’te İsrail’e açtıkları savaşta başarısız olması İsrail’in konumunu güçlendiriyordu. Öte yandan bu durum Sovyet desteğine rağmen başarı sağlayamayan Arap ordularından ümit kesen Arap milliyetçilerinin gerilla eylemlerine başlamasına neden oluyordu. Örneğin Filistin Kurtuluş Örgütü (İngilizcesi PLO) bu koşullarda şekillenmişti.

Lübnancı anayasaya bağlı Lübnan elitinin çoğunluğu, eski Arapçılık konusunda dahi şüpheli iken yeni Arapçılık tanımına daha ciddi bir mesafe koydular. Yeni Arapçılık fikrini savunanlar ile statükoyu sürdürme yanlıları arasında gerginleşen siyasal ilişkiler 1958 krizine giden yolu hızlandırmıştır.

#### **4.3.1 Birleşik Arap Cumhuriyeti’nin Oluşturulması**

Nasır ve Arap kitlelerin karşısına, Suudi Arabistan, Irak, Ürdün ve Lübnan rejimleri çıkarıldı. Bu saflaşma kargısında Mısır, milliyetçi Suriye rejimiyle ittifak kurdu. Sonunda bu iki ülke, 1958 Şubat’ında, Birleşik Arap Cumhuriyeti’ni (BAC) oluşturarak birleştiler. Artık Mısır düşmanlarının karşısında daha iyi bir konumdaydı. (Önemle belirtmek gerekir ki, halkın büyük çoğunluğunun Nasır yanlısı olmasına rağmen, Suriye’deki Baas Partisi’nin ve Suriye

---

<sup>147</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 313.

<sup>148</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 314.

ulusal burjuvazisinin desteği ve faaliyeti olmaksızın Suriye ile birleşme gerçekleştirilemezdi.)<sup>149</sup> Bu küçük-burjuva milliyetçi ve ulusal burjuvazinin çıkarları emperyalizmle ittifak kurmaya çalışan Arap devletlerinin çıkarlarıyla çatışma halindeydi; çünkü bu devletlerin emperyalizmle kurdukları ittifaklar bir ulusal burjuvazi olarak kendi gelişme yollarını tıkıyordu<sup>150</sup>.

Suriye ve Mısır'ın BAC biçiminde oluşturdukları birlik kısa sürede saldırıya uğradı. Ürdün ve Irak'taki iki Haşimi monarşi arasında aceleyle bir birlik oluşturuldu. Lübnan BAC ne karşı açıktan hasmane bir tutum almaya başladı ve BAC'nin can düşmanlarıyla (Suudi Arabistan, Irak ve Ürdün) birleşti.<sup>151</sup>

BAC'ni kuşatmak için gerçekleştirilen bu girişim geri tepti. Lübnan toplumunun iç dinamikleri bu ülkeyi kısa süre içinde, Mayıs 1958'de iç savaşa sürükledi. Lübnanlıların çoğunluğu bölgede, ülkelerindeki rejimin de içinde yer aldığı bu emperyalist gelişmeleri olumlu karşılamıyordu. Ayrıca, geleneksel yapının önemli bir kesimi, bu kitlesel hoşnutsuzluğun yol açtığı dalgalanmayı, Lübnan politik sistemindeki güçler dengesini kendi lehine sarsmak için kullanmaya çalıştı. Bu hareket, Lübnanlı kitlelerin saygı duydukları BAC'nin Lübnan'daki kitle hareketinin desteğini de kazandığı herkesçe anlaşıldığı bir sırada, mevcut yapının bu kesimini özellikle cezbediyordu.

Diğer bir gelişme, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen hükümet darbesi, Bağdat Paktı'nı ve BAC'nin çevresindeki kuşatmayı tamamen parçaladı. Aynı zamanda gerek Lübnan'daki gerekse tüm bölgedeki güçler dengesini radikal milliyetçilerin lehine sarstı. Irak'ta gerçekleştirilen hükümet darbesi monarşiyi devirdi ve bu ülke, Arap Birliği'nin yanında olduğunu ilan etti. Irak aynı zamanda tüm emperyalist pakt'lara karşı olduğunu açıkladı.<sup>152</sup>

1958 Lübnan iç savaşı boyunca Irak, bölgeyi, Birleşik Devletler emperyalizmi için istikrarsız bir hale getirdi ve Ortadoğu'daki diğer emperyalist güçler için bir tehdit oluşturdu. Ürdün'de gerçekleştirilmek istenen hükümet darbesinin başarısızlığa uğramasına rağmen, bölgedeki durum emperyalizm için öylesine tehlikeliydi ki, İngiltere ve Birleşik Devletler

---

<sup>149</sup> B.J. Odeh, a.g.e., s.25.

<sup>150</sup> B.J. Odeh, a.g.e., s.26.

<sup>151</sup> B.J. Odeh, a.g.e., s.26.

<sup>152</sup> B.J. Odeh, a.g.e. s.27.

müdahale etmek zorunda kaldılar. Birleşik Devletler Deniz Kuvvetleri 1957 Eisenhower Doktrini (BD'e, ülke başkanının isteği halinde başkana askeri müdahale "hakkı" veriyordu) gereğince 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a çıktılar. Bu arada Britanya birlikleri de Irak' ta gerçekleştirilen hükümet darbesine bir karşılık olarak Ürdün'e asker çıkardılar<sup>153</sup>.

Birleşik Devletler'in müdahalesi, emperyalizmin, bölgede ortaya çıkan yeni durumu tamamen kavradığını gösterdi. Bağdat Paktı ölmüştü. Arap milliyetçiliği galip geliyordu. Birleşik Devletler, Arap milliyetçiliğiyle savaşmak yerine, Lübnan iç savaşına son verilmesi için Nâsır'la anlaşta ve Lübnan devlet başkanlığına Birleşik Devletler yanlısı Kâmil Şemun'un yerine General Fuad Şahab'ın geçirilmesini destekledi. Şemun, Birleşik Devletler'in gözünde feda edilebilecek bir unsurdur. Lübnan'daki emperyalist çıkarların anahtarı, bu ülkenin arkaik politik sistemi'nin (ikrarcılık) kurtarılmasındaydı. Öte yandan, Nasır, Şahab'ı desteklemek suretiyle ülkesinin sınırlarında kardeş bir rejime kavuşmuş oluyordu.<sup>154</sup>

Bu anlaşma, Birleşik Devletler ve Arap ulusal burjuvazisi arasındaki çıkar ortaklığını yansıtıyordu. İstenen şey hem eski tip sömürgeciliğin tasfiye edilmesi hem de anti-komünist olunmasıydı. Amerika Birleşik Devletleri, bu çizgiyi izlerken, Arap ulusal burjuvazisinin önceliğini ve bu burjuvazinin kitle hareketi üzerindeki etkisini kabul etti. Kendi çıkarlarını korumak ve geliştirmek için artık sadece gerici Suudi ve Ürdün rejimlerine bağlanamazdı. Amerika Birleşik Devletleri, Arap ulusal burjuvazisinin feodalizme karşı verdiği savaşın kapitalist gelişmeye yol açabileceğini anlamıştı. Birleşik Arap Cumhuriyeti sosyalist değildi ve zamanla uluslararası kapitalist sisteme dahil edilebilirdi. BAC ve diğer Arap ülkeleri Birleşik Devletler'in egemen olduğu kapitalist sisteme tam olarak bütünleştirileceklerdi.

#### 4.3.2. Arabizm'in İç Sorunları

Lübnan'daki Şahab rejimi hem Birleşik Devletler yanlısıydı, hem de, dış politikada Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşı kardeşçe davranıyordu. Rejim, iç politikada istikrarı sağlamak için bazı politik ve ekonomik reformlar yapmaya girişti. Lübnan'ın Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne yönelik kardeşçe tutumu, Suriye'nin 1961'de Mısır'dan ayrılmasından sonra da devam etti. 1961'de Suriye'de meydana gelen hükümet darbesi, 1948' de İsrail'in

---

<sup>153</sup> B.J. Odeh, a.g.e. s.28.

<sup>154</sup> B.J. Odeh, a.g.e. s.28.



kuruluşundan itibaren Arabizm'in bölgede karşılaştığı ilk büyük aksilikti. Bununla birlikte Arabizm, 1963 Şubat'ında Irak Baas Partisi'nin, Abdül Kerim Kasım'ın devrilmesinden sonra iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, yüz yüze geldiği aksiliklerden geçici olarak kurtuldu. Yine, 1963 Mart'ında Suriye Baasçıları bir hükümet darbesiyle "ayrılıkçılar"ı alaşağı ederek iktidara gelmeyi başardılar. Bu noktada Arap birliği için uygun koşulların oluştuğu görülmüyordu. Her iki Baasçı rejim de tam bir Arap birliğinin kurulması için ilk adım olarak Mısır, Suriye ve Irak'ı birleştirmeye niyetliydi. Böyle bir ilk adım İsrail ve Arap gericiliğine karşı savaş halinde bulunan Arap kitleleri için muazzam bir önem taşıyacaktı. Ne var ki, bu tür umutlar kısa sürede boşa çıktı; Baasçılar kurulacak birliğin niteliği hakkında Nâsır'la anlayamıyorlardı. Ayrılık noktası, temel olarak, Nâsır'ın politik partiler hakkında sahip olduğu anlayış ile ilgiliydi. Nasır politik partilerin kurulacak birlikte herhangi bir rol oynamaları gerektiğine inanmıyordu. Aslında istediği her iki ülkedeki Baasçıların, Suriye'nin 1958'de Mısır'la birleşirken (BAC) yaptığı gibi kendilerini fesih etmeleriydi. Oysa bu Baasçıların hiç istekli olmadıkları bir şeydi<sup>155</sup>.

Birleşme girişimini kızıştıran diğer bir sorun iki Baasçı rejimin Suriye ve Irak'taki iktidarlarını istikrara kavuşturmak ve sağlamlaştırmak konusunda yeterli olmayışlarıydı. Özellikle Irak'ın böyle bir sorunla yüz yüze bulunduğu çok açıktı. Buradaki Baasçılar eski bir hesabı görmek için binlerce komünisti öfkeyle katletmeye devam ettiler. 1958'de komünistler Kâsım rejimi altında kendi konumlarını Baasçıların aleyhine güçlendirmeye çalışmışlardı. Baasçıların zayıflatılmasından sonra Kasım yön değiştirdi ve komünistlere ağır bir darbe indirerek, binlercesini katletti ve hapse attı. Irak'taki kötü şöhretli Baasçı rejim, nihayet, terörün dokuz ay boyunca saltanat sürdüğü bir sürenin sonunda alaşağı edildi. Arif rejimi Baasçıların yerini aldı. Abdül Selâm Arif Irak ordusunda subaydı ve 1958'de Irak monarşisinin devrilmesi hareketine Kâsım'la birlikte katılmıştı. Darbeden sonra Kâsım, Arifi kovmayı başarana kadar iktidarı birlikte paylaştılar. 1963'te Arif Baasçıların Kâsım'a karşı düzenledikleri hükümet darbesine katıldı, fakat ön saflarda yer almadı. Baasçıların itibarı azaldığında iktidarı ele geçirebilecek konumdaydı<sup>156</sup>.

<sup>155</sup> Cüneyt Akalın, a.g.e., s. 41 – 47.

<sup>156</sup> British Broadcasting Company Türkçe Servisi , "Irak'ın Yakın Tarihi", [http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040202\\_irak\\_kronoloji.shtml](http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040202_irak_kronoloji.shtml) , 2004.

Suriye'deki Baasçı rejim, iktidarını sağlamlaştırma girişimi içinde Baasçı olmayan tüm görevlileri devlet kurumlarından temizlemişti. Ne var ki, sonuç darbe girişimleri ve Baasçıların kendi içlerinde temizlik biçiminde devam eden bir istikrarsızlık oldu.

#### 4.3.3. “Şahabizm”, 1958-1970

Lübnan, bütün bu karışıklıkların orta yerinde Suriye ve Mısır'la kardeşçe ilişkilerini muhafaza edebildi. İç siyasette, Şahab yönetimi altında yapılan işlerin çoğu bir modernleşmeye yönelikti. Fakat modernleşme Lübnan devletinin varlığına ters düşüyordu. Sömürücü sınıf içindeki ilişkileri düzenleyen Ulusal Pakt (1943) Lübnan devletinin üzerine kurulduğu politik temeli oluşturuyordu. Bu pakt Lübnan politikasının mezhepçi (ikrarcı) temelini onayladı. Kim olursa olsun bir modernleşme yanlısı, ikrarcılıkla (çeşitli dini mezheplerin kendi nüfuslarına göre oransal olarak temsil edildikleri bir hükümet sistemi), bunun uzantılarıyla ve *zuamâ* (politik patronlar) ile karşı karşıya gelmek zorundaydı. Kararlı bir modernleşme yanlısının özellikle ikrarcılıkla çatışması kaçınılmazdı<sup>157</sup>. Şahab, bir modernleşme yanlısı olmasına rağmen, ne bunu yapabilecek güçteydi ne de istekliydii. Onun açmazı, devleti ikrarcılığı dışlayan bir temel üzerinde yeniden inşa etmenin mümkün olup olmadığını düşünmemesinden kaynaklanıyordu. Sonuç olarak, giriştiği modernleştirme hareketi tutarsız, gelişigüzel ve genellikle etkisiz oldu. Daha başından itibaren *zuamâ'nın* büyük kısmı onun çabalarını engelledi. Şahab ikrarcılığı dışlayarak modernleşmeyi destekleyecek bir kitle temeli oluşturmayı da başaramadı. Böyle bir adım kapitalist gelişmeden vazgeçip sosyalizmi seçmek anlamına gelecekti. Oysa Şahab böyle bir gelişme için hazırlıklı değildi<sup>158</sup>.

Şahab yönetimi (modernleştirme eğilimi ve bunun Lübnan politikaları içindeki uzantıları) 1964'te altı yıllık bir süre için Şahab'ın yerine devlet başkanlığına getirilen Şarl Hulû yönetimi altında da başat eğilim olmaya devam etti. Şahab'ın gidişiyile Şahabizm biraz zayıflamış olsa da, Araplara yönelik politikalar kararlı bir tutumla sürdürüldü. Lübnan'ın iç durumu bu politikaların izlenmesini gerektiriyordu. Rejim istikrarını muhafaza etmek için Lübnan'da ve bölgede Pan-Arabizm'i yatıştırmak zorunda kaldı.

<sup>157</sup> Wikipedia, “Politics of Lebanon”, [http://en.wikipedia.org/wiki/Politics\\_of\\_Lebanon](http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Lebanon) .

<sup>158</sup> Wikipedia, a.g.e., [http://en.wikipedia.org/wiki/Politics\\_of\\_Lebanon](http://en.wikipedia.org/wiki/Politics_of_Lebanon)

Şahabizm'in bu ikinci döneminde Lübnan aynı anda bir dizi olay tarafından etkilendi. Önce, 1965 resesyonu, ekonomi alanında pek çok soruna yol açtı. Ortaya çıkan kargaşalık; işçi hareketinin ve Hulû'ya toplumsal ve politik reformlar için baskı yapma çabasındaki sol-kanat partilerin harekete geçmelerini sağlayan temeli oluşturdu.<sup>159</sup>

#### 4.4. 1975-1976 Lübnan İç Savaşı

13 Nisan 1975 tarihinde Beyrut yakınlarındaki Ayn El-Rumana'da Pierre Cemayel bir kilisenin açılış törenini yaparken kiliseye yaklaşan bir arabadan açılan ateş 2 Falanjist asker ile Cemayel'in muhafızlarından birisinin ölümü ile sonuçlandı. Ateşin Filistinlilerce açıldığını düşünen veya inanan Falanjist milisler aynı gün Tal el-Zatar kampına giden bir Filistin otobüsünü Ayn El-Rumana'da durdurarak içindeki tüm yolcuları öldürdüler. Bu olay Lübnan bunalımında bardağı taşıran damla oldu. Kemal Canpolat radikal gruplardan oluşan "Ulusal Cephe" liderlerini hemen toplantıya çağırarak Falanjist Partinin feshedilmesi ve Kabinedeki 2 Bakanlarının görevlerine son verilmesi çağırışında bulundu. F.K.Ö. lideri Arafat da harekete geçerek Arap devletlerinin duruma müdahale etmesini istedi.<sup>160</sup>

Muhtelif hizip liderleri tepkilerini dile getirirken Falanjistler ve Filistin askerleri arasında bütün Beyrut ve çevresinde silâhlı çarpışmalar patlak verdi. Çarpışmalarda ağır makineli silâhlar ve toplar kullanılmaya başlandı. Beyrut'un güney banliyösündeki Şiiler de Filistin saflarına katıldılar. Beyrut'ta devamlı silâhlar patlıyor, evler, arabalar havaya uçuruluyordu. Olaylar, Lübnanlı Hıristiyanlarla, Müslüman ve Filistinliler arasında top-yekûn bir çatışmaya dönüşmüş, Lübnan iç savaşının birinci safhası başlamıştı. 14 Nisan günü Arap Ligi Genel Sekreteri Mahmut Riyad Beyrut'a gelerek taraflar arasında arabuluculuk yapmaya çalıştı. Yoğun girişimler sonucu, 3 gün süren çarpışmalardan sonra 16 Nisan günü ateşkes ilân edildi. Ancak ateşkese rağmen 2 hafta süreyle yer yer duyulan silâh sesleri gerginliği belirli bir seviyede tuttu.<sup>161</sup>

Pierre Cemayel, 13 Nisan'daki Filistin otobüsü katliamından sorumlu tutulan yedi Falanjist milisten 2'sini Lübnan güvenlik kuvvetlerine teslim etti. Diğer beşini teslim etmekten kaçındı. Ayn El-Rumana olayının sorumluları ve sonuçları tartışılırken Kemal

<sup>159</sup> Elias El-Bwary, *History of the Labor and Trade Union Movement in Lebanon: 1947-1970*, c. 2 (Beyrut, Dar-El-Farabi, 1980); Aktaran: B.J. Odeh, a.g.e., s.31.

<sup>160</sup> Kemal Salibi, a.g.e., s.97.

<sup>161</sup> Kemal Salibi, a.g.e., s.97-99.

Canpolat, Ulusal Hareket liderlerini yeniden toplayarak Ayn El-Rumana olayından sorumlu olduğunu söylediği Falanjist Partinin Lübnan siyasal hayatından çekilmesini isteyen ve Falan--5: Bakanların içinde bulunduğu hiçbir Hükümetin Ulusal Cephe tarafından desteklenmeyeceğini hükme bağlayan bir karar alınmasını sağladı. F.K.Ö. Lübnan Yönetimi ile temasını sürdürerek yeni bir çatışmayı önlemeye çalışırken Ulusal Cephe'nin bu kararı yeniden gerilimi artırdı. Bu gelişmeden sonra Hükümet içinde de çözümler oldu. Mayıs ayında 9 ayrı Bakan Kabineden istifa edince Başbakan Sulh güç durumda kaldı. 15 Mayıs'ta Mecliste yapılan bir oturumda taraflar Nisan olaylarının sorumluluğunu birbirlerine yükleyip sert tartışmalara girince Başbakan Sulh görevinden istifa ettiğini açıkladı<sup>162</sup>.

Karami-Selam-Edde üçlüsü, Başbakanlığa güçlü bir Sünninin getirilmesi görüşünden hareketle Karami'yi aday gösterdiler. Ulusal Cephe, yeni kurulacak Bakanlar Kurulunda hiçbir Falanjist Bakanın yer almamasında ısrar ediyordu. Hükümet yapısı üzerindeki tartışmalar sürerken Beyrut limanı civarında Falanjist milisler ile Filistinliler arasında yer yer süregelen silâhlı çatışmalar yoğunluk kazanmaya başladı. Hükümet bunalımının da yarattığı boşluktan etkilenen milisler arasındaki gerilim bir anda yükseldi ve 22 Mayıs'ta Beyrut'un muhtelif yörelerinde Hıristiyanlar ile Müslüman-Filistin grubu arasında şiddetli çarpışmalar başladı. Taraflar çarpışmaları diğer tarafın başlattığını ve kendilerinin sadece savunmada olduğunu iddia ederek sorumluluğu birbirlerine attılar. Falanjist Parti, Filistin ve müttefikleri Müslümanlarla mücadelesinde tüm Hıristiyanların desteğini kazanmıştı. Chamoun'un Liberal Partisi ve kilise de Cemayel'e olan desteklerini açıkça ilân etmekte idiler. Cumhurbaşkanı Franjiye, iç çatışmaları önleyebileceği düşüncesiyle Anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak 23 Mayıs'ta emekli Sünni General Nureddin El-Rifai başkanlığında, subaylardan oluşan bir askeri Kabine kurduğunu açıkladı. Ancak, Cumhurbaşkanı'nın bu kararı Müslümanlar arasında tepki yarattı. Ordunun inandırıcılığının en düşük düzeyde olduğu bir zamanda subaylardan oluşan bir Bakanlar Kurulu, hemen bir araya gelen Canpolat, Karami, Selam ve Edde'nin muhalefeti ile karşılaştı<sup>163</sup>.

24 Mayıs'ta Kabinenin ilânını takip eden gün Beyrut'ta silâhlı kişiler yolları keserek barikatlar kurmaya ve yeni bir çatışmaya hazırlanmaya başladılar. Rifai'nin istifa etmesi ve 28 Mayıs'ta Franjiye'nin Karami'yi Başbakanlığa atadığını açıklaması dahi tırmanmayı durduramadı ve Hıristiyan ve Müslüman milisler arasında yoğun çarpışmalar kendisini

---

<sup>162</sup> Kemal Salibi, a.g.e., s. 100.

<sup>163</sup> B.J. Odeh, a.g.e., s.33 - 34.

gösterdi. Bu kez, milisler yollardan geçmekte olan insanları kimliklerine ve dinlerine bakarak öldürmeye başladılar. İç savaş bir din ve mezhepler mücadelesi şeklinde bütün şiddetiyle Beyrut'ta kendisini göstermişti. İnsanlar yollarda acımasızca öldürülüyor, kaçırılanlar ise işkencelere maruz kalıyorlardı.<sup>164</sup>

Bu olaylar devam ederken Raşid Karami, Başbakanlık görevine başladı. Falanjist Bakan vetosu konusundaki kararını halen yürürlükte tutan Canpolat, Falanjistlerden Bakan atanmaması halinde kendi Partisinin de Kabinenin dışında kalmasını kabul edeceğini açıkladı. Nihayet 30 Haziran'da, yoğun girişimlerden sonra yeni bir Bakanlar Kurulu oluşturmak mümkün oldu. Falanjistler ve Canpolat grubunun temsil edilmediği 6 kişilik Kabinede, Karami Başbakanlık ve Savunma Bakanlığını, Chamoun ise İçişleri Bakanlığını üstlendi. Kabine genel görünüşü itibariyle Lübnan'da söz sahibi geleneksel ve ılımlı liderlerden oluşuyordu. Görevi devralan yeni Hükümet, öncelikle Beyrut ve Sayda'da çarpışan gruplar arasında bir ateşkes yapılmasını sağlayarak 2 ay kadar bir süre ülkede sükûneti sağlamayı başardı.<sup>165</sup>

Nisbi durgunluğun devam ettiği bu dönemde Hıristiyan ve Müslüman milisler silâhlanmalarını yine durdurmadılar. İç savaşın ilk üç safhasında meydana gelen çarpışmalar sonucu, Beyrut'un doğu ve kuzeyinde Falanjistler duruma hakim olmuş ve buralardaki Filistin kamplarını etkisiz hale getirmişlerdi. Buna karşılık, ülkenin diğer bölgelerinde sayıca ve silâh yönünden daha kuvvetli olan Müslüman ve Filistinliler hakimiyeti elde tutuyorlardı. Çeşitli grupların belirli yörelerde kontrolü ellerinde tutmaları halk arasında ülkenin bölünmesi endişesini yaratmıştı.

Bölünme ve parçalanma endişelerinin gündemde olduğu bir sırada işbaşına gelmiş olan Karami Hükümeti ülke bütünlüğünü sağlamayı temel hedef aldı. Falanjist liderlik ve F.K.Ö. ile temasları sıklaştıran Karami, aldığı güvenlik önlemleriyle özellikle Beyrut'taki terörizm, soygun gibi olayları önlemeye çalıştı. Birçok terör örgütüne mensup kişiler tutuklanmaya ve cezalandırılmaya başlandı. Ancak, hükümetin güvenliği sağlamadaki gücü ve elindeki kuvvet sayısı yetersizdi. Ülkedeki güvenlik ortamının çok gergin olmasına rağmen Karami, alınan tedbirlerle yeni bir çatışma çıkmasının ihtimal dışı olduğunu söylüyordu.

---

<sup>164</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.72.

<sup>165</sup> Marius Deeb, *The Lebanese Civil War*, NY:Praeger Publishers, 1980, s. 2

Cumhurbaşkanı, 1975 yazında kuzeydeki yazlık evine çekilmiş istirahat ederken Karami, Beyrut'ta Hükümeti zaman zaman toplayıp aldığı kararlarla günlük işleri yürütüyordu.

Cumhurbaşkanının oğlu Tony Franjiye, kuzey Lübnan'da bulunan Zgorta'da bir grup Hıristiyan genci ile "Zgorta Kurtuluş Ordusu" adı altında bir milis örgütü kurdu. Kısa zamanda, bu milislerin Karami'nin doğduğu şehir olan Trablusşam'daki Müslümanlarla çarpışmaya hazırlandığı yönünde çıkan söylentiler ülkedeki gergin havayı iyice alevlendirdi. Lübnan'ın iç bünyesinde gerginlik ve çeşitli askeri örgütler içindeki silâhlanma devam ederken küçük bir kıvılcım yeni bir çatışmayı başlatmaya yetti. Bu kıvılcım, 24 Ağustos 1975 tarihinde Beka Vadisinin ticari merkezi olan Zahle'de kendisini gösterdi. Bir Suriyeli ile iki Hıristiyan'ın Zahle'deki silâhlı bir kavgası Suriyelinin ölümü ve iki Hıristiyan'ın Lübnan güvenlik-kuvvetlerince tutuklanmasına neden oldu. Zahle Hıristiyanlarının baskısı ve protesto gösterileri sonucu tutuklu iki Hıristiyan serbest bırakılınca Zahle'nin Şiileri Filistin komandolarının da desteğiyle Hıristiyanlara karşı harekete geçtiler. Şehirde, kısa zamanda ağır makineli silâh ve roketlerin kullanıldığı çarpışmalar başladı<sup>166</sup>.

Zahle olaylarına paralel olarak Trablusşam'dan birkaç kilometre mesafedeki Zgorta Hıristiyanları ile Trablusşam Müslümanları arasında yer yer kavgalar daha sonra karşılıklı adam kaçırmalar başladı. 7 Eylül'de Zgorta'nın Hıristiyan milisleri Trablusşam-Beyrut karayolunda bir Müslüman otobüsünü durdurup 12 kişiyi öldürünce olaylar top yekün bir savaşa dönüştü. Filistin komandolarının da Müslümanlara katılmasıyla çevredeki birçok köy şiddetli çarpışmalara sahne oldu.<sup>167</sup>

Kuzeyde çarpışmaların başlaması Beyrut siyasi çevrelerini de hareketlendirdi. Hıristiyanlar ordunun harekete geçirilerek olaylara müdahale etmesini isteyince Ordu Komutanı General Ghanim'e karşı olan bazı Müslüman liderler komutan değiştirilmedikçe ordunun müdahalesini kabul etmeyeceklerini açıkladılar. Müslüman liderlerden gelen baskılar üzerine Ordu Komutanlığına Hanna Said getirildi ve ordu 11 Eylül'de kuzey Lübnan'daki olaylara müdahale ederek kısmi bir ateşkes ilânını sağladı.

---

<sup>166</sup> Amnon Kapeliouk, *Sabra ve Şatila Katliamları* (çev. Cem Sofuoğlu), İstanbul: Yalçın Yayınları, 1985, s. 43 -44.

<sup>167</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.74.

Müslümanlar orduyu taraf tutmak ve Hıristiyanların yaptığı ateşkes ihlallerinde müsamahakâr davranmakla suçluyorlardı. Franjiye ailesinin işlettiği bir sahil plajına saldırıya hazırlanan bir grup Müslüman milis ordu kuvvetleri tarafından engellenip 13 milis öldürülünce, bu kez Beyrut'ta Kemal Canpolat grubu harekete geçti ve orduyu protesto için 15 Eylül'de genel greve gidilmesi çağırışında bulunuldu. Grevin yapılacağı gün yaklaşırken Doğu Beyrut'taki Hıristiyan milisler Batıya karşı mevziler kurmaya başladılar. Karami ve diğer Müslüman liderlerden gelen baskılar üzerine Canpolat'ın grev çağırışını iptal etmesi dahi olayları kontrol altına almaya yetmedi. 15 Eylül günü Beyrut'ta çok şiddetli çarpışmalar başladı. Bomba ve roketlerin kullanıldığı çarpışmalarda evler yanıyor yıkılıyor, her gün yüzlerce insan ölüyordu. Batı ve Doğu Beyrut arasındaki ticari bölge olarak bilinen dükkanlar, oteller ve evler iç savaşın bu 4. bölümünde yerle bir edildi<sup>168</sup>.

Bu kez, iç savaş sadece Beyrut'un çevresi ve banliyösünde yapılmamış bizzat şehrin merkezinde cereyan etmişti. Maruni liderler, savaşı bizzat şehrin içersinde sürdürerek duruma ordunun müdahale etmesini istiyorlardı. Bu strateji Müslüman liderlerce, komutanlığı Hıristiyanların elinde olan ordunun, Hıristiyan yanlısı bir şekilde olaylara müdahale ederek Beyrut'taki Müslüman ve Filistinlilerin sindirilmesi amacına yönelik bir hareket olarak değerlendirildi. Müslüman liderler, ordunun müdahalesinin ancak komuta kademesinde, Hıristiyan ve Müslümanların eşit söz sahibi olmaları halinde yapılması taraftarı idiler.

Karami, Savunma Bakanlığı görevini de üstlenmiş bir Başbakan olarak ordunun Beyrut'taki olaylara müdahalesini istemiyordu. Esasen, Trablusşam'da ordunun Hıristiyanlara müsamaha gösteren ancak Müslümanların ateşkes ihlallerine ateş ederek karşılık veren tutumu, Karami'nin Müslümanlar arasındaki güvenilirliğini sarsmıştı. Bu nedenle Karami, Hıristiyanlardan gelen baskılara boyun eğmedi ve radikal Müslümanların da desteğini alarak ordunun Beyrut'a müdahalesine izin vermedi. Hıristiyan milisler, Karami'yi ordunun müdahalesine zorlamak için bütün Beyrut'ta çarpışmaları sürdürdüler<sup>169</sup>. Birçok aileler Beyrut'u terkederek dağlık bölgelere çekilirken çok sayıda Lübnanlı da çevredeki Arap başkentlerine gitti. Şehirde yiyecek sıkıntısı başlarken Karami'nin ateşkes için gösterdiği çabalar sonuç vermedi. 19 Eylülde Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam Baabda'daki Cumhurbaşkanlığı sarayına gelerek arabuluculuk teklif etti ve 1 hafta süreyle Beyrut'ta kaldı. Haddam'ın girişimleriyle, Kemal Canpolat ve Pierre Cemayel'in de dahil olduğu etnik grup

<sup>168</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.75.

<sup>169</sup> Walid Khalidi, *Conflict and Violence in Lebanon*, Harvard University Press, s. 47-48.

temsilcilerinden oluşan ve bunalımın çözümüyle görevli bir “Ulusal Diyalog Komitesi” kuruldu. Ancak, komitenin toplantıları olumlu bir sonuç vermedi.<sup>170</sup>

Komite toplantıları sürerken Kuveyt’in çağırışı üzerine, Lübnan bunalımının görüşülmesi amacıyla Arap Dışişleri Bakanları Kahire’de toplantıya davet edildiler. Ancak, Lübnan bunalımının Araplaştırılmaması görüşünde olduğunu söyleyen Suriye, Libya ve F.K.Ö. toplantıya katılmayınca Arap dünyasının bu girişimi de başarısız kaldı. Yüz seneye yakın Arap dünyasının liberal, ticaret merkezi ve kalbi olan Beyrut alevler içinde yanarken diğer Arap devletleri de sessiz kalmışlardı. Arap devletlerinin ve Lübnan Ulusal Diyalog Komitesinin çabalarının sonuçsuz kalması Beyrut’taki iç savaşı daha da şiddetlendirdi. Ekim ayı sonuna doğru bütün Beyrut’u saran çarpışmalar Büyükelçiliklerin ve yabancı kuruluşların bulunduğu Batı Beyrut’un sahildeki Ras-Beyrut diye bilinen kesimlerine kadar geldi. Büyükelçilikler, Beyrut’ta bulunan vatandaşlarını ülkeyi terketmeye çağırdılar<sup>171</sup>.

Beyrut, iç savaşın başlangıcından beri en dramatik günlerini yaşıyor, Beka’da da Zahle Hıristiyanları ile Şii-Filistin grupları çarpışıyorlardı. Bu arada İsrail Hükümeti, Beka’daki çarpışmalara Suriye’den gelen bazı silâhlı Filistinlilerin de dahil olduğunu ilân ederek bunun Lübnan’a Suriye’nin askeri müdahalesi anlamına geldiğini ve durdurulmadığı takdirde İsrail’in de müdahalede bulunacağını açıkladı. İsrail’in bu hareketi, Batı dünyasını harekete geçirdi ve başta A.B.D. olmak üzere Batı’lı devletler Lübnan’a olan dikkatlerini artırdılar.

İçerde, Karami ateşkes için mütemadiyen çaba gösteriyordu. 4 kez Meclisi toplantıya çağırdıysa da, Meclisin toplanmasını istemeyen silâhlı gruplar Meclis binasını çevreleyerek milletvekillerinin gelmesini engellediler. Karami, 28 Ekim’de ülkenin etkin liderlerini “Güvenlik Komitesi” diye nitelediği bir başka toplantıya çağırdıysa da liderlerin biraraya gelmesi yine mümkün olmadı. İdare içersinde de Karami ile Franjiye ve İçişleri Bakanlığı görevini yürüten Chamoun arasındaki anlaşmazlık büyüyordu. Karami, Franjiye ve Chamoun’u yeterli ve istekli işbirliğinde bulunmamakla suçlayınca, Cumhurbaşkanı ve Başbakan karşılıklı olarak birbirlerini istifaya davet ettiler<sup>172</sup>.

---

<sup>170</sup> İbid., s. 49

<sup>171</sup> Amnon Kapeliouk, a.g.e., s. 48.

<sup>172</sup> Amnon Kapeliouk, a.g.e., s. 49 – 50.



Sünni liderlik Karami'yi destekliyor ve bunalım çözümlene kadar işbaşında kalmasını istiyordu. Bu arada 29 Ekim'de Yasser Arafat Başbakan'ı ziyaret ederek bunalımın çözümü için kendisi ile işbirliğine hazır olduğunu söyledi. Haddam da Şam'dan Başbakan'a telefon ederek Lübnan bunalımının çözümü için Suriye'nin yardıma hazır olduğunu bildirdi. Bu iki görüşmeden cesaret alan Karami, Cumhurbaşkanını ziyaret ederek, ülkedeki muhtelif liderlerle temaslarda bulundu ve nihayet 3 Kasım'da, liderleri ve ordu temsilcilerini "Yüksek Koordinasyon Komitesi" adı altında bir araya getirmeyi başardı.<sup>173</sup>

Komitenin toplanması olayları hemen durdurmadı. Falanjist milisler ve bazı radikal Müslümanlar savaşın devamından yana gözükiyorlardı.

Ordunun ve resmi makamların bilgisi dahilinde halen ülkeye dışardan silâh giriyordu. İç savaşın dördüncü bölümünün bitişinde Beyrut'un görünüşü öncekilere nazaran daha karamsar bir tablo arz ediyordu. Bu kez şehir, Müslüman Batı ve Hıristiyan Doğu diye ikiye bölünmüş, arada bir tampon bölge oluşmuştu. İktisadi ve ticari faaliyetler durmuş, şehrin iki kesimi arasındaki iletişim güçleşmişti. Şehrin birbirine düşman veya en azından birbirine karşı kuşkulu iki bölümü arasındaki sınır çizgi zihinlerde yerleşmişti. Güneşin batışını takiben herkes evlere çekiliyor, kapılar sürgüleniyordu. Eski, canlı, hareketli Beyrut adeta yok olmuştu<sup>174</sup>.

Bütün ülkede göçler olmuş, etnik gruplara mensup insanlar belirli bölgelerde toplanmıştı. Doğu Beyrut tamamen Falanjist milislerin kontrolüne girerken Batıda Müslüman ve Filistinli askerler denetimi ele almıştı. Ordunun hemen hemen hiçbir hakimiyet veya kontrolü söz konusu değildi. Ülkenin iç siyasal yapısında reformlar yapılması artık gerekli görünüyor ancak Maruni liderlik, ılımlı Sünni Müslümanların mutedil reform taleplerini dahi yerine getirmek ve avantajlı durumlarını kaybetmek istemiyordu. Kasım 1975'te Vatikan'ın özel temsilcisi Kardinal Paolo Bertoli'nin Beyrut'u ziyareti ve Maruni liderlikle temaları dahi Hıristiyanların tutumunu yumuşatmakta faydalı olamadı. Bertoli'den sonra Fransa'nın özel temsilcisi Maurice Couve de Murville Beyrut'a gelerek Lübnan bunalımının çözümünde arabuluculuk teklif etti. Sorunun daha ziyade Lübnan içindeki unsurlar ve özellikle Lübnanlı mezheplerden kaynaklandığı ve kendi aralarında çözülmesi gerektiğini söyleyen Murville, Falanjistleri daha mutedil bir tutuma ikna etmeye çalıştı.

---

<sup>173</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.76.

<sup>174</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.76.

İç savaşta, geleneksel Sünni liderlik çarpışmalara doğrudan dahil olmamıştı. Falanjist milislere karşı esas mücadeleyi Dürzi Kemal Canpolat liderliğindeki “Ulusal Hareket” grubu militanları ve Trablusşam’daki 24 Ekim hareketi diye bilinen Faruk Mukaddam’ın milisleri yapmış, Sünni liderler askeri yönden müdahalede bulunmamışlardı. Hıristiyanlarla geleneksel Sünni liderler temaslarını sürdürerek onlarla ılımlı bir çizgide uzlaşmaya çalışırken askeri gücü elinde tutan radikal milis liderleri Hıristiyanlara tâviz verilmemesi ve gereken köklü reformların yapılması görüşünü savunuyorlardı. Radikallerin anti-statükocu ve Lübnan’ın Arap karakterini koruyarak Müslümanların lehine yaptırmak istedikleri reformlar, Hıristiyanlar tarafından tepki ile karşılanmıştı.<sup>175</sup>

Fransa’nın temsilcisi de Murville, ziyareti esnasında Suriye ile de temaslarda bulunmuş ve ilke olarak Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ile Pierre Cemayel’in biraraya gelerek sorunları görüşmeleri kararlaştırılmıştı. Bu çerçevede, Cemayel’in Şam’ı ziyaret edeceği tarih yaklaştıkça ülkedeki gerilim de artıyordu. 3 Aralık tarihinde Beyrut-Şam yolu üzerinde, içinde Kur’an taşınan bir kamyon durdurulup bütün Kur’anlar yakılınca, Müslümanlar harekete geçerek büyük tepki gösterdiler. 5 Aralık’ta Dürzi-lerin yoğun bulunduğu Aley bölgesindeki bir Filistin mevzisinden Kur’anların yakıldığı Beyrut-Şam yolu üzerindeki El-Kahhala kasabası topa tutulunca bölgenin Hıristiyanları da topçu ateşine karşılık verdiler.

Aley’de çarpışmalar devam ederken Pierre Cemayel 6 Aralık’ta Hafız Esad ile görüşmek üzere Şam’a hareket etti. Aynı gün Hıristiyanların yoğun olduğu Metn tepesinde 4 Falanjist milisin ölü olarak bulunması bu kez Hıristiyan milisleri harekete geçirdi ve olayın sorumluluğunu Müslümanlara yükleyen milisler Beyrut’ta eylemlere başladılar. Hıristiyan milisler Beyrut’ta kısa zamanda yüzlerce Müslümanı öldürdüler ve kaçırdılar. Olayların başladığı ilk gün Beyrut havaalanında görevli bulunan birçok Müslüman katledildi ve bütün Beyrut bir anda yeniden kana bulandı.<sup>176</sup>

İçişleri Bakanlığı görevini sürdürmekte olan Kamil Chamoun halkı sükûnete ve orduyu da olaylara müdahale etmeye çağırdıysa. da iş kontrol boyutlarını aşmıştı. Esasen, Chamoun’un Liberal Partisinin milisleri de Falanjistlerle beraber katliamlara katıldığından

---

<sup>175</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.76.

<sup>176</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.75.

Chamoun'un Bakanlık fonksiyonu ve itibarı Müslümanların gözünde düşmüştü. Olaylar genişleyince Cumhurbaşkanı Franjiye, ülkedeki bütün mezhep liderlerine seslenerek krizin çözümü için bir konferans çağırışında bulundu. Ancak, Franjiye'nin istifası talebinde bulunan Selam ve Canpolat da dahil Müslüman liderler Cumhurbaşkanının çağırışına itibar etmediler.

Bu sırada, derlenip toparlanan Murabitun milisleri İbrahim Kuey-lat'ın komutasında katliamları başlatan Hıristiyan milislere karşı saldırıya geçtiler. Kısa zamanda Murabitunlar şehrin Müslüman ve Hıristiyan kesimlerini ayıran oteller bölgesini ele geçirerek Beyrut limanının hemen yanında bulunan Falanjist milis kuvvetlerinin ana karargâhına kadar yaklaştılar. Falanjistlerle Murabitunlar arasındaki çarpışmalar 8 gün devam etti. Murabitunlar, topyekûn bir üstünlük sağlayamadıysa da birçok semtten Hıristiyanları gerilemeye zorlamışlardı. Çarpışmaların devam ettiği günlerde Hafız Esad ile temaslarını sürdüren Pierre Cemayel bunalıma son vermek için ortak hareket etme konusunda Esad ile mutabakata varmıştı. Suriye ve F.K.Ö'den gelen baskı ve telkinler üzerine Yüksek Koordinasyon Kurulu toplandı ve 15 Aralık'ta ateşkes ilân edildi. Böylece, iç savaşın 5. bölümü de sonra ermiş oluyordu. Ancak, ateşkesine rağmen Hıristiyanlar, hakimiyetleri altındaki bölgelerde yaşayan Müslümanları taciz ve tehdit etme eylemlerine son vermediler<sup>177</sup>.

Hıristiyanlar, kontrolleri altındaki Doğu Beyrut'u Müslüman ve Filistinlilerden arındırmaya kararlı görünüyorlardı. Ateşkes kararına rağmen, 4 Ocak 1976'da Doğu Beyrut'ta bulunan Tal el-Zatar ve Cısr El-Basa Filistin kamplarına aniden saldırdılar. Hıristiyanlar, Doğu Beyrut'un çıkış noktalarına hakim olan bu kampların tasfiyesini stratejik bakımdan önemli buluyorlardı. Kamplara yapılan bu atak, savaşın 6. bölümünü başlattı. Falanjist milisler kampları kuşatırken çevredeki Hıristiyan aileler de evlerini boşaltıp kaçtılar. Kuşatma devam ettikçe, Müslüman liderler Yüksek Koordinasyon Komitesi toplantılarına katılmadılar.

Savaşın 6. safhası, Filistinliler açısından niteliksel bir değişiklik getiriyordu. İlk 5 safhada devam eden çarpışmalarda Filistin gerillaları Müslüman milisler yanında yer almış ve Hıristiyanlara karşı çarpışmış ancak siyasi düzeyde gerek uzlaşma görüşmeleri gerek diğer temaslara katılmayarak iç savaşın Müslüman ve Hıristiyanlar arasında cereyan eden ve tamamen Lübnan'ın kendisine mahsus bir iç sorunu olduğunu, Filistinlilerin bu sorun ile ilgisi

---

<sup>177</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.77.

olmadığı tezini savunmuşlardı. Buna mukabil Hıristiyanlar, ülkedeki Filistin varlığının ve Filistinlilerin kamplarında silâhlanmalarının bunalımın doğmasındaki en temel neden olduğunu iddia ediyorlardı. Görüşler hangi doğrultuda olursa olsun bu kez Hıristiyanlarla Filistinliler tamamen karşı karşıya gelmişlerdi. Savaşın 6. bölümü bu iki grup arasında olurken Müslümanlar askeri bakımdan Filistinlilere yardım ettiler ve ordu da Hıristiyanların yanında olaylara müdahalede bulundu.

7 Ocak'ta Hıristiyanlar Filistin kamplarına karşı saldırıya geçtiler. Hemen akabinde, Müslümanlardan oluşan bir grup milis, Batı Beyrut'tan hareket ederek Filistinlilere yardıma giderken ordu birlikleri tarafından Şam-Beyrut yolunda durduruldu. Öbür taraftan, şehir merkezinden Mu-rabitun milisleri saldırıya geçti ve kısa zamanda şehrin iki bölümü arasındaki çarpışmalar şiddetlendi. Gerilim bütün ülkeye yayıldı ve kısa zamanda Beka, Trablusşam ve Sayda da dahil bütün ülkede Hıristiyanlar ile Müslüman-Filistinli gruplar arasında çarpışmalar başgösterdi. Olaylarda, Hıristiyan milisleri destekleyen İçişleri Bakanı Chamoun, Cumhurbaşkanı Franjiye'den ordunun daha aktif müdahalede bulunmasını talep etti.<sup>178</sup>

Çarpışmalar şiddetlenince 16 Ocak 1976'da Beyrut havaalanı trafiğe kapatıldı. Başbakan Karami, Hıristiyanların Filistin kamplarındaki kuşatmasına Filistinlilerin ise güneyde Damur'daki Hıristiyan köyleri kuşatmalarına son vermeleri için çağında bulduysa da sözünü dinlemedi. 18 Ocak'ta, Hıristiyan milisler Karantina ve Maslak'taki kamplara buldozerlerle girerek, buradaki evleri yıktılar. Bir ateşkes ilânını tüm çabalarına rağmen kabul ettiremeyen Karami aynı gün akşamı Başbakanlıktan istifa etti. Günler ilerledikçe, Maruni milislerin gücü kırılıyor ve Filistin-Müslüman grupları çeşitli yerlerde hakimiyet ve üstünlüklerini artırıyorlardı. Hıristiyan kanatta yavaş yavaş endişe sinyalleri ve panik baş göstermeye başladı. Damur'daki, Filistin kuşatması oradaki Hıristiyanları çaresiz bırakmıştı. Suriye üzerinden gelen Filistinliler Beka'yı geçerek komandolara devamlı taze destek sağlıyorlardı. Ordu karargâhları ve polis merkezleri de saldırıya uğrayarak etkisiz hale getiriliyordu. Günlük hayat bütün Lübnan'da felce uğramıştı.

Savaşın bu 6. safhasında, Cumhurbaşkanı Franjiye muntazaman Hafız Esad ile temas halindeydi. 20 Ocak 1976'da Suriye Dışişleri Bakanı Abdülhalim Haddam başkanlığında bir heyet Baabda Sarayına geldi. Suriye heyetinin yeni arabuluculuk girişimine Chamoun'dan

---

<sup>178</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.78.

başka gerek Müslüman gerek Hıristiyan hiç kimse itiraz etmedi. 20 Ocak tarihine erişildiğinde Doğu Beyrut, dağlık Lübnan'ın Hıristiyan kesimi ve kuzeydeki bir bölüm sahil şeridi dışındaki bütün ülke Müslüman ve Filistin gerillalarının kontrolü altına girmişti.

Suriye'nin yoğun arabuluculuk girişiminden sonra yeni bir ateşkes ilân edilerek Lübnan, Suriye ve F.K.Ö. askeri şahsiyetlerinden oluşan bir "Ortak Askeri Komite" barışın ve sükûnetin sağlanmasıyla görevlendirildi. Ülkenin bütünlüğü ve birliğinin sağlanması, Anayasanın ve 1943 tarihli "Ulusal Uzlaşma" formülünün yeniden gözden geçirilerek bütün mezheplerin siyasal iktidarda daha adil temsil edilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırıldı. Filistinlilerin durumunun da yeniden gözden geçirilmesi karara bağlandı.

Lübnan'da meydana gelen 1975-76 iç savaşı, çevredeki diğer Arap ülkeleri yanında bütün Dünya'nın ilgisini çekmişti. Suriye'nin arabuluculuk yapmaya başlamasından sonra Arap Ligi'ne dahil ülke liderleri 1976 yılının Ekim ve Kasım aylarında Riyad ve Kahire'de toplantılar yaptılar. Bu toplantılarda, Suriye, Suudi Arabistan, Katar, Yemen, Sudan ve Birleşik Arap Emirlikleri askerlerinden oluşacak 30 bin kişilik bir "Arap Caydırıcı Gücünün" Lübnan'da konuşlandırılması ve bu kuvvetin ülkede barış ve güvenliğin tesisine yardımcı olması kararlaştırıldı. Esasen, Lübnan Hükümetinin talebi ile Suriye askerlerinin Lübnan'daki fiili varlığı ve müdahalesi 1976 yılı Nisan'ında başlamıştı. Arap Ligi toplantılarının yapıldığı sırada 16 Ekim 1976'da ilân edilen 50. ateşkes kalıcı oldu ve çarpışmalar son buldu<sup>179</sup>.

Böylece, 6 önemli safha halinde süren iç savaş sona erdi. 1943 yılından beri başta Şiiiler olmak üzere ülkedeki Müslüman nüfusun giderek artması, 1970'lerde karşı karşıya bulunulan demografik yapının siyasal iktidara katılma ile orantılı olmaması Müslümanların hoşnutsuzluğuna neden olmuştu. Nüfus olarak çoğalan Müslümanlar, iktidarın Hıristiyan egemenliğinden kurtarılarak daha adil paylaşılmasını istiyorlardı. Nasır'ın ortaya attığı Arap milliyetçiliği akımından da etkilenen özellikle radikal eğilimli Müslümanlar bu tutumlarını giderek daha açıkça ortaya koyarken, Hıristiyanlar, Falanjist milis kuvvetlerine de güvenerek siyasal iktidardaki mevcut statükoyu değiştirmeye yanaşmadılar.<sup>180</sup>

Ülkede, 1970'lerde hızla gelişen Filistin askeri varlığına Lübnanlı Müslüman ve Hıristiyanlar tarafından farklı biçimlerde bakıldı. Filistinlilerin Müslüman olmaları nedeniyle

<sup>179</sup> İrfan Acar, a.g.e.,s 79.

<sup>180</sup> OSAM, "Uluslararası Politika ve Siyasi Tarih", <http://osamortadoğu.sitemynet.com/siyasi.htm>

din faktörü yönünden Lübnanlı Müslümanlara daha yakın olmaları, bu iki grubu biraraya getirdi. Bu nedenle, özellikle siyasal statükoyu değiştirmek isteyen Müslümanlar Filistinlilerin Lübnan'daki varlığı ve silâhlanmalarını desteklediler. Buna karşılık, Hıristiyanlar, Filistin varlığından endişe duyarak, onların silâhlanma ve Lübnan'da güçlenmelerini engellemeye çalıştılar. Böylece, Müslüman-Hıristiyan mücadelesini bir katalizör gibi keskinleştiren Filistin askeri varlığının da etkisiyle Lübnan, tarihinin en kanlı iç savaşına sürüklenmiş oldu.<sup>181</sup>

Ülkeyi iç savaşa sürükleyen nedenler 1976 yılından sonra varlığını devam ettirecekti. Sorunlara köklü çözümler getirilemediğinden, iç savaştan sonraki yıllarda da Lübnan barış ve sükûnete kavuşamayacak, çeşitli ve değişken dengeler içerisindeki bunalım ve savaş ortamı yine devam edecekti. İç savaşın 60 bin ölüm, 200 bin yaralanma ve 3 milyar dolar maddi hasara yol açtığı tahmin ediliyordu.<sup>182</sup>

---

<sup>181</sup> İrfan C. Acar, a.g.e., s.80.

<sup>182</sup> Michael Hudson, a.g.e., s. 281

## BEŞİNCİ BÖLÜM

### GÜNÜMÜZDE ORTADOĞU, LÜBNAN VE ARAPÇILIK

#### 5.1. Soğuk Savaş Sonrası Ortadoğu

Modern Ortadoğu siyasal tarihinin oluşumuna kısaca baktıktan sonra, bölgenin jeopolitik parametrelerini oluşturan değişkenlere yakından bakabiliriz. Ortadoğu'yu oluşturan siyasal birimler, bölgenin sosyal bileşimi, batı ve Ortadoğu arasındaki ilişkiler ve Ortadoğu siyasetinin temel gündemleri bu çerçevede anlaşılması ve açıklanması gereken önemli noktalardır.

Bir terim olarak Ortadoğu, Avrupa, daha özel olarak da İngiliz imparatorluğu bakış açısından adlandırılmış bir lokasyona işaret eder. Daha nötr bir coğrafi adlandırma kullanılsa idi bu bölgeye Güneybatı Asya ve Kuzey Afrika demek daha doğru olabilirdi. Ancak bölgenin Ortadoğu olarak adlandırılması yıllar içinde kalıcılaştı ve akademi ve siyaset dünyası tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Yine de Ortadoğu terimi ile işaret edilen bölgenin sınırları yazardan yazara değişkenlik göstermektedir.

En genel de günümüz Ortadoğu'sunun şu ülkelerden oluştuğu kabul edilir: Türkiye, Lübnan, Suriye, İsrail, Filistin Bölgesi, Ürdün, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman ve Yemen. Kimi siyasal coğrafyacılar bu ülkelere Libya, Fas, Tunus ve Cezayir gibi kuzey Afrika ülkelerini, kimileri kuzey Afrika ülkeleri artı Arap birliği üyesi Sudan'ı da ekler. Bölgeyi daha da geniş ölçekte ele alanlar ise bu listeye Afganistan Pakistan ve katta Kıbrıs ve Yunanistan'ı da ekler.<sup>183</sup> Hatta Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından “Büyük Ortadoğu” kavramı ile tüm bu bölgelere orta Asya ve Kafkasya ülkelerini (toplam 8 ülke) de dahil eden yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.<sup>184</sup>

Batı literatüründe Ortadoğu genellikle tektip bir yapı olarak ele alınmaktadır. Oysa bölge son derece farklı etnik, dinsel, mezhepsel, ırksal ve dilsel guruplardan oluşmuştur.

<sup>183</sup> Ghosher, Baher A., Making Sense of Middle East Geopolitics, Focus, Winter 1992, Vol.:42 No 4, s. 20-25 özellikle s.21.

<sup>184</sup> Bkz.: Menashiri, David (ed), Central Asia Meets the Middle East, London: Frank Cass Publ., 1998. s. 13 vd.

Farklılıklar bunlarla da sınırlı değildir. Bölge iklim, nüfus yoğunluğu sosyo kültürel ve ekonomik açılardan da önemli farklılaşmalar içerir. Tüm bu farklılaşma kategorileri içinde özellikle etnik ve mezhepsel farklılıklar Ortadoğu politikasının şekillenmesinde kritik roller oynamıştır.

Bölge etnik bakımdan, her şeyden önce iki ana guruba ayrılabilir: Araplar ve Arap olmayanlar. Araplar bölgedeki 15 ülkeden 12'sinde baskın etnik gurubu teşkil ederler. Arap olmayanlar ise Türkler, İranlılar, İsraili Yahudiler gibi devlet sahibi Uluslar ile devletsiz (azınlık konumundaki) bir dizi diğer etnik guruptan halktır. Bölgenin etnik bileşiminde etnik olarak baskın gurubunu oluşturdukları bir devlete sahip olmayan Mısır'daki Kıptiler (Copts), Suriye İran Türkiye ve Irak arasında dağılmış olan Süryaniler ya da Asuriler (Syriacs or Assyrians) ismi anılacak büyüklükte topluluklardır. Bu guruba dahil edilecek sayıca en büyük etnik topluluk ise Türkiye , Irak, İran ve Suriye'de değişik rakamlarda yer alan Kürtlerdir.

Ortadoğu bölgesi jeo-stratejik bir konumdadır. Bölge üç kadim kıtanın kesişiminde yer alır: Asya, Afrika ve Avrupa. Bölgenin üç kıtanın kesişiminde yer alması ona hem avantajlar hem de sorunlar getirmiştir. Buna kısaca Afroavasya da denilmektedir.<sup>185</sup> Bu özelliği nedeniyle bölge bir yandan ticaret yolları üzerinde bulunmuş ve bundan yararlanmış, öte yandan ise ticaretin biriktirdiği zenginliğin kontrolü için özellikle dış güçlerin savaş arenası haline gelmiştir. Özellikle Süveyş kanalının açılması ve petrolün dünya ekonomisi için vazgeçilmez bir ürün haline gelmesi (ki bu ikisi aşağı yukarı aynı döneme denk gelmiştir) ile bölgenin jeo-stratejik önemi iyice artmıştır.

Etnik ve dinsel farklılıkların modern Ortadoğu devletlerinin şekillendiği I. Dünya Savaşı sonrasında böl-yönet (Divide and Rule) politikası ile tırmandırılması günümüzde ortadoğuyu kaynayan cadı kazanı benzetmesine maruz bırakmıştır. Türkiye ve İran dışındaki tüm Ortadoğu ülkelerinin sınırları cetvelle çizilmiş gibidir. Sınırlar tarihsel olarak belli ortaklık birimlerini yada etnik ya da dinsel bölgeleri kapsamaz. Aksine böl-yönet politikası uyarınca birbirine rakip toplulukları bir arada tutma politikası üzerinde şekillenmiştir<sup>186</sup>.

I. Dünya Savaşı sonunda savaşı kaybeden Osmanlı Devleti toprakları galip devletler olan İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot Anlaşması uyarınca paylaşıldı ve burada

---

<sup>185</sup> Ahmet Davutoğlu, Stratejik Derinlik, İstanbul: Küre yayınları, 2001, s. 325.

<sup>186</sup> Ahmet Davutoğlu, ibid., 325.



sınırları cetvelle çizilen manda devletleri oluşturuldu.<sup>187</sup> Bu durum özellikle Arap devletleri üzerinde önemli etkiye sahip oldu. Araplar sayısız devlete bölünmüş olarak kaldılar. Nasır dönemindeki deneme dışında bir araya gelme fikri hiçbir zaman gerçek bir projeye dönüşemedi.

Ortadoğu'da Sykes-Picot sınırları, 1947'de Birleşmiş Milletlerin kararıyla Filistin'de bir Yahudi devleti öngören Taksim planı (Partition Plan) ile yapılan eklemelerle bugünkü halini aldı. Hem birinci plan hem de 1947 tarihli ekleme günümüz Ortadoğu'sundaki pek çok sosyal ve siyasal sorunun kaynağı oldu. Böl-yönet politikası'nın bir sonucu olan bu durum özellikle soğuk savaş yıllarında (bir önceki bölümde ele aldığımız gibi) daha vahim bir hal almıştı.

Soğuk savaşın bittiği 1990'lı yıllarda Ortadoğu'da değişim ve barış umudu tam belirir gibi olmuşken Ortadoğu tarihinin en karanlık dönemlerinden birisine daha girdi. Batı için “islami kökten dincilik” insan kaynakları deposu olarak değerlendirilen bölge “ Terörizmle Savaş”ın bir numaralı hedefi oldu.

Bir başka deyişle, Ortadoğuda soğuk savaş 1990'lar boyunca sürdü ve 21. yüzyılın ilk on yılında da bölgede barışın olabileceğine dair umutları kırdı. Bu durum doksan sonrası oluşan yeni dünya düzeni ve tek süper güç kalan ABD'nin 1990 sonrası Ortadoğu politikasının bir ürünüdür.

## **5.2. 1990 Sonrasının Genel Atmosferi**

1990'lara başladığımızda, soğuk savaş koşullarının çözülmesi, Ortadoğu'yu da çözüme götürebileceği iyimserliğini çoğalttı. Oysa hiç hesapta olmayan Saddam ve Kuveyt işgali Ortadoğu'yu soğuk savaş sonrası yeniden birincil gündeme taşıdı. Irak ve Saddam'ın Kuveyt'e saldırısı Ortadoğu'daki olası barışı önlemek içindi demek zordur. Ancak, Saddam yönetiminin Kuveyt'e yürümesi, o gün için gizlice gelişen Norveç konuşmalarını ve dolayısıyla barış umutlarını geciktirmiştir.

Yeni dünya düzeni, soğuk savaş sonrası yeni bir dönemdir. Yeni dünya düzeni, on yılı aşkın bir suredir dünyanın belirleyici düzenidir. Küreselleşme ile yeni dünya düzeni eşanlı

---

<sup>187</sup> Albert Hourani, a.g.e., s. 373.

gelişiyor olsa da, küreselleşme, yeni dünya düzeni öncesinde gelişen bir dünya düzenlenişi idi.

Yeni düzende öne çıkan temalar arasında Samuel Huntington'un medeniyetler çatışması tezi yer almaktaydı. Tezin ileri sürdüğü İslam ve Hıristiyan dünyaları arasındaki muhtemel gerilimin 21 yüzyıla damga vuracak gerilim hattını oluşturduğu saptaması 21. yüzyıl dünya politikasında kavga meydanının yine Ortadoğu ve çevresindeki topraklarda gerçekleşeceğinin ilk işaretleri idi. Nitekim soğuk savaşın ardından geride bırakılan 15 yıllık dönemde yaşanan tüm gelişmeler bunu destekler niteliktedir. Kuşkusuz bunun nedeni Huntington'un ifade ettiği gibi İslam ve Hıristiyanlık alemlerinin çatışması değil, dünya hegemonya ve kaynakları kontrol mücadelesidir.

Soğuk savaş sonrası bölge politikasına yön veren uluslararası ve bölgesel güç odaklarının neler olduğu ve bunlar arasında gerilim ve denge unsurlarının neler olduğuna bakmakta yarar vardır. Uluslararası güç dendiğinde, SSCB'nin yıkılışından sonra tek süper devlet olan ABD'yi ilk olarak ele almak gerekir. Dünyanın hiçbir bölgesi ABD faktörü olmadan ele alınamaz. Süper devlet tanımı, böyle bir istisna kabul etmez. Üstelik konu Ortadoğu gibi dünya petrolünün üçte ikisine yakın bir miktarını üreten bir bölge olduğunda ABD'nin hesaba katılmadığı bir analiz mümkün değildir.<sup>188</sup>

Elbette ABD'nin özellikle enerji kaynaklarının kontrolüne eksenli bölge politikası değişik Başkanlar döneminde değişiklikler göstermiştir. Ancak Ortadoğu'nun kontrol altında tutulması gereken bir bölge olarak ele alınması ABD dış politikasında öncelikle bir hedef statüsünü tüm başkanlar döneminde korumuştur.

ABD bölge üzerindeki kontrolünü müttefik ülkeler aracılığıyla sürdürdüğü gibi 1990'lardan itibaren doğrudan da müdahil olmaya başlamıştır. İsrail ABD'nin en yakın müttefik sıfatını kurulduğu günden itibaren hiç yitirmedi. İkinci sadık müttefik konumunda ise Türkiye'yi anmak gerekir. Türkiye NATO'nun ileri karakolu olduğu soğuk savaş yıllarında olduğu gibi, soğuk savaş sonrasında da ABD ile "stratejik partnerlik" ilişkisini sürdürdü. İran, 1979 İslam devrimiyle ABD karşıtı bir politikaya yönelene kadar Türkiye'nin yanında önemli bir ABD müttefiki idi. Arap devletleri ise pan-Arap sosyalist yönetimlerin

---

<sup>188</sup> Nurdan İpek, *Ortadoğu Petrolleri*, <http://www.düüncetarihi.sayfasi.com>. 12.05.2004; 17:26.

işbaşına gelmesi sürecinden sonra (Mısırda Nasır, Suriye’de Esad ve Irak’ta Saddam) ABD ile gerilimli bir ilişki sürdürmüştür. Bu ülkelerden Mısır 1972’den itibaren SSCB yandaşlığını bırakarak ABD ile müttefik olmaya yönelmiştir. Suudi Arabistan ve Urdun gibi krallıkla yönetilen Arap devletleri ise İsrail’le mesafeli bir ilişki sürdürse de ABD ile yakın politikalar izlemiştir.

Günümüzde Ortadoğu politikasında, Avrupa Birliği (daha özelde İngiltere, Almanya ve Fransa,) Çin, Rusya Federasyonu ve Japonya gibi dünyanın önemli ekonomik güçlerinin belli bir etkisi ve etkinliği olduğu yadsınamaz. Ancak yine de bu etki tek başına ABD’nin bölgedeki politik kontrolü ve ağırlığı ile kıyaslandığında zayıf kalacaktır.

ABD’nin Ortadoğu politikasına yön veren en önemli motif şüphesiz bu ülkenin petrolü kontrol amacıdır. ABD’nin petrol kaynaklarını kontrol için bölgede yürüttüğü si,yasal, askeri ve ekonomik etkinlikler bölgenin jeopolitiğini etkileyen en önemli unsurdur.

### **5.2.1. Ortadoğu Jeopolitiği**

ABD’nin petrol konusundaki etkinliği öncelikle özel şirketlerin bölgedeki varlığıyla şekillenmiştir. 1950’lerden itibaren, Exxon, Chevron, Mobil, Texaco, Gulf, Apoc, Shell adlı “yedi kızkardeşler”in Ortadoğu macerasında ağırlıklarının artmasıyla beraber dünya ekonomisinin kalbi de burada atmaya başlamış, bölgede çıkan en hafif rüzgar dünya ekonomisi içinde büyük fırtınaların kopmasına neden olabilmıştır. Bu anlamda, ABD Başkanı Bush’un 1991 Körfez Krizi’nden sonra vurguladığı “Ortadoğu petrollerinin ancak dost ellerde bulunduğu takdirde özgür dünya ülkelerine güven içerisinde akmasının mümkün olacağı” gerçeği, uluslararası ilişkileri ve ekonomik güç dengelerinin oluşumunu da şekillendirmektedir.<sup>189</sup>

Dünya rezervlerinin beşte üçüne sahip olmakla petrol piyasasında önemli bir ağırlığı olan Ortadoğu’ya alternatif olarak gösterilen Orta Asya ve Hazar Denizi petrol yataklarının da ciddi hesaplamalar yapıldığında Ortadoğu’nun alternatifi olmaktan epey uzak olduğu görülür.(Bakınız Tablo1) Orta Asya 27.5 milyar varili kanıtlanmış, toplam 80 milyar varillik bir rezerv kapasitesine sahiptir. Oysa ki Ortadoğu’dan sadece 1995 yılı itibariyle günlük

---

<sup>189</sup> Nurdan İpek, *a.g.e.*, <http://www.düüncetarihi.sayfasi.com>. 12.05.2004; 17:26.

ortalama 17.7 milyon varil petrol ihraç edilmiştir. Yine 2000 yılında Avrupa'nın petrol ihtiyacının üçte birinden fazlasının, Japonya'nın ihtiyacının beşte dördünün Ortadoğu kökenli olduğu göz önünde bulundurulursa Ortadoğu'nun kaderini daha uzun yıllar petrol çizecektir diyebiliriz.

**Tablo 1: Dünyada Petrol Rezervlerinin Dağılımı**

BÖLGELER	%
Ortadoğu	65.3
Güney ve Orta Amerika	9.1
Afrika	7.3
Eski Sovyetler Birliği Bölgesi	6.2
Kuzey Amerika	6.1
Asya Pasifik	4.2
Avrupa	1.8

*Kaynak: BP Web Sitesi (2001 sonu rakamları).*

Özellikle ABD'nin bugün önemli derecede petrol rezervlerine sahip bir ülke olmamasına rağmen ekonomisinin petrole dayalı olması, en başından beri petrolün önemli bir kazanç kapısı olduğunu anlamasından ve uluslar arası politikasında petrole belirleyici ve hakim rol vermesinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle ABD, Ortadoğu'nun geri kalmış ülkelerindeki bu zengin kaynağı çeşitli şirketleri ve takip ettiği politikalarıyla hegemonyası altına almış ve bu nedenle de kendi ülkesinde bulunmasa bile petrolün eksikliğini hiç duymamış, ekonomisinin içindeki yerini hiç azaltmamış, hatta birinci derecede yer vermiştir.

Duyulan ihtiyacın bu şekilde hızla artışıyla paralel olarak bölgede nüfuzunu da arttıran ABD için petrol, siyasi politikasını birinci derecede belirleyen bir faktör haline gelmiştir ki, bölgede nüfuzunu gölgeye düşürecek ve bölgeden istikrarlı bir şekilde petrol akışını engelleyecek her hareket, karşısında ABD'yi bulmuştur. ABD ekonomisi petrole öyle endekslenmiştir ki, 1990 krizinde petrol fiyatlarının krizden önceki fiyatının iki katına çıkması (40 dolar) Amerikan ekonomisini büyük bir duraklamaya itmiştir. Nitekim günümüzde de halen 10 dolarlık artışın ABD ekonomisini %1 düzeyinde küçültmeye yeterli

olduğu göz önüne alınacak olursa, artık dünya ekonomisi ile eş anlamlı hale gelen ABD ekonomisinin petrole bağımlılığı daha net ortaya çıkmaktadır.<sup>190</sup>

Tarihsel geriplanı çok eskilere dayanan ABD şirketlerinin Ortadoğu'da ayrıcalıklar elde etmeleri sonucu Suudi Arabistan ve Bahreyn'de ayrıcalığın %100'ü, Kuveyt'te %50'si, ayrıca Iraq Petroleum Company'nin %23.75'i ve İran'da 1955'de faaliyete başlayan uluslar arası konsorsiyumun %40'ı ABD'ye ait oluyordu. Benzer şekilde, Amerikan şirketleri elde ettikleri ayrıcalıklar çerçevesinde 1940'larda Katar'da, 1960 ve 1970'de de BAE ve Umman'da petrol üretimine başlamışlardır.<sup>191</sup>

Tayyar Ali'ye göre, Ortadoğu'nun iki haritası meydana gelmiştir. Bunlardan birisi ülkelerin sınırlarını gösteren, fiziki atlaslarda gözüken haritayı içerirken, diğeri ise petrol tekellerinin etki alanlarını, petrol arama-işletme imtiyaz bölgelerini gösteren, "efendi"lerin çıkarları doğrultusunda çizilen, başrol oyuncularını da IPC, AOC, ARAMCO gibi isimlerin oluşturduğu haritadır.<sup>192</sup>

ABD petrol ayrıcalıkları elde etmenin yanında, satın aldığı petrolü daha da ucuza getirecek bir formüle sahipti. Henry Kissinger, Ortadoğu'da petrol doları zengini olan ülkelerde bu petro-dolarları geri almak için bu ülkelere Yavuz Yıldız'ın da belirttiği gibi kitlesel silah satışı önerisi ABD'nin bölge politikasının temel direklerinden.<sup>193</sup>

ABD bölgenin petrol olanaklarını ayrıcalıklar elde ederek kar etmenin yanında petrole karşılık silah politikası ile de ayrıca bir kar elde etme politikası izlemiştir. Bu anlamda Ortadoğu ülkelerinde silahlanma yarışının hızlandırılması, çatışmaların sürekliliği ve barış sürecinin engellenmesi Batı açısından istenir bir durumdur. Petrol ve ona bağlı olarak ortaya çıkan güvenlik kaygısı, Ortadoğu politikalarının hem istikrarsızlık, hem de yönlendiricilik faktörü oldu. Ortadoğu'da her çatışma silah talebini uyandırdı, bu talep de gelişmiş kapitalist ülkelerce başarıyla yönlendirildi.<sup>194</sup>

---

<sup>190</sup> A.F. Mehmet Kocaoğlu, , *Petro-Strateji*, Harp Akademileri K.K. yayımları, 1986, s.13.

<sup>191</sup> Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999, s. 60

<sup>192</sup> İbid., s. 60.

<sup>193</sup> William D. Hartung, "Breaking The Arms-Sales Addiction," *World Policy Journal*, Winter 1990-91, s.7.

<sup>194</sup> Yavuz G. Yıldız, *Ortadoğuda Silahlanma ve Militarizm; Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye içinde* Serdar Şen (der.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s. 143.

### 5.3. 2000'lerin Lübnan'ında Siyaset, Arapçılık ve Lübnancılık:

#### 5.3.1. Lübnan'da Yer Alan Siyasal Oluşumlar ve Liderleri:

Baas Partisi; Demokratik Birlik (Velid Canbolat); Demokratik Sol (Ilyas Atallah); Demokratik Yenilenme Hareketi (Nassib Lahud); Kalkınma Ve Direniş Bloğu (Nebih Berri, Emel Hareketi Lideri/Meclis Sözcüsü); Özgür Turtsever Hareket (Mişel Aun); Gelecek Hareketi Bloğu (Sa'ad Hariri); Kataeb Partisi (Karim Pakradoni); Kataeb Reform Hareketi (Amine Cemayel); Lübnan Güçleri (Samir Ja'ja); Direnişe Sadakat (Mohammad Ra'ad); Metn Bloğu (Michel Murr); Nasırcı Halk hareketi (Ussama Saad); Ulusal Blok (Carlos Edde); Halk Bloğu (Elias Skaff); Qornet Shewan Birliği (Tek bir lideri olmayan bir yapılanma); Suriye Ulusal Sosyalist Partisi (Ali Qansu); Tripoli Bağımsız Bloğu (Tek bir lideri olmayan bir yapılanma)<sup>195</sup>

#### Suriye Karşıtları:

**Velid Canbolat:** Lübnan'ın en köklü siyasal hanedanlıklarından birinin temsilcisi olan ve yine onun liderliğindeki İlerici Sosyalist Parti etrafındaki bloğun güçlü Dürzi lideri. Sürekli taraf değiştirerek her zaman kazanan tarafta olmayı başarmış bir lider. Aslında iç savaş sonrasında Suriye destekçilerinden birisi idi. Ancak 2000 yılında Hafız Esad'ın ölümünden sonra Suriye karşıtı cephe'ye geçti. Canbolat Lübnan arabizminin ılımlı bir savunucusudur. Hariri suikastından sonra bu tutumu daha güçlenmiştir. Suriye karşıtı blokta yer alan Canbolat Suriye'nin kedisini de öldürmeye teşebbüs edebileceğini ima etmiştir.<sup>196</sup>

**Mişel Aun:** Maruni Hıristiyan Lübnan Ordusu eski genelkurmay başkanı.1990 itibarıyla uzun süre sürgünde yaşadı. Sürgüne Suriye'nin onun direncini kırmak üzere bastırması sonucu gitmek durumunda kalmıştı. Sedir devrimi olarak anılan Hariri suikastı sonrasında Suriye karşıtı toplumsal hareketinde yer alanlar ile Paris'teki evinden Şam'ı protesto etmeyi sürdüren Aun arasında önemli ilişkiler olduğu söylenmektedir.<sup>197</sup> Aun ülkeye dönme hazırlığında ve hala kitleler üzerinde etkisi olan bir asker kökenli politikacıdır.

<sup>195</sup> CIA, Fact Book, *Lebanon*, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/le.html>

<sup>196</sup> BBC World News, Analysis, The BBC News website profiles the most prominent figures on each side. [http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle\\_east/4348129.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4348129.stm)

<sup>197</sup> BBC World News, Analysis a.g.e., [http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle\\_east/4348129.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4348129.stm)

**Emin Cemayel:** 1982-88 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Cemayel kardeşi Beşir'e göre daha birleştirirci bir figür olarak değerlendirilmektedir. Beşir İsrail yanlısı Falanjist Hıristiyan aşırı sağ kanat bir politikacı olarak suikastla öldürülmüştü. Emin Cemayel iktidar ülkesinin Suriye ve İsrail işgali altında olduğu koşullarda oldukça sınırlı yetkilere sahip olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında kısa süreliğine ayrıldığı ülkesine geri dönen Cemayel Lahud'un Suriye yanlısı hükümetine karşı oluşan muhalefete katıldı. Ancak bu arada Falanjistler onu Suriye karşısında geçmiştekinden daha ılımlı olan fikirlerinden dolayı gruplarından attılar. Cemayel 2003 yılında Irak krizine barışçıl bir çözüm için arabuluculuk çalışmalarına da kalkışmış ancak sonuç alamamıştı. Şu anda Suriye karşıtı Hıristiyan politikacıların oluşturduğu *Qornet Shehwan* grubu içinde yer almaktadır.

**Nasrallah Sfeir:** Lübnan'ın en önemli Hıristiyan azınlık grubu Marunilerin patriği olan Sfeir kendisini hem Suriye yanında hem de karşısında bulmuş olan figürlerden birisidir. 1990'ların başında isyancı general Mişel Aun'a karşı olmak bakımından Suriye'nin yanında yer alan Patrik 90'ların sonunda Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini talep edenler arasında yer almaya başladı. Patrik bugün ülkenin politik meselelerden çok ekonomik kalkınmasına ağırlık verilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

## **Suriye Yanlıları:**

**Emil Lahud:** Mensubu olduğu Maruni cemaatinin beklentilerine ve savaş sonrası dönemde liderliğini üstlendiği ordunun desteğine karşın Emil Lahud genellikle Suriye yanlısı bir politik figür olarak davranmıştır. Suriye yanlısı bir anayasal düzenleme ile görev süresi uzatılmış olan Emil Lahud 2004'te yeniden 3 yıllığına iktidarını sürdürme yetkisi almıştır. Bu Lübnan'ın Suriye yanlısı ve karşıtı olarak iki kampa ayrılması sürecinin tetikleyen önemli bir gelişme olmuştur. Bu olay üzerine Başbakanlıktan istifa eden Refik Hariri'nin faili meçhul (ancak Suriye'nin sorumlu olduğunun düşünüldüğü) bir suikastla öldürülmesine giden süreç de bu olayla başlamıştır.<sup>198</sup>

---

<sup>198</sup> BBC World News, a.g.e., [http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle\\_east/4348129.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4348129.stm)

**Hasan Nasrallah:** Hizbullah adlı Lübnan Şii Arap cemaatinden gelenlerin asıl tabanının oluşturduğu siyasal bloğun lideridir. Grubun askeri gücü Ortadoğu'nun en etkili milis güçleri arasında sayılmaktadır. Şeyh Hasan Nasrallah Lübnan'ın bugün belki de en güçlü politik figürü olarak anılabilir. Kuruluşunda ve ekonomik olarak hareketinin finansmanında İran ve Suriye'den –destek almış bir hareket olmasına karşın Nasrallah her zaman Lübnan'ın birliği fikrini öne çıkarmış ve bu yolla da ülkedeki Hıristiyanların bile sempatisini toplamayı başarmıştır. Hizbullah'ın Güney Lübnan'da verdiği askeri savaşında etkisi ile İsrail'in 2000 yılında ülkeden koşulsuz olarak çekilmesi Hizbullah'ı bir mezhep partisinden ulusal düzeyde bir parti prestijine kavuşturmuştur. Nasrallah ısrarla Lübnan birliğini savunan bir pozisyonda yer almıştır. Ancak öte yandan anti-Suriye gösteriler karşısına en az o ölçüde büyük bir kitle gösterisiyle çıkabilen tek oluşum olarak günümüz Lübnan'ının Suriye müttefiki en önemli oluşu durumundadır. Onun için Lübnan'ın birliği iler Suriye ile irtibat birbiriyle çelişik politikalar değildir. Nasrallah ve partisine göre Suriye ve Lübnan'ın çıkarları ortaktır ve bu sürece yabancı güçler müdahale etmemelidir.

**Ömer Kerami:** 1990 başlarında başbakanlık yapmış olan Ömer Kerami Suriye ile yollarını ayırmış olan refik Hariri'nin yenine kasım 2004'te yeniden bu göreve getirilmiş. Meslek olarak avukat olan Ömer Kerami rap milliyetçisi olan ve sekiz defa başbakanlık yapmış olan kardeşi Raşid Kerami'nin helikopterinde bomba ile öldürülmesinden sonra 1987 yılında politikaya atılmıştır. Pozisyonunu büyük oranda Şam'a verdiği desteğe borçludur.

**Nebih Berri:** Lübnan Meclisi sözcüsü olan Berri Hizbullah'tan önce en etkili Şii grubu olan Emel örgütünün lideridir. Liderinin memleketi olan Güney Lübnan'da güçlü olan Emel milisleri tam anlamıyla Suriye politikaların paralel davranışlar sergilemektedirler. Hizbullah'ın yükselişi berri'nin pozisyonunu zayıflatmış ancak Şam'dan aldığı destek nedeniyle önemli bir politik figür olmayı sürdürmektedir.<sup>199</sup>

#### **5.4 “Sedir Devrimi” ve Yeni Dönem Lübnan Arapçılığı**

Lübnan'da istikrar esas olarak Sünniler ile Maruniler arasındaki dengenin korunmasına ve bu kesim arasındaki ilişkilere bağlıdır. Bu bakımdan sedir devriminde bir

---

<sup>199</sup> BBC World News, a.g.e., [http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle\\_east/4348129.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4348129.stm)



araya gelenlerin büyük kısmında bu iki öğeyi görmek söz konusu sürecin politik gücünü de göstermektedir.<sup>200</sup>

Lübnancılık günümüzde, geçmişte olduğundan da daha fazla farklı anlamlar taşımaktadır. Sedir devrimi olarak da anılan Hariri suikastı sonrası anti-Suriye gösterilerde Hıristiyan, Dürzi, Şii ve Sünni Lübnanlıların bir araya gelişi olayı yeni bir Lübnancılık dalgası, kimilerine göre ise “yeni bir Arap milliyetçiliği” olarak yorumlandı.<sup>201</sup>

Ancak Tony Bardan bu sürecin yeni bir Arapçılık dalgası değil yeni bir Lübnancılık dalgası olduğunu ileri sürenlerdendir. Bardan Şöyle söylüyor:

“Bu bir Arap milliyetçi devrimi değildir. Bu Lübnanist bir devrimdir. Bu Lübnanlıların ( Dürzi, Şii,Sünni, Maruni vd.) Lübnan için çoğulcu bir toplum olarak Lübnan fikri etrafında bir araya gelmeleri olayıdır. Bu benim anladığım Lübnancılıktır”<sup>202</sup>

Çoğulculuk ve farklılık üzerine kurulu bir Lübnancılık fikri pek çok kaynakta ortaya çıkmaktadır. 1920’lerin Mısırındaki firavunculuk/antik mısırcılık dönemin Arabizmine nasıl bir alternatif olarak ortaya konduysa Lübnan’da da “Fenikecilik” Lübnan Arabizmine ve genel olarak Arabizm yerel bir alternatif olarak çıkmıştır.<sup>203</sup> Lübnanizm günümüzde bu kapsama sokulamayacak bir olgudur.

Fuad Ajami’ye göre Lübnan, “Arap modernizminin temsil olduğu yer olarak ele alınmalıdır. Beklide günümüz Lübnancılığı en iyi bu konudaki öz-bilinçle açıklanabilir ve kesinlikle kendiliğinden bir Arabizm karşıtlığı olarak değerlendirilemez. Ancak farklı Arap kimliklerini içermekte başarısız olan arabizme öte yandan da bir alternatiftir.”<sup>204</sup>

---

<sup>200</sup> Joshua.M.Landis “*Turkey loves Syria - Iraq Border - Jund al-Islam – Lebanon*”, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2005/06/turkey-loves-syria-iraq-borderjundal.htm>

<sup>201</sup> Charles Paul Freund, Lebanonism's Greatest Hits, “*The melodious disorder of 'Lebanonism'*” <http://www.lebanonwire.com/0805/05080201DS.asp>

<sup>202</sup> Tony Badran’dan aktaran: Charles Paul Freund, Lebanonism's Greatest Hits, “*The melodious disorder of 'Lebanonism'*” <http://www.lebanonwire.com/0805/05080201DS.asp>

<sup>203</sup> Helena Cobban, a.g.e., s. 19 vd.

<sup>204</sup> Fouad Ajami, Bush Country, Wall Street Journal, May 16, 2005.akt: [http://eccelibano.blogspot.com/2005/05/01\\_eccelibano\\_archive.html](http://eccelibano.blogspot.com/2005/05/01_eccelibano_archive.html).

Beklide Hariri sonrası oluşan popüler-kitlese Suriye karşıtı hareketin yeni Lübnancılık olarak yorumlanmasına sebep olan bu tanımlamanın işaret ettiği Lübnan özgünlüğünde aranmalıdır. Lübnan kimliği Arap olduğu kadar diğer monolitikleştirici-tekleştirici Arap anlayışlarına da tarihsel bir itiraz oluşturur. O aynı anda hem Arap hem de çoğunluk Araplığından farklı bir kimliktir.<sup>205</sup>

---

<sup>205</sup> Arap dünyasında Lübnan'ın özel konumu için bkz.. Chibli Mallat, "*A new 'White Arabism' would help generate liberal societies*", [http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition\\_id=10&categ\\_id=5&article\\_id=](http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition_id=10&categ_id=5&article_id=)

## SONUÇ

Tarihi boyunca, Lübnan'ın iç yapısının son derece karmaşık olduğu ve her dönemde çeşitli dengelere dayanan çok yönlü çekişmelerin yer aldığı görülür. Ülkenin karşılaştığı sorunların nedenlerini hem iç hem dış unsurlarda aramak gerekir. Her şeyden önce, Lübnan'da yüzyıllar boyunca çeşitli din ve mezheplere bağlı gruplar yan yana yaşamışlardır. Ülkedeki din-mezhep faktörüne dayalı bölünme iç çekişmelerin kökenlerinden birisini oluşturmuştur. Lübnan'da hiçbir zaman bir "ulus devlet" olgusu tam anlamıyla gelişmemiş ve Lübnanlılar her şeyden önce mensubu oldukları din ve mezhepleri ile liderlerine bağlı kalmışlardır. Temelde, dinsel bölünme Hıristiyanlık ve Müslümanlık olarak iki gruba ayrılmış olmakla birlikte, bu iki gruptaki mezhepler arası mücadeleyi de göz ardı etmemek gerekir. Hıristiyan kanatta tarihsel bir gelişmenin sonucu olarak Maruniler daima güçlü ve lider mezhep durumunda olmuş ancak Müslüman mezhepler arasında 19. ve 20. yüzyıllarda sayı ve güç yönünden köklü değişiklikler kendisini göstermiştir. 20. yüzyıla gelinceye kadar dağlık Lübnan'ın güçlü topluluğu Dürziler askeri bakımdan etkin olmuş ancak 20. yüzyılda Sünniler siyasal iktidarda Marunilerden sonra en avantajlı mezhep durumuna gelmiş, buna karşılık özellikle son yıllarda sayıca hızla artan Şiiler kuvvetli milis örgütlerinin de etkisiyle Müslüman kanatta en ağırlıklı topluluk haline dönüşmüşlerdir.

Dinsel topluluk ve mezhepler arası mücadele yanında aynı mezhep içerisinde de çekişmeler her zaman kendisini göstermiştir. Bunun nedenini ise Lübnan'ın ailelere bölünmüş yapısında ve ülkenin siyasal yaşantısında-ki kişisellik özelliğinde aramak gerekir. Lübnan'da aileye ve mensubu bulunulan mezheplerin liderlerine sadakat halen geçerliliğini koruyan eski bir gelenektir. Her mezhep içerisinde belli başlı önder aileler arasında devamlı bir nüfuz mücadelesi söz konusu olmuş ve aileler arası çatışma ve çekişmeler zaten bölünmüş olan toplumu daha da kutuplaşmalara itmiştir.<sup>206</sup>

Din, mezhep ve aile esasına dayanan siyasal iktidar, siyasal partilerin de ideolojilerden ziyade din faktörüne dayanmasına yol açmıştır. Falanjist ve Ulusal Liberal Parti Marunilerin, Najjida Sünnilerin, Sosyalist Parti Dürzilerin, Emel Şiilerin örgütlendikleri partiler olmuş, bunlara benzer çok sayıda partiler de din ve mezhep esasına göre kurulmuşlardır. Bu par-

---

<sup>206</sup> Oral Sander, *Lübnan Bunalımının Tarihsel ve Toplumsal Nedenleri*, S.B.F. Dergisi, 1982, Cilt 37, Sayı 3-4.

tilerden bir kısmı kendilerine sağlanan dış destekler nedeniyle belirli ideolojilere eğilimli görünseler de din ve mezhep yönleri daima ağır basmıştır.

Din esasına göre bölünmüş olması nedeniyle Lübnan'da tarafsız bir ordunun kurulması da mümkün olamamıştır. Bu unsur da merkezi otoriteyi zayıflatmış, milis kuvvetleri güçlü olan mezhep ve partileri egemen duruma getirmiştir.

Bu nazik iç denge yanında, çeşitli yabancı ülkelerin bölgede izledikleri politikalar gereği Lübnan'a müdahaleleri ve ülkenin nazik mezhep yapısını istismar etmeleri de Lübnan'da iç çatışmaları keskinleştiren bir unsur olmuştur. 12. yüzyılda Haçlı seferleri sırasında Lübnan'da yaşayan Marunilerin haçlılara yardım etmeleri bölgedeki Müslümanlarla aralarının açılmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra din faktörü nedeniyle Maruniler Roma Katolik Kilisesi ile bütünleşmiş, Roma Kolejlerinde yetişen Maruni din adamları Hıristiyan Avrupa'daki düşünce akımlarını kendi topluluklarına da aşlamışlardır.<sup>207</sup>

16. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğunun yönetimine giren Lübnan, Fransız manda rejiminin kurulduğu 1920 yılına kadar iç yapısında özerk bir idareye sahip olmuştur. Osmanlılar geleneksel politikaları doğrultusunda ülkedeki tüm din ve mezheplerin serbestçe icra edilmesine izin vermiş, 400 yıl süre ile Lübnan'daki mezhepler din ve kültürlerini aynen muhafaza etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğunun 18. ve 19. yüzyıllarda zayıflamaya başlamasıyla diğer Avrupa devletleri, Osmanlı idaresindeki diğer topraklar yanında Lübnan ile de ilgilenmeye başlamışlardır. Fransızlar, bu yüzyıllarda Maruniler ile sıkı ilişkiler içerisine girmiş, İngiltere ise Dürzileri destekler bir tavır almıştır. Bölgenin güçlü devletlerinden Çarlık Rusya'sı da kendisine yakın olarak gördüğü Grek Ortodoksların koruyucusu havasına girmiştir. 20. yüzyıl yaklaştıkça, Lübnan tamamen dış devletlerin etkisi altında bulunan bir bölge haline gelmiştir.

19. yüzyıldan itibaren dış müdahalelere açık kalan Lübnan, iç yapısındaki nazik dengeler de körüklenince çeşitli ve birbirinden farklı bunalım ve çatışmaların içerisine girmiştir. 19. yüzyılda bu çatışma Maruniler ve Dürziler arasında cereyan etmiştir. Dürzi-Maruni savaşları sonunda Avrupa devletlerinin müdahalesi ile din ve mezhep esasına göre

---

<sup>207</sup> Bu konuda bkz: Albert Hourani, a.g.e., s.

kurulan “çifte kaymakamlık” daha sonra ise “Mutasarrıflık idaresi” Kimilerine göre mezhepler arasındaki mücadeleyi çözüme kavuşturmaktan ziyade daha da keskinleştirmiş kimilerine ise uzun barış<sup>208</sup> dönemini açmıştır. Biz pratik bakımdan bu dönemin uzun barış dönemi olarak adlandırılmayı hak ettiği görüşündeyiz.

Çünkü dönemde mezhepsel savaş hiç olmadığı gibi , gerilimler de en aza inmiş, bölge iktisadi açıdan inanılmaz bir canlılığa sahne olmuş, başta liman kentleri olmak üzere kentsel hayat ve beraberinde kültürel ve sanatsal yaşam tam bir *Rönesans* yaşamıştır. Posta ve Telgrafı Şimendifer izlemiş, ülkede bayındırlık hizmetleri hızla gelişmiştir. Bütün bu gelişmelere imkan veren Mutasarrıflık yönetimi her şeyden önce tüm mezhepsel yapıların idari ve siyasi mekanizmalarda temsiline olanak veriyordu. Mutasarrıflık sistemi Bab-ı Ali'nin atadığı bir Mutasarrıf ile ona bağlı bir meclisten oluşuyordu. Mutasarrıf bölge halkından olmayan Hıristiyan bir Osmanlı olmak durumunda idi.<sup>209</sup> Meclis ise tüm mezheplerden temsilciler ile oluşturulmuştu. 1864'te Meclis üyelik dağılımları şöyle sabitlenmişti: Dört Maruni üye, üç Dürzi, iki Rum Ortodoks ve Rum Katolik, Sünni ve Şii topluluklarından birer üye.

Osmanlının son yıllarında Lübnan'da da yurtdışına gitmiş öğrencilerin başını çektiği modern anlamda bir Arap ulusçuluğu gelişmekte idi. İlk başta Arap ulusçuluğu tam bir kopma yanlısı değildi. Eşitlik ve özerklik istiyordu. Örneğin Arap ulusçuluğunun ilginç önderlerinden Butrus al-Bustani Osmanlıcılığı benimsemişti. Çünkü dinlere bölünmüş Suriye'de Osmanlıcılık ona Suriye'nin birliğini ve Araplığını sağlayacakmış gibi görünüyordu.

Lübnan ulusçuluğu belli tartışmaları, farklılıkları barındırıyordu. Maruni ağırlıklı kuzey bölgeleri Hıristiyan bir Lübnanlılıktan bahsederken, bir kısım Müslüman ise Suriye ve Ürdün'ü de kapsayan geniş, Müslüman ağırlıklı, bir Arap ulusçuluğunu yeğliyordu. Ancak nüfusun karışık olarak yaşadığı kentsel bölgelerdeki halkın çoğunlukla savunduğu seküler Müslüman-Hıristiyan bir Arap ulusçuluğu idi. Tarihçi Albert Hourani Lübnan'a has Arap

<sup>208</sup> Engin Deniz Akarlı, a.g.e., s.215

<sup>209</sup> Doğrudan Askeri İdarenin uygulanacağı 1915 yılına kadar bölgede toplam yedi Mutasarrıf görev yapmış. Hemen hepsi bilgili ve deneyimli olan bu Mutasarrıfların görevlerini iyi yapmaları hem bölgenin gelişmesini hem de Osmanlının bölgede tutunmasını birlikte sağlamıştır. Lübnan Dağ'ında 1861'den 1915 yılına kadar Sırasıyla Davud (İstanbulu Ermeni), Franko (Halepli Rum Katolik), Rüstem (İtalyan Kökenli, Latin Kilisesi), Vasa (Arnavut. Katolik), Naum (İstanbulu Halep kökenli Latin Katolik), Muzaffer (Leh, Katolik) ve Yusuf (İstanbulu. Rum Katolik) Paşalar Mutasarrıflık görevi yapmışlardır.

ulusçuluğunun dört faktör üzerine bina edildiğini yazar. Ona göre “nüfus yapısı, yerel aileler-beylik sistemi ve yerel yönetim özerkliği 19 yüzyıl ile birlikte Arapça’nın herkesçe konuşulan dil olması” Lübnan’a has mezhepler arası bir yapı üzerine oturan Lübnan ulusçuluğunun temelini oluşturur.<sup>210</sup> Osmanlı İmparatorluğunun II.Abdülhamit ile birlikte Almanya yanlısı politika izlemesi İmparatorluğun geneli üzerinde etkili olmuşsa da bunun Lübnan’a yansıması pek kuvvetli olmamıştır.

Osmanlı devletinin savaşı kaybedeceğinin anlaşıldığı 1917 başlarına kadar tam anlamıyla ayrılıkçı denebilecek bir harekete girmemiş bulunan Arap halkları 1917’de bu yönde girişimlere başlamışlardır. Sonuçta yerel Arap isyancılarında katkılarıyla Osmanlı imparatorluğunun bölgedeki yönetimi sona ermiş ve Araplara özgürlük getirmeyen manda dönemine geçilmiştir.

Uzun süredir Suriye ve Lübnan’da gözü olan Fransa’nın 1920 yılında bu bölgeyi manda rejimi altına alması bölgede çeşitli değişikliklere yol açmıştır. Her şeyden önce Fransa, Osmanlı idaresindeki dağlık Lübnan’a ilâveten sahil şeridinde bulunan Beyrut, Trablusşam ve Sur şehirleri ile doğuda Beka vadisinin de dahil bulunduğu bölgeleri bir idari birim haline getirerek öncekine nazaran daha büyük bir “Lübnan” oluşturmuştur. Bu düzenleme söz konusu bölgelerde yaşayan çok sayıda Şii ve Sünni Müslüman’ın bu birim içerisinde yer almasına dolayısıyla yeni Lübnan biriminde demografik yapının Hıristiyanlar aleyhine bozulmasına yol açmıştır.

Fransız manda rejiminden bağımsızlığın elde edildiği 1943 yılına kadar geçen sürede Lübnan’da iç çatışmaların yer almadığı buna karşılık Fransa’ya karşı bağımsızlık mücadelesinin sürdürüldüğü görülmektedir. Bu dönemde, birbirleri ile çatışan çeşitli akım ve ideolojiler Lübnan’da taraftar bulmuştur. Müslüman kanatta, bağımsızlık, milliyetçilik ve İslâmlık düşünceleri etkili olurken Hıristiyanlar arasında Fransızların himayesinde ve Hıristiyan egemenliğinde bir Lübnan ile, Müslümanlarla işbirliğini öngören bağımsız bir Lübnan şeklinde iki ayrı akım oluşmuştur. Nihayetle, “Bağımsız Lübnan” düşüncesi ülkede hakim görüş haline gelerek, tüm mezheplerin Fransa’ya karşı ortak mücadelesi ile Lübnan bağımsızlığına kavuşmuştur. Lübnan’ın siyasi tarihinden bahsedilirken sık sık değinilen, yazılı olmayan “ulusal uzlaşma” da bu dönemde kabul edilmiştir. Cumhurbaşkanı Maruni, Başbakanın Sünni, Meclis Başkanının Şii olması ve Meclisteki temsilin 6 Hıristiyan-5

---

<sup>210</sup> Albert Hourani, a.g.e., s 126

Müslüman oranına göre belirlenmesi kararlaştırılmıştır. Siyasal iktidarın yine din ve mezhep esasına göre paylaşılması, bu tarihten sonra da mezhepler arası mücadelenin keskinleşmesine neden olmuştur.

1943 Lübnan bağımsızlığı Lübnan ulusalcıları ile birlikte Arapçılara da Faysalci Şam yönetiminin devrilmesinin ardından iktidar kapılarını açmıştı. Bu iki taraf tek bir siyasi parti ya da blokta birbirleriyle kaynaşmamış, birleşmemişler ancak işbirliği içinde kalmışlardır. Bağımsızlık sonrasının ilk devlet başkanı Bishara al-Khourî'nin yönettiği Anayasal Blok Lübnan'ın bağımsızlığını sömürgecilere karşı mücadelenin nihai aşaması olarak değerlendirirken Riyad el Solh liderliğindeki arabistler için bağımsızlık üst Arap oluşumu için kapıların açılması olanakların ortaya çıkması anlamını taşıyordu. İki taraf da fikirlerinden vazgeçemediler. Ancak ortak bir zemin arayışını ve ortak zeminde davranmayı sürdürdüler. “Arap çehreli bir Lübnan” (Lebanon with an Arab Face) fikri iki tarafında çıkarlarını ifade eden bir formül olarak ortaya çıkarılmıştı.<sup>211</sup>

Bağımsızlıktan sonra Lübnan'ın iç yapısında ve bölgede cereyan eden çeşitli olaylar Lübnan'ı adım adım tarihinde karşılaştığı en büyük bunalımının içine doğru götürmüştür. Bağımsızlıktan sonraki yıllarda ve 1950'lerin başında nispi bir barış ortamının sürdüğü Lübnan'da hızlı bir ekonomik gelişme görülmüştür. Batı dünyasına açık, liberal ekonomik politikaların uygulandığı bu dönemde Beyrut bir ticaret ve bankacılık şehri ve doğa güzelliği ile turizm merkezi haline gelmiştir. Lübnan bankalarında büyük miktarda mevduatlar oluşarak halkın refah seviyesi hızla yükselmiştir.

Bu ekonomik gelişmelere rağmen Orta Doğu'da başlayan Arap - İsrail uyuşmazlığı ve bunun yol açtığı sonuçlar Lübnan'ı da derinden etkilemiştir. Coğrafi bakımdan Lübnan'ın hemen güneyinde bulunan Filistin'de İsrail devletinin kurulması, 1948 yılında başlayan Arap-İsrail Savaşı ve bu dönemde Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın yeniden canlandırdığı Arap milliyetçiliği akımı Lübnanlı Müslümanları da etkisi altına almıştır.

Nasır'ın Arap milliyetçiliği akımının da etkisiyle Müslüman-Hıristiyan gerilimi ülkeyi 1958 bunalımına sürüklemiş, mezhepler arasında başlayan sokak çatışmaları Cumhurbaşkanı

---

<sup>211</sup> Raghid el-Solh, a.g.e., İnternet edisyonu: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/solhbr6.html>

Chamoun'un talebi üzerine Amerika Birleşik Devletlerinin askerlerini Beyrut'a göndererek müdahale etmesi üzerine durdurulabilmiştir.

1960'larda ve 1970'lerde Lübnan'ı etkileyen en önemli unsurlardan birisi Arap-İsrail savaşı neticesinde Filistin'den kaçarak Lübnan'a yerleşen çok sayıda Filistinlinin varlığı olmuştur. Bir yandan Hıristiyan-Müslüman mücadelesi öte yandan bu mücadeleyi bir nevi katalizör gibi keskinleştiren ve tırmandıran Filistin askeri varlığı Lübnan'ı 1975-76 iç savaşına sürüklemiştir.

Lübnan'da zaman içinde değişen dengeler, Hıristiyanlara yardım etmek için ülkeye asker gönderen Suriye'nin kısa süre sonra Hıristiyanlarla arasının açılmasına ve kendisine yakın Müslüman gruplarla yakın bir işbirliğine girmesine neden olmuştur. İç savaştan sonra Lübnan'daki iç duruma bakıldığında, din faktörüne dayanan bölünmenin keskinleştiği, Beyrut'un Hıristiyan Doğu ve Müslüman Batı olarak ikiye bölündüğü, Suriye'nin fiili bir askeri varlığının başladığı ve giderek güçlenen ve silâhlanan Filistinlilerin bir yandan ülke Hıristiyanlarını tedirgin ettiği, öte yandan İsrail'e kuzeyden gelen bir tehdit oluşturduğu görülmektedir. Tabiatıyla bu tablo, Filistin varlığına karşı olan İsrail ve Lübnanlı Hıristiyanları bir işbirliğine sürüklemiştir. Hıristiyanlarla anlaşılan İsrail, 1982 yılında Lübnan'ı işgal ederek kara, hava ve deniz kuvvetleri ile güneyden itibaren Filistin ve Suriye askerlerini Batı Beyrut'ta kuşatmaya almış, akabinde yaklaşık 11 bin Filistinli savaşçı ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

1982 yılı sonunda, Lübnan'ın Beyrut dışında aşağı yukarı bütün toprakları İsrail ve Suriye askerlerinin işgali altına girmiş, Beyrut'ta ise Amerikan, Fransız, İtalyan ve İngiliz askerlerinden oluşan Barış gücü konuşlandırılmıştır. Lübnan Hükümeti ve Ordusunun otoritesi Beyrut ve çevresinden öteye gidememiştir.

1985'e gelindiğinde, ülkenin yaklaşık üçte birinin Suriye askerlerinin kontrolü altında olduğu, 1975 iç savaşı ile patlama noktasına gelen bunalımın çözülmek bir yana daha de keskinleştiği ve iç mücadelenin devam etmekte olduğu görülüyordu.

1986 yılında, ülkedeki genel tabloya bakıldığında, Lübnan'da 12 yıldır devam eden savaş halinin sona ermediği ve bütün tarafların kabul edebileceği adil bir uzlaşma ortamı ve havasının bulunmadığı görülmektedir. (İç savaşın getirdiği gerginlik yanında,



ülkenin ekonomisi de bozulmuş, ekonomik sıkıntılar da karşı karşıya bulunulan tabloyu iyice karamsarlaştırmıştır.)

Lübnancılık günümüzde, geçmişte olduğundan da daha fazla farklı anlamlar taşımaktadır. Sedir devrimi olarak da anılan Beklide Hariri suikastı sonrası anti-Suriye gösterilerde Hıristiyan, Dürzi, Şii ve Sünni Lübnanlıların bir araya gelişi olayı yeni bir Lübnancılık dalgası, kimilerine göre ise “yeni bir Arap milliyetçiliği” olarak yorumlandı.<sup>212</sup>

Beklide Hariri sonrası oluşan popülist Suriye karşıtı hareketin yeni Lübnancılık olarak yorumlanmasına sebep olan bu tanımlamanın işaret ettiği Lübnan özgünlüğünde aranmalıdır. Lübnan kimliği Arap olduğu kadar diğer monolitikleştirici-tekleştirici Arap anlayışlarına da tarihsel bir itiraz oluşturur. O aynı anda hem Arap hem de çoğunluk Araplığından farklı bir kimliktir.<sup>213</sup>

---

<sup>212</sup> Charles Paul Freund, a.g.e., <http://www.lebanonwire.com/0805/05080201DS.asp>

<sup>213</sup> Arap dünyasında Lübnan'ın özel konumu için bkz.. Chibli Mallat, “*A new 'White Arabism' would help generate liberal societies*”, [http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition\\_id=10&categ\\_id=5&article\\_id=](http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition_id=10&categ_id=5&article_id=)

## KAYNAKÇA:

- Acar, İrfan C. Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Ankara: TDK yay. 1989
- Ahmad, Feroz. "Arab Nationalism, Radicalism, and the Specter of Neocolonialism," Monthly Review , Feb. 1991.
- Ahsen, Abdullah. "Milliyetçilik ve Ümmet Kimliği", (çev. İbrahim Kalın) Köprü, Güz 1995, 52. sayı, s. 23 – 25.
- Ajami, Fouad. Country, Bush. Wall Street Journal, May 16, 2005.akt: [http://eccelibano.blogspot.com/2005\\_05\\_01\\_eccelibano\\_archive.html](http://eccelibano.blogspot.com/2005_05_01_eccelibano_archive.html).
- Akalın, Cüneyt. "Devrimci Arap Ulusçuluğu", Teori, Ekim Sayısı, 2003, s. 41 – 47.
- Akarlı, Engin Deniz. The Long Peace. Ortoman Lebanon. 1861-1920, NY. University of California Press., 1993.
- Altay, Ünaltay. "Cumhuriyetin Dini Temelleri", Yarım, Mayıs 2005 sayısı, ss. 17 – 21.
- Anderson, Benedict. Hayali Cemaatler, (Çev. İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Arberry, A. S. (ed.), Religion in the Middle East-Religions in concord and Conflict, Cambridge: Cambridge Univ. Pres, 1969.
- Archives and Heritage, "Syria-Lebanon mandate1920-1946", Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri,
- Arı, Tayyar. 2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi, İstanbul: Alfa Yayınları, 1999.
- Armaoğlu, Fahir. 20.Yüzyıl Siyasî Tarihi, Ankara, İş Bankası Kültür Yay., 1983.
- Ateş, Toktamış. Kemalizmin Özü, İstanbul: Der Yayınları, 1980.
- Aydın, Ayşe. (hz.) Osmanlı İmparatorluğunda Ayrılkçı Arap Örgütleri, Aliye Divan-ı Harb-i Örfisi, İstanbul: Arba yayınları, 1993.
- Aydın, Suavi. Modernleşme ve Milliyetçilik, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- 
- Baydur, Mithat. Küresel Dünyada Milliyetçilik, İstanbul: İrfan Yayınları, 2001.

- BBC World News, Analysis, The BBC News website profiles the most prominent figures on each side. [http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle\\_east/4348129.stm](http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/4348129.stm)
- Benoist-Mechin, Jaques. *The End of The Ottoman Empire* (ISBN 3-89434-008-8) Yayıncı ve Yayın tarihi notu bulunmuyor)
- British Broadcasting Company, "İrak'ın Yakın Tarihi", [http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040202\\_irak\\_kronoloji.shtml](http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/02/040202_irak_kronoloji.shtml)
- Carr, Edward H. Milliyetçilik ve Sonrası (Çev.: Osman Akınhay), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- CIA, Fact Book, Lebanon, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/le.html>
- Cobban, Helena. *The Making of Modern Lebanon*, Essex, Hutchinson Press, 1987.
- Cobban, Helena. *The Making of Modern Lebanon*, London: Hutchinson, 1985.
- Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre yayınları, 2001.
- Deeb, Marius. *The Lebanese Civil War*, NY: Praeger Publishers, 1980.
- Dökmeciyan, R. Hrair. *Arap Dünyasında Köktencilik*, Muhammet Karahanoğlu, İstanbul: İlke yayınları 1992.
- Ekşi, Güray. "Tanzimat Dönemi Osmanlı Dış Politikası", *Düşünce Tarihi Sayfası Web Sitesi*, <http://us.geocities.com/begunay/z50.htm>.
- el-Solh, Raghid. "The Development of the Arab Idea in Lebanon", *The Beirut Review*: No. 6, Fall 1993; İnternet edisyonu: <http://www.lcps-lebanon.org/pub/breview/br6/solhbr6.html>
- Emerson, Rupert. *From Empire to Nation*, New York: Harvard University Press, 1960.
- Freund, Charles Paul. *Lebanonism's Greatest Hits*, "The melodious disorder of 'Lebanonism'" <http://www.lebanonwire.com/0805/05080201DS.asp>
- Fromkin, David. *A Peace to End all Peace*, New York: Avon Books, 1989.
- George Antonius, *The Arab Awakening*, London: Hamish Hamilton, 1943
- Ghosher, Baher A.. *Making Sense of Middle East Geopolitics*, *Focus*, Winter 1992, Vol.:42 No 4, s. 20-25
- Hartung, William D. "Breaking The Arms-Sales Addiction," *World Policy Journal*, Winter 1990-91, s.7.

- Hitti, Philip Karl. Lebanon in History, London. Macmillan. 1957. s.333.
- Hobsbawm, Eric. 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, Program, Mit, Gerçekler, Çev: Osman Akinhay, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 32.
- Hourani, Albert. Arabic Thought in Liberal Age 1789-1939, Cambridge: Cambridge Univ. Pres, 1984.
- Hourani, Albert. Arap Halkları Tarihi, Çev.: Y. Aloğan, İstanbul: İletişim , 1997.
- Hourani, Albert. P.S. Khoury & Mary C. Wilson (Ed), The Modern Middle East, NY: Tauris Publ.1993.
- Hourani, Albert. The Emergence of the Modern Middle East, London: MacMillan, 1981.
- Hudson, Michael. Arab Politics, Yale: Yale University Press, 1977.
- Jabar, Faleh A. (Ed.), Post Marxism and the Middle East, London : Saqi Boks, 1997.
- Janowitz, Morris. The Military in the Development of the New Nations, Chicago: The University of Chicago Press, 1964.
- Kapeliouk, Amnon Sabra ve Şatila Katliamları ( çev. Cem Sofuoğlu) , İstanbul: Yalçın Yayınları, 1985.
- Kayalı, Hasan. Jön Türkler ve Araplar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1998.
- Kayalı, Kurtuluş. Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918), Çev.: Türkan Yöney, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Kedourie, Elie. England and the Middle East ,London: Bowes and Bowes, 1956.
- Khalidi, Walid. Conflict and Violence in Lebanon, new York: Harvard University Press, s. 49
- Khalil, Mohammad. *The Arab States and the Arab League*, Vol.2, Beirut, 1962.
- Kocaoğlu, A.F. Mehmet. Petro-Strateji, Harp Akademileri K.K. yayınları, 1986.
- Kongar, Emre “Siyasal İslam Konusunda Toplumbilimsel Çözümlemeler”, Emre Kongar’ın Resmî İnternet Sitesi, [http://www.kongar.org/makaleler/mak\\_si.php](http://www.kongar.org/makaleler/mak_si.php)
- Kürkcü, Ertuğrul (haz.). Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, cilt. IV., s.1301.

- Kürkçüođlu, Ömer. Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, Ankara: AÜSBF Yay., 1982.
- Landis, Joshua M. “Turkey loves Syria - Iraq Border - Jund al-Islam – Lebanon”, <http://faculty-staff.ou.edu/L/Joshua.M.Landis-1/syriablog/2005/06/turkey-loves-syria-iraq-borderjundal.htm>
- Lenczowski, George. (ed), Political Elites in the Middle East, Washington: Foreign Affairs Study, 1975.
- Lübnan'da İdari Reform (1958-1959), Ankara: TODAİE, 1962
- Mallat, Chibli. “A new 'White Arabism' would help generate liberal societies”, [http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition\\_id=10&categ\\_id=5&article\\_id=](http://www.dailystar.com.lb/article.asp?edition_id=10&categ_id=5&article_id=)
- Menashiri, David. (ed), Central Asia Meets the Middle East, London: Frank Cass Publ., 1998.
- Mises, Ludwig von. Nation, State and Economy; Contributions to The Politics and History of Our Time, <http://www.mises.org/nsande/nse.pdf>.
- Nurdan, İpek. Ortadoğu Petrolleri, <http://www.düüncetarihi.sayfasi.com>. 12.05.2004; 17:26.
- Odeh, B.J.. Lübnan'da İç Savaş, , Çev.: Y. Aloğan, İstanbul: belge yayınları, 1986
- Oran, Baskın. Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği: Kara Afrika Modeli, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1997.
- Ortaylı, İlber. “19 yy. Sonunda Suriye ve Lübnan Czennde Bazı Notlar”, Osmanlı Araştırmaları Savı IV. s. 89.
- OSAM, “Uluslararası Politika ve Siyasi Tarih”, <http://osamortadoğu.sitemynet.com/siyasi.htm>, 2006.
- Özyüksel, Murat. *Anadolu Demiryollari Insaasi*, Ekonomi Dosyasi; 1998.
- Palmer, Alan. “Osmanlı İmparatorluğu. Son Cç Yüz Yıl. Bir Çöküşün Yeni Tarihi”, Çev: B.Ç. Dişbudak. İstanbul, Sabah Kitapları, 1993.  
<http://www.diplomatie.gouv.fr/archives.gb/service/inventaires/nantes/egf630.html>
- Polanyi, Karl. *The Great Transformation* ,Boston: Beacon Press, 1957.

- Roberts, J.M. *The Triumph of the West* , London: British Broadcasting Company, 1985.
- Saab, Hassan. *The Arab Federalists of the Ottoman Empire*, Amsterdam:İ Djambatan, 1958.
- Salibi, Kemal S.. *Crossroads to Civil War, Lebanon 1958-1976*, NY: Caravan Boks,1976.
- Salibi, Kemal S.. *The Modern History of Lebanon*, London: Weidenfeld and Nicolson,1965
- Sayyid, Bobby. “Zamanın Göstergesi: Dokuzuncu Haclı Seferi’nde Savaşan Kafirler ve Zındıklar”; *Siyasal Kimliklerin Oluşumu*” içinde, Der: Laclau, Ernesto, Çev: Ahmet Fethi, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1994.
- Schnapper, Dominique. *Community of Citizens*, New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1998.
- Sever, Ayşegül. *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, 1945-1958*. İstanbul: Boyut Yayınları, 1997.
- Shalom, Stephen. "Bullets, Gas, and the Bomb," *Z Magazine*, Feb., 1991.
- Shlaim, Avi. *War and Peace in the Middle East*, NY.: Penguin, 1995.
- Smith, D. Anthony. *Millî Kimlik* (Çev.: B. S. Şener), İstanbul: İletişim Yayıncılık, 1994.
- Spain, James W.. “Middle East Defence: A New Approach,” *The Middle East Journal*. Vol: 8, No: 3 ,Summer 1954.
- Şen, Y.Furkan. *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*,
- Théma Larousse, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1992.
- Tibi, Bassam. *Arab Nationalism, A Critical Enquiry*, Ed. & Trans : Marion Farouk & Peter Sluglett, NY:St. Martin Press 1991
- Ülman, Haluk. “1860-1861 Suriye Buhranı. Osmanlı Diplomasisinde Bir Örnek Olay”, Ankara, Dış Münasebetler Enstitüsü Yay. 1966.
- Van Dam, Nikolas. *Suriye'de İktidar Mücadelesi*, Çev: Semih İdiz & A. F Çalçivik, İstanbul: İletişim, 2000.

- Yıldız, Yavuz G. Ortadoğuda Silahlanma ve Militarizm; Su Sorunu Ortadoğu ve Türkiye içinde Serdar Şen (der.), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.